

[4·02] Nordisk Øst·forum

Russland som Natos samarbeids-
partner

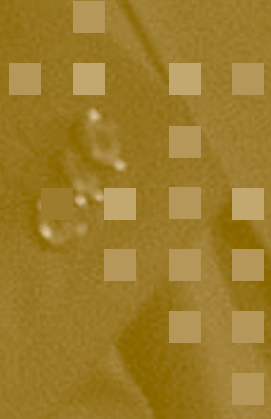
Estnisk EU-diskurs

Russisk nasjonalisme i imperiets
aftenstund

Ukrainas postkommunistiska historia

Bulgarien – overraskelsernes scene

Pressefrihet på lavbudsjett
i Romania

Nr. 4 - 2002
16. Årgang

Redaksjon: Helge Blakkisrud (ansv. red.), Jan Risvik (red.sekr.), Joakim Ekman, Birgitte Kjos Fonn, Dina Roll Hansen, Katja Hirvasaho, Klas-Göran Karlsson, Brit Aaskov Kaznelson, Peter Ulf Møller, Kjerstin Størdal Prestegard, Knut Schiander, Tone Thingbø, Indra Øverland.

Utgiver: *Nordisk Østforum* er et nordisk kvartalstidsskrift utgitt av NUPIs Avdeling for Russlandsstudier, i samarbeid med Institutt for østeuropeiske og orientalske studier (Norge), Institutionen för östeuropastudier (Sverige), Center for Russiske og Østeuropeiske studier, Syddansk Universitet (Danmark) og Alexanderinstituttet (Finland).

Copyright: © Norsk Utenrikspolitisk Institutt 2002

Redaktør: Helge Blakkisrud, e-post: nof@nupi.no

Redaksjonsråd: Professor Kristian Gerner (*Institutionen för östeuropastudier*), professor Sune Jungar (*Åbo Akademi*), professor Pål Kolstø (*Universitetet i Oslo*), universitetslektor Erik Kulavig (*Syddansk Universitet*), direktør Waldemar Melanko (*Institutet för Ryssland och Östeuropa*), professor Svein Mønnesland (*Universitetet i Oslo*), universitetslektor Thomas Petersen (*Århus Universitet*), dosent Bo Petersson (*Lunds Universitet*).

Nasjonale redaksjoner: **SVERIGE**

Redaktør: Kerstin Nyström, Nordisk Østforum
Institutionen for østeuropastudier
Box 514, 751 20 Uppsala
E-post: kerstin.nystrom@east.uu.se

DANMARK

Redaktør: Rikke Haue, Nordisk Østforum
Center for Russiske og Østeuropeiske studier,
Syddansk Universitet, Campus vej 55, 5320 Odense
E-post: haue@hist.sdu.dk

FINLAND

Redaktør: Leo Granberg, Nordisk Østforum
Alexanderinstituttet, 00014 Helsingfors Universitet
E-post: leo.granberg@helsinki.fi

Informasjon om manus: Sendes elektronisk til Helge Blakkisrud, e-post: nof@nupi.no

Alle synspunkter i *Nordisk Østforum* står for forfatterens regning og kan ikke tillegges Norsk Utenrikspolitisk Institutt.

Abonnementspriser 2002

Studenter: NOK 265
Privatpersoner: NOK 330
Institusjoner: NOK 450
Enkelthefter: NOK 115
Bestilling: <http://www.nupi.no/PubNor/pub-set-no.htm>

Tel.: [47+] 22 05 65 00

Fax: [47+] 22 17 70 15

E-post: pub@nupi.no

Internett: www.nupi.no

Adresse: Postboks 8159 Dep. 0033 Oslo

Besøksadresse: Grønlandsleiret 25

Omslagsbilde: Scanpix

Design: Skomsøy & Grønli, Ole Dahl-Gulliksen

Trykk: Hegland trykkeri as, Flekkefjord

[4] Innhold

- 359 **Forord**
- 361 **Russland som Natos samarbeidspartner**
Kristian Åtland
- 375 **Ny identitet. EU-diskursen i den estniska dagstidningen Postimees**
Sigrid Kaasik-Krogerus
- 397 **Russisk nasjonalisme i imperiets aftenstund – høyre-ideologiske svar på en revolusjonær situasjon**
Sven Gunnar Simonsen
- 417 **Ukrainas postkommunistiske historia – fast i det förflutna**
Johan Öhman
- 433 **Bulgarien – overraskelsernes scene**
Helle Dalgaard
- 451 **Pressefrihet på lavbudsjett: Medienes vilkår i det postkommunistiske Romania**
Svanhild Naterstad
- 469 *Velkommen til Internett*

- Bokomtaler*
- 473 **On the Verge: Russian thought between the nineteenth and the twentieth centuries**
Omtalt av Peter Normann Waage
- 478 **Russian Law in Transition**
Recenserad av Kaj Hobér
- 481 **Vidne til krig**
Recenserad av Tomislav Dulic
- 483 **Tundraens folk**
Recenserad av Kerstin Eidlitz Kuoljok
- 485 **De som dro østover. Kola-nordmennesenes historie**
Omtalt af Inge Marie Larsen
- 488 **Decollectivisation, Destruction and Disillusionment – A Community Study in Southern Estonia**
Recenserad av Leo Granberg
- 490 **Vårt bilde av russerne**
Omtalt av Pål Johansen
- 493 *Nye bøker i Norden*
- 499 *Årgangen 2002*

Forord

En ny europeisk revolusjon?

Høsten 1989 falt etterkrigs-Europas blokkinnndeling. Høsten 2002 er vi vitner til en ny revolusjonerende omkalfatring av europakartet. Etter å ha innlemmet Polen, Den tsjekkiske republikk og Ungarn i alliansen allerede for litt over tre år siden, har Nato i høst gjort et kraftig jafs inn i tidligere warszawapaktkontrollert område: Slovakia, Romania, Bulgaria og de tre baltiske republikkene (samt Slovenia) har blitt invitert til å gå med i Nato. Likeledes ventes EU å åpne for en kraftig utvidelse østover i forbindelse med toppmøtet i desember. Ikke mindre enn åtte sentral- og østeuropeiske stater kan komme til å bli EU-medlemmer i nær fremtid. Dermed bivåner vi i disse dager en stille revolusjon som på mange måter slutfører fløyelsrevolusjonen for en rekke tidligere østblokkland.

Ett av landene som foreløpig står utenfor de to ekspanderende organisasjonene er Russland. Men heller ikke den russiske bjørnen kan slumre upåvirket av de prosessene som i dag endrer det europeiske organisasjonskartet. Kristian Åtland åpner denne utgaven av *Nordisk Østforum* med en artikkel om Russlands institusjonaliserte samarbeid. Etter at dette nådde et lavmål i kjølvannet av Kosovo-krigen, analyserer Åtland innholdet i det nye Russland–Nato-rådet for å se om dette kan gi en ny giv for Russland som Natos samarbeidspartner.

Sigrid Kaasik-Krogerus ser på den andre utvidelsesprosessen, EUs østutvidelse, men har valgt en «lokal» tilnærming idet hun analyserer holdninger til EU i ett av søkerlandene, nemlig Estland. Kaasik-Krogerus har sett på hvordan EU fungerer som markør i dagens estiske identitetsdebatt: Er EU «vi» eller «de andre»?

Også neste artikkel dreier seg om identitet, selv om vi gjør et sprang bakover i tid, nærmere bestemt til de første par tiårene av

1900-tallet. Sven Gunnar Simonsen har tatt for seg russisk nasjonalisme – hvordan definere og forsvare det russiske – i en multinasjonal, imperial kontekst. Kravene om nasjonalt selvstyre vokste frem i flere deler av det russiske imperiet i tiden rundt 1905-revolusjonen. Simonsen har sett på hvilke svar høyresiden i russisk politikk hadde i forhold til det nasjonale spørsmålet i perioden fra den første думаen kom sammen i 1906 og frem til revolusjonen i 1917.

Deretter beveger vi oss til Ukraina og en artikkel som slår en bro mellom den imperiale fortiden og den postsovjetiske nåtiden. Johan Öhman har sett nærmere på ukrainsk historieforståelse og hvilke bindinger denne gir i dagens handlingsrom. Ifølge Öhman fører den dominerende historieforståelsen av Ukraina som et offer for russiske koloniale ambisjoner ikke bare til et problem i tilnærmingen til sovjethistorien, men også til et problematisk «vi»-«de andre»-forhold for den store russiske minoriteten og komplikasjoner for Ukrainas relasjoner med Russland.

De to siste artiklene ser på utviklingen i to av landene som banker på Europas dør og som i første omgang er i ferd med å komme inn gjennom Natos port, nemlig Bulgaria og Romania. Helle Dalggaard har fulgt utviklingen i bulgarsk politikk gjennom det siste året. I artikkelen «Bulgarien – overraskelsernes scene» tar hun for seg de politiske krumspringene i et land som det siste året har hatt en eks-konge som statsminister og en eks-kommunist som president.

Svanhild Naterstad har tatt for seg pressefrihetens kår i Romania. Under kommuniststyret var begrensningene på pressefriheten opplagte og tydelige. I dag opererer man i et mer uklart terreng med et uklart og til dels ufullstendig lovverk med hensyn til å sikre ytringsfriheten. Naterstad har sett hvilke følger omfattende korrupsjon, svak økonomi, arven fra det totalitære regimet og lav journalistisk standard har hatt for utviklingen av pressefriheten.

Vi runder som vanlig av med vår faste internettpalte. Denne gangen tar vi for oss et sørgelig aktuelt tema, nemlig terrorisme og nettressurser som gir bakgrunnstoff om dette.

God lesning!

Redaktøren

Russland som Natos samarbeidspartner

Kristian Åtland
er cand.philol. og
forsker ved Forsvarets
forskningsinstitutt (FFI)

Nato-toppmøtet i Roma 28. mai 2002 innledet en ny fase i Natos forhold til Russland. Opprettelsen av et Nato–Russland-råd var dels en konsekvens av det interessefellesskap som oppstod i kjølvannet av terroranslagene mot USA 11. september 2001, dels et resultat av president Putins pragmatiske vestorientering i utenrikspolitikken. I de seks måneder som er gått siden den gang, har rådet holdt en serie møter på alle nivåer – mellom forsvarsministre, ambassadører, politiske rådgivere og eksperter. Den politiske viljen til samarbeid, som tidligere har vært mangelvare, synes nå å være til stede. Det virker som om begge parter har erkjent at det 21. århundres sikkerhetsutfordringer krever nye tilnærminger og økt felles innsats.

Nato og Russland fra «kald krig» til «kald fred»

Natos forhold til Russland etter den kalde krigen har vært preget av oppturer og nedturer, av skiftende politiske paradigmer, politiske aktører og sikkerhetsutfordringer. Det er fortsatt bare gått et drøyt tiår siden den kalde krigen tok slutt, og holdninger etablert før den tid har naturlig nok preget tenkningen både på vestlig og russisk side. For Russlands vedkommende innebar oppløsningen av Sovjetunionen og Warszawapakten utvilsomt et tap av supermaktsstatus. Mange innenfor det politiske og militære establishment hadde vanskelig for å avfinne seg med dette. Natos fortsatte eksistens ble av mange russere oppfattet som et svik. Hvis Sovjetunionen og Warszawapakten var oppløst, hva skulle man da med en vestlig militærallianse? Hvem skulle den forsvare seg mot?

De formelle kontaktene mellom Russland og Nato begynte med etableringen av Det nordatlantiske samarbeidsråd (NACC)¹ i 1991. De første årene av samarbeidet var preget av store, og til dels urealistiske, forventninger. Utenriksminister Andrej Kozyrev ønsket å videreføre hovedlinjene i Mikhail Gorbatsjovs konsept om et «felles europeisk hjem». Målet var å integrere Russland i de europeiske institusjoner, inkludert Nato. Vesten la imidlertid noe annet i begrepet enn hva Russland gjorde. Sett fra vestlig side innebar et «felles europeisk hjem» først og fremst frihet for Sentral- og Øst-Europa og bortfall av den sovjetiske trussel. Man hadde ingen intensjoner om å oppløse alliansen eller gi Russland fullt innpass i denne.

I 1994 etablerte Nato Partnerskap for fred-programmet (PfP), som åpnet for at NACC-landene, inkludert Russland, kunne delta i felles treningsprogrammer og øvelser sammen med Natos medlemsland. Likeledes kom spørsmålet om deltakelse av NACC-land i fredsbevarende operasjoner på dagsordenen. Parallelt begynte Natos faste råd med ujevne mellomrom å holde «16+1»-møter med Russland. Dette kunne tolkes som en indikasjon på at verken NACC- eller PfP-settingen hadde vært spesielt egnet for dialog og samarbeid med Russland. Formatet var for stort, og russerne etterlyste en mer «spesiell» rolle. Samtidig var Russland på vei inn i en stadig dypere politisk og økonomisk krise, hvilket la sterke begrensninger på landets evne til å utnytte de muligheter som lå i PfP-programmet. Selv om samarbeidet på papiret var omfattende, kunne det synes som om både Nato og Russland hadde sitt hovedfokus andre steder.

Fremleggelsen av Natos utvidelsesstudie i 1995 bidro til økt mistro på russisk side. Natos ambisjon om å utvide sin innflytelsesfære til å omfatte tidligere warszawapaktland ble tolket som innledningen til en æra av «kald fred» (Antonenko 1999: 127). Russerne opplevde at de hadde fått lite igjen for sin ettergivenhet etter 1991 og deltakelsen i IFOR/SFOR etter 1995. Stilt overfor utvidelses-scenariet valgte Russland å sette samarbeidet med Nato på sparebluss og i stedet forsøke å styrke det militære samarbeidet i det post-sovjetiske rom.

Da Jevgenij Primakov overtok som russisk utenriksminister i 1996, satte Russland inn en ny offensiv i arbeidet med å sikre landet større innflytelse over prosessene i Nato. Samtidig hadde Nato

1 Det nordatlantiske samarbeidsråd ble i 1997 omdøpt til Det euroatlantiske partnerskapsråd (EAPC) og har i dag 46 medlemsland.

erkjent at man på en eller annen måte var nødt til å komme Russland i møte, om ikke annet så for å begrense skadene av alliansens forestående østutvidelse. Denne prosessen førte i mai 1997 frem til undertegnelsen av Grunnakten (Nato–Russia Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security) og etableringen av Det faste fellesråd (Permanent Joint Council, heretter PJC).

Det ble imidlertid raskt klart at PJC ikke fungerte etter intensjonene, ikke minst på grunn av tiltakende politiske motsetninger med hensyn til håndteringen av krisene på Balkan. Da Nato i mars 1999 iverksatte luftangrep for å stanse den etniske rensningen i Kosovo, trakk Russland seg fra PJC og frøs alt samarbeid med Nato i protest mot det de oppfattet som ikke-sanksjonert aggresjon mot et slavisk broderfolk (serberne). Kontaktene mellom Russland og Nato nådde et historisk bunnivå. Mange mente at operasjonene i Kosovo hadde påført Natos forhold til Russland om ikke uopprettelig, så iallfall langvarig skade.

Det viste seg imidlertid at kontaktene ble relativt raskt gjenopptatt. Allerede våren 2000 gikk forholdet inn i en mer konstruktiv fase, noe som trolig hadde sammenheng med den pragmatiske linje som den nyutnevnte president, Vladimir Putin, la opp til i utenrikspolitikken. Til tross for vestlig skepsis til den gjenopptatte russiske krigføringen i Tsjetsjenia, var Nato og Russland i stand til å revitalisere sitt samarbeid. PJC gjenopptok sine aktiviteter i mai 2000, og et år senere var Natos kontakter med Russland minst like omfattende som de hadde vært ved utgangen av 1998.

Et nytt interessefellesskap etter 11. september 2001?

Dialogen mellom Nato og Russland i det første tiåret etter den kalde krigen var i høy grad preget av motstridende interesser, og ingen av partene følte at det hastet å trappe opp samarbeidet. Terroranslagene mot USA 11. september 2001 ble på mange måter et vendepunkt i Natos forhold til Russland i den forstand at det åpnet veien for en betydelig intensivering av forbindelsene. Man erkjente at man stod overfor en felles fiende – internasjonal terrorisme – og at denne bare kunne bekjempes ved felles anstrengelser. De tidligere interessemotsetningene trådte nå i bakgrunnen og ble avløst av en strøm av diplomatiske ouverturer fra begge parters side.

President Putin erklærte at Russland stod sammen med Vesten i kampen mot terrorismen. Da det kort tid etter 11. september ble klart at USA overveide et militært motangrep mot Taliban, gikk Putin ut og tilbød USA utstrakt etterretningssamarbeid, bistand til «search

and rescue»-operasjoner i Afghanistan, militær bistand til Nordalliansen og bruk av russisk luftrom for amerikanske fly. I tillegg stilte Putin seg positiv til et forslag fra de tidligere sovjetrepublikkene i Sentral-Asia om å yte logistisk støtte til amerikanske militære operasjoner i Afghanistan. Russland bidro aktivt i arbeidet med å bygge opp en koalisjon mot internasjonal terrorisme, både i bilaterale sammenhenger og i internasjonale fora. Putin signaliserte også en mer forsonlig linje overfor Vesten i tidligere stridsspørsmål som Nato-utvidelse og ABM-avtalens² skjebne.

De valg som Russland gjorde i kjølvannet av terrorangrepene mot USA, representerte mer enn kortsiktige taktiske trekk. Valgene var etter alt å dømme motivert av en grunnleggende erkjennelse av at Russlands og Vestens sikkerhetsutfordringer snarere var sammenfallende enn motstridende. Faren for internasjonal terrorisme, spredning av masseødeleggelsesvåpen og regional destabilisering inntar en like sentral plass i Russlands trusselbilde som i Vestens. Slik var det også før terroranslagene mot USA. Om man tar utgangspunkt i Russlands nasjonale sikkerhetskonsept fra 2000 (*Kontseptsija ... 2000*) og sammenligner dette med et tilsvarende dokument fra 1997 (*Kontseptsija ... 1997*), vil man se at faren for aggresjon fra fremmede stater er nedtonet, mens «asymmetriske» trusler som terrorisme, internasjonal kriminalitet og spredning av masseødeleggelsesvåpen inntar en tilsvarende sentral plass i det russiske trusselbildet.

Russland kunne i tillegg bruke kampen mot internasjonal terrorisme som brekkstang i arbeidet med å bli tettere integrert i Nato. For første gang på lenge fremstod Russland som en interessant samarbeidspartner for Vesten. Russland hadde noe å tilby, og dette aktualiserte spørsmålet om motytelser fra vestlig side. Og motytelsene lot ikke vente på seg. I november 2001 sendte Storbritannias statsminister Tony Blair et brev til Natos øvrige 18 medlemsland og Russland, der han foreslo at det ble etablert en prosedyre for felles beslutninger innenfor tre områder: bekjempelse av internasjonal terrorisme, ikke-spredning av masseødeleggelsesvåpen og fredsbevarende operasjoner.

Under sitt besøk til Moskva kort tid etter tilkjennege Natos generalsekretær lord Robertson at Russland realistisk sett kunne oppnå vetorett i forhold til alliansens beslutningsprosesser på nærmere

2 Treaty on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems. Avtalen ble inngått mellom USA og Sovjetunionen i 1972. Da USA i 2001 sa opp avtalen, vakte dette få motreaksjoner på russisk side.

definerte områder. I desember 2001 annonserte Robertson opprettelsen av *Nato–Russland-rådet* (Nato–Russia Council, heretter NRC). Rådet ble formelt etablert under Natos toppmøte i Roma 28. mai 2002.

Nato–Russland-rådet: Mer av det gamle, eller noe kvalitativt nytt?

Et grunnleggende spørsmål i institusjonaliseringen av samarbeidet mellom Nato og Russland har vært om man skulle bygge ut samarbeidet «ovenfra» eller «nedenfra». Skulle man først etablere et institusjonelt rammeverk og bli enig om samarbeidets spilleregler og prosedyrer («top down»), eller skulle man vente med det formelle og heller begynne å samarbeide om konkrete spørsmål av felles interesse («bottom up»)? Denne siste (pragmatiske) tilnærmingen lot til å ha størst appell blant Nato-landene, mens den første (formelle) tilnærmingen var mer i tråd med Russlands preferanser, iallfall på 1990-tallet. Russland var den svake part, som ville sikre seg større tilgang og bedre påvirkningsmuligheter gjennom opprettelse av nye institusjoner.

På mange måter representerte opprettelsen av NRC et steg bort fra «top down»-tilnærmingen. Det virket som om partene hadde kommet til den konklusjon at de heller ville bruke tiden på konkret samarbeid enn på høytsevendende diskusjoner om utformingen av den fremtidige europeiske sikkerhetsarkitektur, hvilket i seg selv var et fremskritt. Faren ved en slik «bottom up»-tilnærming vil imidlertid være at de prinsipielle spørsmålene lett kan komme til overflaten på et senere tidspunkt, og da kan true det som i mellomtiden er oppnådd på det praktiske plan.

Den største svakheten ved PJC hadde vært at Nato i altfor stor grad hadde forholdt seg til Russland *en bloc*. Medlemslandene kunne koordinere sine posisjoner på forhånd, og dersom det ble fremmet et forslag fra russisk side, kunne de trekke seg tilbake og diskutere seg frem til en omforent holdning, for så å legge denne frem for Russland. Russerne fant snart ut at de hadde større utbytte av å forholde seg til de enkelte medlemsland utenfor PJC-rammen.

Utgangspunktet for NRC var derfor at de allierte *i minst mulig grad* skulle koordinere sine posisjoner forut for rådsmøtene med Russland. Dette har så langt fungert rimelig bra. Sett fra russisk side, har det trolig vært nyttig å se at også de allierte kan være uenige og føre opphetede diskusjoner seg imellom. Russerne har

fått et innblikk i alliansens indre liv, og de har kunnet se og lære hvordan konsensusprinsippet fungerer i praksis. Som lord Robertson ofte har sagt, er den reelle forskjellen mellom «19+1» og «20» ikke et spørsmål om matematikk, men om kjemi. Sosialiseringen mellom Nato-landene og Russland er en viktig del av NRCs arbeid. Man diskuterer seg frem til konsensusposisjoner som ikke nødvendigvis er i strid med Russlands interesser (Grusjko 2002: 91). Riktignok har det vært «19 mot 1»-situasjoner også i det nye forumet, men «den ene» har definitivt ikke alltid vært Russland.

Etableringen av «20-formatet» og nedtrappingen av de alliertes forhåndskoordinerer av standpunkter har med andre ord gitt Russland mer reelle påvirkningsmuligheter. Dette betyr imidlertid ikke at de allierte har fått redusert sine påvirkningsmuligheter overfor Russland. Natos 19 medlemsland har fått et forum der de i høyeste grad kan øve press på den russiske delegasjonen, enten hver for seg eller sammen. Russerne er faktisk blitt mer sårbare i den forstand at det er blitt lettere å synliggjøre når de er isolert. Slike situasjoner kan ikke lenger «bortforklares» under henvisning til forhåndskoordinerer.

Selv om de allierte i mindre grad enn før koordinerer sine synspunkter forut for, under og etter møtene med Russland, er det formelt sett intet som hindrer dem i å gjøre dette. Samtidig er det underforstått at koordineringsmekanismen er en «nødbremse» som ikke skal utløses i utide. Dette later til å ha en disiplinerende virkning på de mer konservative blant Natos medlemsland. I det første halvåret av NRCs arbeid har nødbremsen bare vært utløst et fåtall ganger, hvilket tyder på at de allierte har stor tillit til hverandre – og til Russland. På den annen side er alle parter innforstått med at det ikke er i NRC man diskuterer alliansens politiske og militære kjernefunksjoner, herunder det kollektive forsvar. Slike spørsmål blir fortsatt behandlet i Det nordatlantiske råd (NAC), hvor Russland ikke er med.

NRC er med andre ord ikke «the real deal», verken når det gjelder de funksjoner det skal ivareta eller det apparat det har til disposisjon. Det er på det rene at NAC med sine mange faste komiteer og arbeidsgrupper disponerer et helt annet støtteapparat enn NRC. Å etablere noen parallell komitéstruktur for NRC, slik Russland har ivret for, vil neppe komme på tale med det første. Riktignok er det etablert diverse mer eller mindre midlertidige arbeidsgrupper under NRC, men hittil utgjør PrepCom³ og arbeidsgruppen for fredsbe-

3 PrepCom (NRC Preparatory Committee) er en permanent «forberedelseskomitee»

varende operasjoner de eneste permanente fellesorganene. Det foreligger heller ingen planer om å slippe russiske offiserer inn i stabsfunksjoner ved Natos militære hovedkvarter SHAPE. Det kan derfor ikke utelukkes at NRCs mangelfulle støtteapparat på sikt kan bli en kilde til frustrasjon for Russland.

Det gjenstår å se om NRC vil lykkes med å bygge videre på det midlertidige interessefellesskapet som oppstod i kjølvannet av terroranslagene mot USA. Det er sterke krefter – både i Moskva og i Natos hovedsteder – som er skeptiske til det nye forumet. NRCs suksess vil blant annet avhenge av Russlands og Natos indre utvikling, og ikke minst fremdriften innenfor de konkrete samarbeidsområder som er definert i NRCs arbeidsprogram.

Fremtidige samarbeidsområder Nato–Russland

Selv om PJC er blitt avløst av NRC, står Grunnakten fra 1997 fortsatt ved lag. Grunnakten inneholder en oversikt over 19 potensielle samarbeidsområder «where the two parties will consult and strive to cooperate to the broadest possible degree» (Nato 1997). De fleste av disse områdene er fortsatt aktuelle, selv om noen av dem er blitt prioritert opp på bekostning av andre, særlig etter 11. september 2001. Dette gjenspeiler seg blant annet i felleserklæringen fra Roma-toppmøtet 28. mai 2002 (Nato 2002), som identifiserer ni sikkerhetsspørsmål av felles interesse:

1. *Bekjempelse av terrorisme*: President Putin har satt mye inn på å yte effektiv bistand til USA og koalisjonen i kampen mot internasjonal terrorisme, både når det gjelder formidling av etterretningsrapporter og annet praktisk samarbeid på sivil og militær side. Erfaringene fra felttoget mot al-Qaida gir grunnlag for en styrking av forbindelsene mellom Nato og Russland innenfor terrorbekjempelse. Samtidig er det på det rene at Putins støtte til Nato og Vesten i kampen mot internasjonal terrorisme i høy grad har vært motivert av et ønske om nedtoning av Vestens kritikk mot Russlands krigføring i Tsjetsjenia, hvilket stiller Nato overfor en del vanskelige politiske avveininger.
2. *Krisehåndtering*: De storpolitiske motsetningene mellom Nato og Russland når det gjaldt håndteringen av krisene i Bosnia og Kosovo, lot ikke til å influere nevneverdig på det praktiske samarbeidet mellom de fredsbevarende styrkene på bakkenivå. Er-

på embetsnivå som forbereder NRCs månedlige møter på ambassadørnivå.

faringene fra IFOR/SFOR-samarbeidet i Bosnia og KFOR-samarbeidet i Kosovo var overveiende positive. Nato og Russland synes innstilt på å bygge videre på erfaringene fra Balkan og styrke de fredsbevarende styrkenes interoperabilitet med tanke på fremtidige oppdrag. Dette kan blant annet skje ved gjennomføring av felles treningsopplegg og utarbeidelse av spesifikke konsepter for felles krisehåndtering.

3. *Ikke-spredning av masseødeleggelsesvåpen*: Russlands store arsenal av ABC-våpen og sikkerhetssituasjonen ved landets mange sivile atominstallasjoner tilsier at Russland må integreres bedre i internasjonalt ikke-spredningsarbeid. Russlands sårbarhet på dette området, og det faktum at landet i overskuelig fremtid vil være en potensiell kilde til spredning av masseødeleggelsesvåpen, erkjennes både av Nato og av Russland selv. Den globale terrorismens fremmarsj har bidratt til økt bevissthet omkring ikke-spredningsproblematikken, som vil stå sentralt i NRCs arbeid i tiden fremover.
4. *Rustningskontroll og tillitsskapende tiltak*: Rustningskontrollspørsmål synes å innta en noe mindre sentral rolle i dag enn de gjorde under den kalde krigen, hvilket kan være en indikasjon på at Nato og Russland ikke lenger betrakter et massivt militært angrep fra motparten som den primære trussel i det 21. århundre. Samtidig er det på det rene at det fortsatt vil være behov for å videreføre iallfall deler av rustningskontrollregimet som ble etablert under den kalde krigen, herunder CFE-avtalen⁴ og Open Skies-avtalen.⁵ Hvorvidt slike spørsmål vil bli håndtert innenfor «20-settingen» eller i EAPC, gjenstår å se.
5. *Missilforsvar (Theatre Missile Defense)*: Utviklingen av et forsvar mot taktiske ballistiske missiler er i den senere tid blitt trukket frem som et av de mest lovende samarbeidsområder for Nato og Russland. USAs Moskva-ambassadør Alexander Vershbow hevdet i en artikkel våren 2002 at «NATO–Russia cooperation on missile defense would be a way to deprive rogue states of the ability to attack or blackmail us with long-range missiles equipped with WMD» (Vershbow 2002: 12). Det man ser for seg er felles varslingsystemer, felles øvelser og sågar felles industriell utvikling av missilforsvarssystemer.

4 Treaty on Conventional Forces in Europe.

5 Treaty on Open Skies er en rustningskontrollavtale som gir partene adgang til å overfly og rekognosere hverandres territorium. Avtalen ble undertegnet i 1972 av alle Natos medlemsland og alle tidligere warszawapaktland, men ble ratifisert av Russland først i 2001.

6. *Søk og redning til sjøs*: Det tragiske utfallet av Kursk-forliset i august 2000 aktualiserte spørsmålet om styrket samarbeid vedrørende søk og redning til sjøs, særlig i forbindelse med ubåthavarier. NRCs rolle i sjøredningssamarbeidet vil blant annet bestå i å overvåke implementeringen av tidligere inngåtte sjøredningsavtaler.⁶
7. *Samarbeid på militært nivå og forsvarsreform*: Det er fortsatt mye upløyd mark når det gjelder samarbeidet på fagmilitært nivå. Russlands evne til å møte det 21. århundrets trusler sammen med Nato vil i vesentlig grad avhenge av hvorvidt man evner å bringe landets væpnede styrker opp på et moderne nivå. Omstruktureringen og moderniseringen av det russiske forsvaret er så vidt begynt, og Russland vil kunne trenge atskillig bistand fra Nato i denne prosessen.
8. *Sivilforsvarssamarbeid*: Samarbeidet mellom Nato og Russland med hensyn til håndtering av sivile katastrofesituasjoner er fortsatt i startfasen og synes foreløpig å begrense seg til informasjonsutveksling vedrørende katastrofer og katastrofehåndtering. I NRC-sammenheng har Norge arbeidet aktivt for å få sivilforsvarssamarbeidet med Russland høyere på agendaen, blant annet gjennom opprettelse av en egen NRC-arbeidsgruppe for sivil kriseplanlegging.
9. *Nye trusler og utfordringer*: I tillegg til de samarbeidsområdene som er skissert ovenfor, vil NRC vurdere eventuelle nye trusler og utfordringer i det euroatlantiske området. Dette arbeidet vil i første rekke relatere seg til aktiviteter i regi av CCMS.⁷

Russlands fremtidige tilknytning til NATO

Dersom NRC lever opp til forventningene og samarbeidet med Russland gir konkrete resultater i form av økt samhandling og styrking av en kollektiv identitet, kan spørsmålet om Russlands tilknytningsform til Nato igjen komme på dagsordenen. Problemet med en større imøtekommenhet overfor Russland, sett fra Natos side, er at den vil kreve institusjonelle reformer som på sikt kan svekke alliansens muligheter til autonom handling i situasjoner der vestlige interesser er truet. På den annen side, dersom Nato opprettholder sin handlingsfrihet ved å isolere Russland, risikerer man å svekke Natos rolle som stor-Europas sikkerhetspolitiske bære-

6 Herunder «Nato–Russia Framework Document on Submarine Crew Rescue».

7 NATO Committee on Challenges to Modern Society.

bjelke. Spørsmålet blir med andre ord om det finnes en middelvei mellom integrasjon og utestengelse av Russland, eller om man på et eller annet tidspunkt blir nødt til å bestemme seg for om Russland skal være innenfor eller utenfor Nato.

Hva angår «middelvei-scenariet», har det vært foreslått ulike modeller. En mulighet kunne være å tilby Russland en form for «politisk» medlemskap i Nato, slik det russiske sikkerhetsrådets sekretær Ivan Rybkin foreslo i 1996. En annen mulighet kunne være å flytte samarbeidet med Russland innenfor et begrenset antall områder over i NAC, og gradvis utvide antallet områder hvor Russland får være med. På denne måten vil man kunne styrke åpenheten og tillitsforholdet mellom Nato og Russland, uten å gi landet noen vetorett. En tredje mulighet kunne være å gå i motsatt retning, det vil si å flytte deler av alliansens virksomhet, eksempelvis fredsbevarende operasjoner, over i EAPC-rammen og beholde det kollektive forsvar innenfor NAC-rammen. Det har sågar vært foreslått å fjerne alliansens kollektive forsvarsklausul for å bane vei for russisk Nato-medlemskap.

Når det gjelder spørsmålet om fullt russisk medlemskap, må det medgis at dette på kort og mellomlang sikt fremstår som et lite realistisk scenario. På den annen side ligger russisk Nato-medlemskap nærmere i dag enn det gjorde for bare fire–fem år siden, jf. spørsmålet om medlemskap for de baltiske land. Da forsvarsminister Sergej Ivanov ble spurt om muligheten av russisk Nato-medlemskap under en pressekonferanse ved Nato-hovedkvarteret i Brussel 26. september 2001, svarte han: «I never exclude anything as a possibility. The world changes 10 times faster than 15 years ago. Practically, we have not yet discussed it. But my presence here confirms that I never exclude anything» (Dempsey 2001a). Dette var i tråd med hva president Putin sa under sitt besøk i Tyskland samme uke: «There is no longer a reason not to conduct such talks» (Dempsey 2001b).

Selv om muligheten av russisk medlemskap ved enkelte anledninger har vært nevnt både av Vladimir Putin og Boris Jeltsin, og i sovjetperioden av Mikhail Gorbatsjov og Nikita Khrusjtsjov, har det aldri vært ført noen reell dialog med Nato om temaet. I den grad muligheten i det hele tatt har vært nevnt, har den fra begge parters side vært omtalt som en langsiktig problemstilling. Både Nato og Russland synes å være av den oppfatning at farten i integrasjonsprosessen må avpasses etter forholdene. Et for raskt – eller for den saks skyld for langsomt – tempo i integrasjonsprosessen vil kunne forsure forholdet og skape nye interne spenninger.

En av dem som har ivret sterkest for å inkludere Russland som medlem av Nato, er USAs tidligere utenriksminister James Baker. Hans krontanke synes å være at konsekvensene av å inkludere Russland i alliansen vil være mindre enn konsekvensene av ikke å gjøre det, i den forstand at isolasjon av Russland vil øke faren for russisk ekspansjonisme. Baker viser til at Nato i tidligere år har hatt gode erfaringer med å inkludere og integrere tidligere «fiender», herunder Italia (1949), Vest-Tyskland (1955), Øst-Tyskland (ved samlingen i 1990) og Polen, Ungarn og Den tsjekkiske republikk. (1999). I tillegg har Nato lyktes relativt bra med å dempe motsetninger mellom tidligere rivaler som for eksempel Hellas og Tyrkia. Heller enn å konsolidere maktstrukturene fra den kalde krigen og bygge flere «halfway houses between full NATO membership and full exclusion from NATO», burde man ifølge Baker åpne for en diskusjon om russisk Nato-medlemskap (Baker 2002: 99–101).

Spørsmålet om hvor ekskluderende eller inkluderende Nato skal være overfor Russland, vil trolig stå sentralt i den sikkerhetspolitiske debatt også i årene fremover. Legger Nato listen for høyt, vil dette erfaringsmessig føre til atskillig frustrasjon og desillusjonert-het på russisk side. Legger Nato listen lavt nok til å kunne inkludere Russland, vil dette kunne føre til at standardene reduseres for alle medlemsland. Sagt på en annen måte: Nato kan enten overføre tilpasningsbyrdene helt og fullt på Russland, eller forsøke å komme landet i møte ved å bære en større del av byrdene selv. Mest sannsynlig vil vi se en kombinasjon av de to tilnærmingene.

Noen potensielle hindringer for videre integrasjon av Russland i Nato

Russlands forhold til Nato og andre vestlige institusjoner kompliseres av det faktum at landet i geografisk, kulturell og politisk forstand befinner seg i to verdensdeler (Europa og Asia), og til dels midt imellom dem (Eurasia). Russland har alltid vaklet mellom å identifisere seg som en del av Europa, og samtidig som «noe annet enn» Europa. Denne dobbeltheten med hensyn til Russlands nasjonale identitet preger landets forhold til europeiske normer og verdier. Putins vestorientering i utenrikspolitikken har til nå ikke vært ledsaget av en tilsvarende styrking av de liberal-demokratiske verdier på hjemmebane, snarere tvert imot. En slik utvikling vil på sikt kunne vanskeliggjøre Russlands forhold til Nato og andre vestlige institusjoner.

Selv om den kalde krigens ideologiske parametre langt på vei er

visket ut, er det fortsatt få i Russland som ser Nato som noe annet enn en potensiell fiende. Ifølge en meningsmåling gjennomført i mai 2002, ser hele 52 prosent av den russiske befolkning på Nato som «en trussel mot Russlands sikkerhet», mens bare 31 prosent ikke gjør det (Whall 2002). Disse tallene indikerer at store deler av den russiske befolkning fortsatt ikke identifiserer seg med Nato, og at russere flest ennå ikke er overbevist om alliansens gode hensikter. Til sammenligning viste en meningsmåling gjennomført i USA i april 2001 at en tilsvarende andel av den amerikanske befolkning så på Russland som enten «vennlighetsinnnet» (45 prosent) eller «en alliert» (11 prosent) (Goodby *et al.* 2002: 103). Hele 67 prosent av amerikanerne mente at Natos opprettelse av et fellestråd med Russland (PJC) var «en god idé» (Kull 1998: 85).

Det er også på det rene at president Putins positive holdning til Nato i liten grad deles av det politiske og militære establishment i Russland. Dette fører til at integrasjonsprosessen forsinkes, fordi vedtak gjort på politisk nivå ikke implementeres like raskt og smertefritt som man kunne ønske. Kommunistene og nasjonalistene i Dumaen, og ikke minst det politiske og militære byråkrati, har mange muligheter til å legge hindringer i veien for tettere samarbeid med Nato. Flere Nato-land, inkludert Norge, har erfart at det kan være vanskelig å få i gang gode og langsiktige samarbeidsprosjekter med russiske militærmyndigheter, og at samarbeidet litt for ofte koker ned til ren besøksutveksling.

Slik situasjonen er i dag, er Russlands væpnede styrker i det store og hele lite compatible med Natos. Som president Putin smertelig har fått erfare, er det ikke gjort i en håndvending å omstrukturere det russiske forsvaret og bringe personell og materiell opp på et moderne nivå. I tillegg til strukturelle problemer knyttet til forsvarsreform, står man overfor store «ideologiske» utfordringer når det gjelder det høyere offiserskorpsets syn på Nato. Holdninger nedarvet fra sovjettiden står fortsatt sterkt, og mange av generalene og admiralene har hatt vanskelig for å fri seg fra den kalde krigens trusselbilde.

Det er ellers ingen tvil om at Russlands økonomiske situasjon legger klare begrensninger på samkvemmet med Nato. Skal integrasjonen bringes opp på et høyere nivå, må betydelige ressurser settes inn også fra russisk side. Russland har så langt hatt vanskelig for å stille opp med de midler som kreves for å fylle samarbeidet med reelt innhold. Dette har blant annet preget, og til dels bremsset, Partnerskap for fred-samarbeidet med Russland, i den forstand at PFP-aktiviteter ofte har måttet fullfinansieres fra vestlig side på

grunn av russisk ressursknapphet. Selv om Russlands økonomiske situasjon er en annen nå enn den var i 1998, vil det fortsatt ta lang tid å utjevne de økonomiske asymmetriene mellom Russland og Vesten.

Integrasjonen kan også bli hemmet av politiske asymmetrier. Man har ingen garanti for at Russland i fremtiden vil opptre som en pragmatisk støttespiller for Nato. For eksempel kan man tolke Putins vestorientering som en politisk *maskirovka*-eksersis iverksatt for å lamme Natos beslutningsprosesser fra innsiden. Selv om man skal være varsom med å tillegge Russland skjulte hensikter, bør det gjennomføres en grundig konsekvensanalyse før man gir landet en generell vetorett i Nato. Økt russisk innflytelse over Natos beslutningsprosesser kan lett bli «a recipe for inaction in peace enforcement in instances where Russian and Western interests diverge» (MacFarlane 2001: 291).

En lite påaktet, men likevel ikke uvesentlig dimensjon ved spørsmålet om Russlands integrasjon i Nato, er hvordan dette eventuelt vil påvirke Russlands (og Natos) forhold til Kina. På samme måte som Russland, ser atommakten Kina med bekymring på at nabolandene i vest knytter seg sterkere og sterkere til Nato. Sett fra Beijing er tanken på et Nato som strekker seg «fra Vancouver til Vladivostok» sannsynligvis mer av et mareritt enn en drøm. Det vil bli alt annet enn enkelt å overbevise kineserne om at en nærmere integrasjon mellom Russland og Nato ikke vil skade Kinas geopolitiske interesser.

Konklusjon

De potensielle interessemotsetningene mellom Nato og Russland er mange, og til dels substansielle. Det samme kan man imidlertid si om de interesser de har felles, særlig etter 11. september 2001. Internasjonal terrorisme, spredning av masseødeleggelsesvåpen og regional ustabilitet er høyst reelle trusler mot Natos så vel som mot Russlands sikkerhet. Dette erkjennes både i Brussel og i Moskva. Utfordringen for Nato–Russland-rådet blir å overvinne den kalde krigens stereotypier og omsette de felles interessene i *felles handling*. Bare gjennom et strategisk partnerskap med Russland kan Nato bli det alleuropeiske sikkerhetsfellesskap som organisasjonen har tatt mål av seg til å bli.

Litteratur

- Antonenko, Oksana (1999) Russia, NATO and European Security after Kosovo. *Survival* 41 (4): 124–44.
- Baker, James (2002) Russia in NATO. *Washington Quarterly* 25 (1): 95–103.
- Dempsey, Judy (2001a) NATO Mulls New Shift in Moscow Over Membership. *Financial Times* 28. september.
- Dempsey, Judy (2001b) Disarray in NATO over Russia Entry Prospects. *Financial Times* 28. september.
- Grusjko, Aleksandr (2002) Rossija–NATO. ‘Dvadtsatka’, kazjetsja, zarabotala. *Mezhdunarodnaja zjizn* No. 7: 87–94.
- Goodby, James, Petrus Buwalda & Dmitri Trenin (2002) *A Strategy for Stable Peace*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press.
- Kontseptsija natsionalnoj bezopasnosti (1997) *Rossijskaja gazeta* 26. desember.
- Kontseptsija natsionalnoj bezopasnosti Rossijskoj Federatsii (2000) *Nezavisimoe vojennoe obozrenie* 14. januar.
- MacFarlane, S. Neil (2001) NATO in Russia’s Relations with the West. *Security Dialogue* 32 (3): 281–96.
- Kull, Steven (1998) *Seeking a New Balance*. Program on International Policy Attitudes, School of Public Affairs. College Park, MD: University of Maryland.
- NATO (1997) *Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security Between NATO and the Russian Federation* (<http://www.nato.int/docu/basicxt/fndact-a.htm>).
- NATO (2002) *NATO–Russia Relations: A New Quality* (<http://www.nato.int/docu/basicxt/b020528e.htm>).
- Vershbow, Alexander (2002) Transforming NATO–Russia Relations. *U.S. Foreign Policy Agenda* 7 (1): 10–12.
- Whall, Victoria (2002) Will the Bubble Burst at the Russia–U.S. Summit? *CDI Russia Weekly* No. 206 (<http://www.cdi.org/russia/2002.cfm>).

Ny identitet

EU-diskursen i den estniska dagstidningen Postimees

Sigrid Kaasik-Krogerus
Forskare vid Alexander-
institutet och doktorand
vid Institutionen för
kommunikation,
Helsingfors universitet.

På grund av Sovjetunionens upplösning har Estland under de senaste tio åren förändrats genomgripande såväl på det internationella planet som inom landet (jfr. Jaanus 1997). Diskussionerna om olika identiteter har därför en mycket relevant ställning i Estland. Enär de gamla grupperingarna och reglerna från det kalla krigets dagar inte längre gällde och Estland hade blivit självständigt, ville man hitta en ny identitet för att bringa klarhet i situationen. Genom att försöka frigöra Estland från de gamla rumsliga enheter som landet tidigare hörde till och sammanföra det med nya sammanhang har de ledande estniska politikerna vänt på «oss» och «de andra».

Den politiska eliten har lett både återuppbyggnaden av det estniska samhället och sökandet efter en ny identitet genom tillhörigheten till olika rumsliga enheter, medan majoriteten av folket inte har någon direkt erfarenhet av de här sektorerna. Det är därför mycket viktigt att analysera de estniska medierna,¹ eftersom de kan uppfattas som ett offentligt rum där journalister, politiker och vissa andra grupper som har tillgång till media diskuterar olika ämnen, inklusive identiteten, samt utbyter och återger hegemoniska åsikter. Det mesta av informationen förmedlas genom medierna, och ju mindre personliga erfarenheter människor har, desto mera beroende är de av denna information (Zucker 1978) och den politiska agendan som stöds av media (jfr. Aula 1991: 29–30, Suhonen 1994: 47–53, Kivikuru *et al.* 1996: 48).

¹ Då det finns en stor rysktalande befolkningsgrupp i Estland (ca en tredjedel av befolkningen), finns det också flera ryskspråkiga medier i Estland. Eftersom jag i den här artikeln koncentrerar mig på de estniskspråkiga medierna, används begreppet «estniska media» just i denna betydelse.

I den här processen är medierna enligt min mening inte en neutral informationskanal utan medverkar aktivt i debatten, fastställandet av agendan och i valet av vem som får tillgång till medierna. Detta kan ske antingen genom medvetna val (t.ex. tidningsledare som stöder en viss synpunkt) eller som ett element i arbetsrutinerna.² Analysen i denna artikel fokuserar på identiteterna («vi» och «de andra») i den debatt som fördes om Europeiska unionen (EU) i Estlands största dagstidning, *Postimees*, år 2000 samt logiken bakom de argument som används i uppbyggandet av de här identiteterna. Det är givetvis inte möjligt att beskriva alla estniska tryckta medias position genom att analysera *Postimees*, men i egenskap av den äldsta och bäst etablerade dagstidningen i Estland³ med den största upplagan både under 1990-talet och i dag spelar den en ytterst viktig roll i den estniska mediemiljön.

Yttre framgångar och inre kriser

Jag har valt att fokusera på år 2000, eftersom det då hade gått tio år sedan Estland återfick sin självständighet. Efter att igen ha blivit självständigt uppställde Estland som mål en samhällsreform som så snabbt som möjligt skulle göra landet till «ett normalt västerländskt land». Denna strävan stöddes av responsen från västerländska institutioner (bl.a. rapporter från Europakommissionen, Världsbanken och andra finansinstitutioner) som uppmuntrade den politiska ledningen i Estland⁴ att fortsätta på samma väg.

Medan Estland har berömts utomlands för sina reformer har det stött på motgångar som kommer mera till synes inom samhället. Allmänheten har inte accepterat den sociala osäkerheten, brottsligheten och fattigdomen som hörande till den ekonomiska och administrativa reformen. I stället har den riktat sin kritik och sitt

2 Exempel på rutiner som gör att politikerna har lättare tillgång till media än medborgarsamhällets representanter ges av Möre (1999).

3 Största delen av medierna, i likhet med andra sektorer inom den estniska ekonomin, privatiserades under 1990-talet. Samtidigt grundades också flera nya tidningar. Eftersom de flesta av de nya tidningarna inte klarade sig på marknaden har många av dem gått ihop. I det här avseendet utgör *Postimees* ett undantag eftersom den har utkommit oavbrutet under de senaste tio åren.

4 Jag anser varken att den politiska ledningen är den enda inflytelsesrika gruppen som beslutar om reformerna i Estland eller att den inte skulle vara fragmenterad (i olika partier m.m.). Det är ibland svårt att skilja mellan den politiska och ekonomiska eliten, eftersom samma personer kan ha medverkat (eller fortfarande medverkar) i båda grupperna. Eftersom den politiska eliten (både regeringskoalitionen och oppositionen) är lättast att identifiera i de empiriska data, kommer jag i den här artikeln att koncentrera mig på den.

misstroende mot den politiska ledningen, och detta missnöje nådde sin kulmen tio år efter självständigheten. Enligt de estniska sociologerna Marju Lauristin och Peeter Vihalemm var år 2000 ett år av politiska kriser i Estland. Det kännetecknades av att tilliten gentemot praktiskt taget alla politiska institutioner rasade, trots att det inte fanns någon yttre orsak till detta (Lauristin & Vihalemm 2002: 18). Det innebar också ett misstroende mot ett av Estlands viktigaste utrikespolitiska mål: att bli antagen som medlem av EU vilket uppfattades av allmänheten som ett «elitistiskt projekt» (Raik 2001b: 63). Eftersom den offentliga debatten i Estland kring medlemskapet i EU har länkats samman med de ekonomiska och administrativa reformerna i Estland, har de som anser att reformerna orsakat deras svårigheter överfört sin kritik också mot EU (Raik 2001a).

Nya identiteter och rumsliga enheter

Identitet har definierats som de kollektiva värden, symboler och känslor som inger människor en känsla av samhörighet (Honko 1999: 23). Ett av identitetens centrala element är att den gör åtskillnad mellan «oss» och «de andra», dvs. mellan dem som står innanför respektive utanför (Kivikuru 2000: 26, Möttönen 1998: 13, Ruuska 1998: 284, Valtonen 2000: 56). Därmed har den på en gång en unifierande och en differentierande funktion. Identiteten kan definieras genom olika aspekter, genom att antingen betona «vem vi är» eller «vem vi inte är».

Enligt det konstruktivistiska synsättet är identitet inte något naturligt utan konstruerat (jfr. Möttönen 1998: 7). Identiteten går således att ändra på eftersom den inte är fixerad utan återskapas hela tiden (Tapper 2000: 6), även om vissa identitetselement är mera grundmurade än andra.

Under de senaste århundradena har en av de förhärskande identiteterna i Europa varit den nationella identiteten. Den baserar sig på en kulturell, traditionell och historisk kontinuitet (Möttönen 1998: 13). Enligt Stuart Hall utgör den nationella identiteten ett grundläggande element av människans natur även om den inte finns inkodad i generna (Hall 1999: 45). I likhet med de andra typerna av identitet, kan den nationella identiteten definieras endast genom att beakta förhållandet mellan «oss» och «dem». Detta innebär att varje nation kan definieras i relation till andra nationer och att nationerna definierar sig själva genom samma process (Hall 1992: 305).

Det är skäl att notera att identiteterna i allmänhet är länkade till rumsliga enheter (stater, regioner osv.) och till tidsperspektivet

(gemensam historia och framtid) (jfr. Hobsbawm 1996). Rumsliga enheter grundar sig på geografiska fakta men skapas genom en mental process som fastställer dess gränser (Paasi 1998: 220–26).⁵ Således existerar inte detta rum i sig, utan det produceras, reproduceras och formas genom människors handlingar (Jauhiainen 2000: 1, Feldman 2000: 8–9). Gränserna delar in rummet i det som är «vårt» respektive «deras» (Moisio 1998: 32, 45, Ó Tuathail 1998: 85).

Rumsliga enheter skapas, rättfärdigas och görs meningsfulla först i språket och i texter genom att eliten, eller ledarna, namnger dem och skapar narrativa och spatiala gränser för dem (Paasi 1986, Ó Tuathail 1998: 78). För detta används olika argument. I den här artikeln koncentrerar jag mig på de argument som använts i uppbyggandet av den estniska rumsliga identiteten och som i retoriska termer kan beskrivas genom de tre internationella relationsteorierna: realismen, liberalismen och konstruktivismen. En kortfattad översikt av de här teorierna med exempel från det estniska samhället syftar till att ge en bild av de karaktäristiska drag i dem som är relevanta för analysen av de empiriska data.

Den realistiska, liberalistiska och konstruktivistiska logiken i den estniska EU-debatten

Enligt *realismen* är nationalstaterna och deras beslutsfattare de viktigaste aktörerna på det internationella planet. Varje nationalstat är en suverän och militär enhet; säkerhetsfrågorna hör således till de viktigaste aspekterna i de internationella relationerna. Därför bestämmer nationella intressen naturen och slutresultatet av interaktionen mellan stater (Aalto 2001: 38): Vänskap och samarbete mellan stater anses härröra från likartade nationella intressen (Sanders 1996: 429, Sullivan 1993: 253, 255). En stats strategi – att maximera sina egna intressen – kan bekräftas med tre «hobbesianska» motiv: att uppnå och upprätthålla statlig säkerhet, att tillfredsställa de ekonomiska kraven hos de politiskt betydelsefulla sektorerna samt att framhäva landets anseende (Sanders 1996: 429). Den roll

5 Gränser mellan två rum finns både på det fysiska och det mentala planet. I synnerhet de mentala gränserna är sociala konstruktioner (Häkli 1997: 9–10). Att fastställa och upprätthålla gränser har varit ett av den moderna statens främsta uppgifter, eftersom gränserna definierar även andra rumsliga enheter (jfr. Coates 1997: 150). Därför kan uppbyggandet av en nation ses som olika former av gränsdragning, dvs. som processer för att bestämma vem som står innanför respektive utanför. I den nationalistiska mytologin uppfattas gränser ofta som något begränsat och slutgiltigt (jfr. Conversi 1997: 215–16), trots att de går att flytta på och överskrida (Janus 1997).

och den makt som ett land innehar beror på dess resurser: befolkning, landområde, militär kraft, nationella resurser, tillväxten av BNP m.m. (Rosenau & Durfee 2000: 19–23).

Ledande estniska politiker har hävdad att Estlands avsikt är att garantera en trygg omvärld och ekonomisk välfärd för landet och att detta är möjligt endast om landet är medlem i Europeiska unionen (jfr. Meri 2001, Löfgren & Herd 2000: 10–11, 29, Miniotaite 2001: 15, Feldman 2000: 3) eftersom alternativet skulle vara att höra till Rysslands inflytandesfär. Ryssland ses ofta som en fara vars inflytande Estland måste avvärja (Berg & Oras 1999: 2489). Detta tänkande styrs av hotbilder. Frågan om överlevnad är grundläggande: överlevnaden kräver rätta beslut eftersom landet inte har mycket egna resurser (Rosenau & Durfee 2000: 19–23). I syfte att göra det lättare att antas som medlem i EU har säkerhetsaspekten givits högsta prioritet. När det gäller EU spelar de militära frågorna emellertid inte någon avgörande roll, EU erbjuder mera mjuk än hård säkerhet.

Den allmänna opinionen i Estland kan sägas basera sig på en realistisk logik, även om resultatet av den logiken skiljer sig från den officiella politiska linjen. Trots att allmänheten också betonar säkerheten och den ekonomiska utvecklingen, uppfattas EU inte nödvändigtvis som en källa till dem. Språnget från «öst till väst» har beskrivits som ett språng från «en union till en annan». Unioner i sig har ansetts hota den estniska identiteten och suveräniteten (jfr. Feldman 2000: 3, 23, 28).

Utöver den realistiska logiken förekommer också *liberalistiska* och *konstruktivistiska* synpunkter i den estniska EU-debatten. Till exempel, i ett anförande om Europas framtid uttalade sig den förre estniska utrikesministern Toomas Hendrik Ilves om EU:s framtid och om Estlands plats i den med avseende på de gemensamma fördelarna för de nuvarande och framtida medlemsstaterna (Ilves 2001). Detta synsätt syftar till ett samarbete mellan stater på det internationella planet genom en insikt om gemensamma intressen vilka medför fördelar för alla parter. En stat strävar i första hand efter att maximera den absoluta vinsten av detta samarbete (Sanders 1996: 444). Staterna drivs därför till att fastställa regler och finna olika sätt för att klargöra sina intentioner genom internationella organisationer; demokratiska regeringar utnyttjar inte militär kraft för att lösa meningsskiljaktigheter (Rosenau & Durfee 2000: 35, 39).

Liberalismen betonar också betydelsen av ömsesidighet i de internationella relationerna men i motsats till realismen, som betonar de negativa sidorna, hävdar liberalismen att ömsesidigheten på ett

eller annat sätt kan utgöra en grund för samarbete. I motsats till den realistiska teorin är staterna inte tvingade att acceptera det oundvikliga, utan samarbetet är ett gott val för dem (Keohane 1996: 468–70). Samarbetet mellan stater motiveras av de potentiella fördelar det erbjuder (Pursiainen 1998: 169).

Konstruktivismen ansluter sig inte till de rationalistiska teorierna om internationella relationer, dvs. realismen och liberalismen, vad gäller det internationella samfundets anarkiska struktur (utan en ledande makt). Med avseende på de internationella relationerna hävdar konstruktivismen att hurdan anarki det är fråga om bestäms av hur aktörerna handlar samt att den här strukturen inte kan fungera utan aktörerna (Pursiainen 1998: 175). Detta synsätt karaktäriserar logiken bakom de estniska politikernas uttalanden om hur Estland kan påverka EU efter att ha blivit antagen som medlem.

Analys av dagstidningen *Postimees*

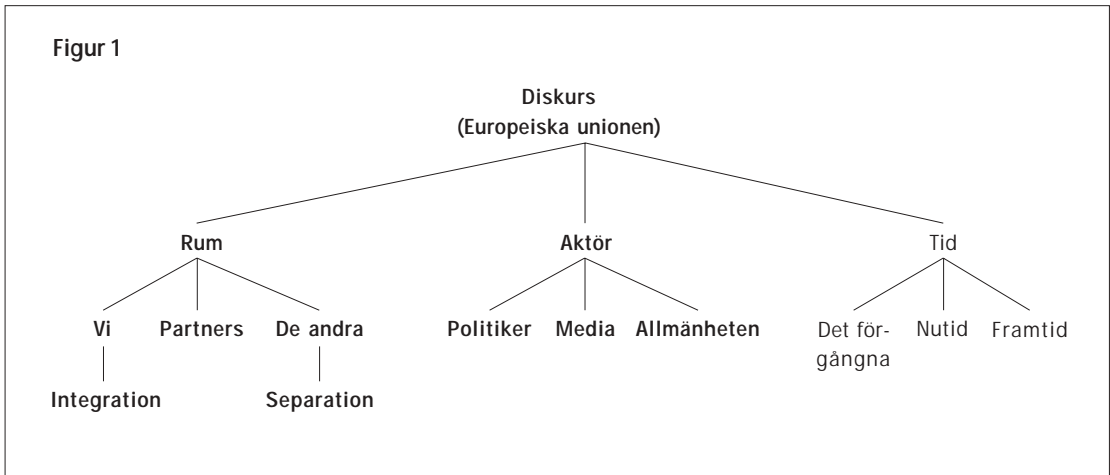
Min analys baserar sig på idén att medierna bygger upp en social värld och skapar diskurser. *Diskurs* kan definieras som ett bestämt sätt att skapa representationer. Diskursen gör det möjligt att iakttä ett ämne från ett visst perspektiv samtidigt som den avgränsar eller utesluter andra framställningssätt (Hall 1999: 98, Valtonen 2000: 61, 62). Diskurskutymen skapar innebörder som befäster differentieringen mellan dem som befinner sig innanför respektive utanför, mellan «oss» och «de andra» (Miniotaite 2001: 12). Avgörande för diskurser är makt (Möttönen 1998: 18–20). Makten grundar sig likväl inte på kraft, utan maktförhållandena beror på att vissa innebörder har en hegemonisk ställning i förhållande till andra (Lehtonen 2000: 14). Enligt Stuart Hall är det makten och inte fakta som gör något reellt (Hall 1999: 102, 105). Maktförhållandena återskapas i och genom medierna i det att dessa ägnar vissa frågor mycken uppmärksamhet samtidigt som de ignorerar andra. Reproduktionen baserar sig på motsättningar och en oavbruten kamp mellan olika identiteter (*ibid.*: 23, 28). Därför spelar medierna en central roll i att skapa och reproducera identiteter (Fairclough 1994, Tapper 2000: 6, Valtonen 2000: 55).

Den aktuella analysen baserar sig på de artiklar om EU som publicerats på första sidan eller ledarsidan⁶ i tidningen *Postimees*

6 Jag har valt ut de här sidorna eftersom de är viktiga: Ett ämne som en tidning bedömer som viktigt trycks på första sidan och behandlas dessutom vanligen också i ledarspalten.

år 2000. Jag har plockat ut 217 texter som representerar olika attityder till EU.⁷ Eftersom textmängden var förhållandevis stor för en kvalitativ analys har jag förbigått en lingvistisk analys (hur texterna är uppbyggda, passiv/aktiv modus, ordval, metaforer m.m.) och koncentrerat mig på texternas innehåll ur ett samhällsligt perspektiv.

I själva diskursen kan följande aspekt iakttas: rum, tid och aktör. Jag har koncentrerat mig på den rumsliga aspekten samt beaktat aktören (halvfet stil i figur 1). Den tidsmässiga aspekten har utelämnats.

Den rumsliga aspekten analyseras genom de olika identiteterna, dvs. huruvida artiklarna framställer EU som «oss» eller «de andra». «Vi» hänvisar till den gemensamma identiteten, dvs. till samhörighet och gemensamma värden, inte enbart samarbete. «De andra» kännetecknar däremot en vilja att separera och distansera sig från ett visst samfund. Utöver de här två grupperna finns en tredje som jag har kallat «partners». Dessa kännetecknas av ett rationellt samarbete som är viktigt för bägge sidor. Jag inleder min analys med «oss» och avslutar den med «de andra»; «partners» behandlas därmed emellan.

Vad gäller *aktöraspekten* har de flesta artiklarna skrivits av estniska journalister, politiker, tidningsläsare och forskare. Utöver

⁷ Jag har inte citerat ur samtliga 217 artiklar här. Därför innehåller appendixet med de analyserade artiklarna inte heller samtliga 217, utan endast dem som hänvisas till i artikeln.

skribenternas ståndpunkter kan analysen riktas på källans respektive aktörens ståndpunkt m.m. När en estnisk journalist citerar exempelvis Finlands utrikesminister ger han uttryck för ministerns ståndpunkt. Dennes åsikt filtreras emellertid av journalisten (journalisten/redaktören beslutar om hur långa och många citat och andra källor utnyttjas i artikeln).

«Vi»

EU kunde snarare kallas ett «framtida vi» än «vi»; Estland hör ännu inte till unionen men kommer säkert att göra det i framtiden. Vidare kan det sägas att det realistiska synsättet är förhärskande: Världen är ett hårt ställe där man klarar sig endast genom att fatta rationella beslut, och därför ges inte så många alternativ. Detta framhåller *Postimees* i sin ledarspalt:

Trots att medlemskapet i EU har lyft fram olika opinioner i Estland och det slutliga beslutet troligtvis fattas av det estniska folket i en folkomröstning, finns det inget verkligt alternativ till medlemskapet (*PM* 17 mars 2000).⁸

«Framtida vi» blev mera konkret sedan EU:s toppmöte i Nice hade beslutat om en institutionell reform: «efter det gäller frågan inte längre om vi skall gå med i EU utan när» (*PM* 27 december 2000). Det ses som målet för en resa som Estland måste företa för att trygga sin framtid. Detta «framtida vi» grundar sig likväl inte på kulturell eller annan typ av närhet. Snarare grundar det sig på rationella beräkningar som kan liknas vid ett äktenskap byggt på förnuft och inte kärlek. Till och med familjeterminologi används i detta samband:

Nu när Estland är på väg mot Europa och vill bli en del av Europa är det skäl att vi ställer in siktet längre fram. Som en medlem i en gemensam familj kan även vi bjuda på visioner om hur det framtida Europa skall se ut (*PM* 9 juni 2000).

Det finns emellertid många hinder i vägen för Estlands medlemskap i EU. På grund av att Lettland och Litauen inte inledde sina förhandlingar för medlemskap samtidigt med Estland, gäller det för Estland att inte låta sig sammanföras med de andra baltiska stater som befinner sig i en sämre ställning:

8 De citerade artiklarna är återgivna i kronologisk ordning i Appendix A.

Först gav nyhetsbyrån DPA ut kandidatländernas årsrapporter. För första gången på länge förknippades Estland åter med de övriga baltiska länderna. Laars [Mart Laar, Estlands förre premiärminister] äventyr i Bryssel får oss att tro att regeringen verkligen har brättom i kapploppningen till EU (*PM* 26 januari 2000).

«Framtida vi» innebär inte nödvändigtvis att medlemskapet ses som någonting positivt. Vetskapen om att Estland kommer att gå med i EU förr eller senare kan också ses som ett framtida hot, i vilket fall EU blir «de andra»:

För tillfället är våra livsmedel och många tjänster upp till tre gånger billigare än i EU-länderna. Vår arbetskraft är också billigare. När vi går med i EU kommer priserna på varor och tjänster att standardiseras med priserna inom EU och därmed höjas flerfaldigt (*PM* 15 november 2000).

«Partners»

I motsats till «framtida vi» fokuserar «partners» på samarbetet i dag och inte på ett framtida medlemskap. Samarbetet motiveras med att det inte finns några alternativ, men i motsats till «framtida vi» hävdar «partners» att ett EU-medlemskap inte är fatalt. Den här gruppen tar upp de gemensamma målen och fördelarna (det liberala synsättet). Bl.a. att Estland också kommer att kunna påverka positionerna inom EU (det konstruktivistiska synsättet):

Den estniska regeringen förhandlade med Bryssel för att få bättre möjligheter för handeln med flera olika lanbruksprodukter. Många tullar upphävdes och EU skar ner på stödet till sina egna produkter (*PM* 21 juni 2000).

I de flesta artiklarna framställs Estland och EU likväl inte som likvärdiga parter: unionen är den som dikterar reglerna som Estland måste lyda oberoende av om landet gillar det eller inte (*PM* 21 augusti 2000). Unionen dikterar också de kriterier enligt vilka motparten (Estland) bedöms i jämförelse med de övriga kandidatländerna (*PM* 7 november 2000, *PM* 10 november 2000). Ifall Estland är intresserat av samarbete bör det helt enkelt acceptera de här reglerna och kriterierna «med tanke på högre syften» som kännetecknas av «hobbessianska» motiv om säkerhet och ekonomi.

Det finns naturligtvis vissa saker som vi ogillar i EU men det vore ansvarslost av Estland att inta en negativ ställning till EU på grund av

detta. (...) Utöver säkerhetsaspekten behöver Estland EU i hög grad med tanke på ekonomin (*PM* 4 februari 2000).

Partneraspekten betonar vikten av att Estland frivilligt följer «euro-normerna» och direktiven. Estland valde den läxa som skall göras när det ansökte om medlemskap och blev antagen som ett kandidatland (t.ex. *PM* 28 februari 2000, *PM* 14 juli 2000, *PM* 14 november 2000). EU ses både som en partner och som en hjälpare. Det kan vara fråga om konkret bistånd (SAPARD-medel för jordbruket, råd för utbildningssektorn osv.) eller påtryckning för att genomföra reformer som hjälper Estland att bli ett acceptabelt kandidatland samt för att avvärja den underutveckling som annars kunde hota Estland. Därför likställs EU:s kriterier med ett symbolvärde som skall lyfta Estland till en högre nivå:

Javisst, både jag och mina politiska kamrater har många skäl för att kritisera Europeiska unionen (EU) sådan den är i dag. Vi hyser dock inga tvivel på att valet mellan ett medlemskap i Europeiska unionen och ett liv utan EU är det samma som valet mellan samtiden och sovjetluktande underutveckling. Därför är det skäl att minimera alla hinder som skiljer oss från EU (*PM* 4 april 2000).

eller

Det är viktigt att inse realiteterna och förstå att det mesta som vi gör för att bli medlemmar i EU (mera öppenhet och effektivare förvaltning, högre kvalitetsstandard osv.) är något som bör göras i vilket fall som helst. Att bli medlem i EU är således något som endast hjälper Estland att utvecklas snabbare (*PM* 14 januari 2000).

Å andra sidan hänvisar vissa texter till det faktum att EU själv är underställd dynamiska processer och således inte alls så stabil som vissa skribenter skulle önska. Förändringar inom EU påverkar också Estland. Det tydligaste exemplet är den danska folkomröstningen om euro som åsamkar Estland osäkerhet och försvårar utvidgningen av EU (*PM* 30 september 2000, *PM* 3 oktober 2000, *PM* 10 oktober 2000).

Som framförts ovan, har EU-medlemskapet i första hand varit ett projekt för den politiska eliten i Estland. Det är därför föga överraskande att de flesta politiker, som i *Postimees* agerar som skribenter eller källor, behandlar EU som en nödvändig partner (eller «framtida vi»). I sina ledarspalter intar *Postimees* själv mer eller mindre samma ståndpunkt som politikerna.

«De andra»

Synsättet på EU som «de andra» grundar sig på rädsla. Denna gång är det dock inte fråga om att man skulle vara rädd för att förknippas med Lettland och Litauen eller för att bli lämnad utanför unionen. Att Estland inte skulle bli antaget som medlem i EU tillräckligt snabbt ses inte som något hot. Tvärtom, att leka enligt EU:s regler framställs som ett hot. Genom att gå med i unionen skulle allt bara bli värre, eftersom det kunde skada Estlands identitet. Därför vore den både politiskt och ekonomiskt sett bästa lösningen att stanna utanför EU. Europeiska unionen jämförs med Sovjetunionen, som alla ester upplever som ett hot. Paralleller ses bl.a. i den bojkott som EU-länderna utlyste mot Österrike.

Vi har kommit loss från Moskvas diktatur och rusar nu raka vägen mot en annan union, Europeiska unionen som också utgör en diktatur. Hur annars kan vi bedöma situationen i Österrike och EU:s påtryckning mot detta land som verkställer de gemensamma överenskommelserna av ett demokratiskt valt parlament (*PM* 12 februari 2000).

EU utnyttjar Estlands beredskap att «tillfredsställa EU:s alla önsningar»:

Alla sådana sidor av utvecklingen i Estland som är viktiga för Finland, Sverige, Tyskland och de andra unionsländerna framhålls som «Estlands framsteg» trots att de kan innebära rena eländet för Estland självt (*PM* 15 april 2000).

EU som «de andra» betyder inte nödvändigtvis att Estland inte skall gå med i unionen, enär valet bör göras mellan illa och värre, inte mellan bra och illa. Därför bör EU, trots att unionen representerar «de andra», framställas som ett dåligt val och inte som det allra värsta med avseende på den realistiska omvärlden där Estland måste agera: «Vi måste trots allt spela med och hålla god min, även om det i dag inte finns någon idealisk politisk omvärld där Estland kunde agera fritt och självständigt» (*PM* 20 mars 2000b).

En orsak till att EU ses som «de andra» är reglerna och bestämmelserna i EU:s regelverk. Människorna har svårt att inse det berättigade i dem. Varför skall Estland, som ett självständigt land, följa regler som slagits fast av någon annan, och om EU kräver att vi skall göra det, hur kan det vara bra för landet att gå med i unionen (t.ex. *PM* 24 oktober 2000)? Ännu värre är att EU försöker synkronisera och standardisera allting enligt allmänna regler som inte fäster avseende vid lokala skillnader. Därför strider de här reglerna

ofta mot det sunda förnuftet. Som exempel nämns björnjakten som är tillåten i Estland men strider mot EU-normerna (*PM* 22 juli 2000). Dessutom bevisar EU sin dumhet i egenskap av «de andra» i sitt direktiv om att samtliga butikslokaler skall ha rinnande vatten. I Estland skulle detta innebära att den enda butiken i många byar blir tvungen att slå igen på grund av att den inte har resurser till sådana ombyggnader (*PM* 8 september 2000, *PM* 12 september 2000b).

Som nämndes ovan har den allmänna opinionen i Estland gått emot den politiska ledningens EU-projekt. I de artiklar som hänvisar till opinionsundersökningar i Estland är EU närvarande som «de andra»:

Om vi antar att endast de personer som har en fast åsikt om EU kommer att delta i folkomröstningen, kommer enligt uppgifterna vid 21 maj endast 21 procent av folket att rösta för EU medan 19 procent röstar emot. De här låga aktivitetssiffrorna bevisar att människorna inte bryr sig om Europeiska unionen och de frågor som anknyter till den (*PM* 26 juni 2000).

I *Postimees* är det främst tidningsläsarna samt oppositionspolitiker, vissa affärsmän och ett par gånger tidningen själv i sin ledarspalt som framställer EU som «de andra». Visserligen har Günther Verheugen, EU-kommissionär med ansvar för utvidgningen, påpekat att kandidatländernas politiker ofta motiverar sina beslut med EU-direktiv trots att unionen inte nödvändigtvis har någonting med saken att skaffa (t.ex. momsens på böcker och tidningar diskuterades i *Postimees* utgående från den här synpunkten). Man kan alltså dra slutsatsen att också koalitionspolitikerna, som i sina anföranden stöder EU-medlemskapet, på samma gång behandlar unionen som «de andra» som tvingar Estland att följa sina bestämmelser.

Paradoxalt nog framställs även Estland som «de andra» i tidningsartiklar. Estland som «de andra» är inte ett framgångsrikt kandidatland utan ett land med ett gott rykte. Enligt synen på EU som «de andra» medför unionen inte något gott för Estland, medan de som framställer Estland som «de andra» hävdar att landet inte skulle vara en lämplig medlem i unionen (felaktig politik, låg utvecklingsnivå osv.). Estland som «de andra» var mest aktuellt i samband med problemen inom utbildningssektorn vilka togs upp av författare, vetenskapsmän och politiker. Till exempel heter det i en artikel att: «Detta är avgörande för Estlands framtid, eftersom ingen väntar sig att ett land med låg utbildningsnivå och en industri med dålig konkurrenskraft (...) skall bli medlem i EU» (*PM* 20 mars 2000a).

Under våren 2001 introducerade estniska forskare ett nytt uttryck i den offentliga debatten i Estland: «det andra Estland» (*teine Eesti*) som syftar på förlorarna i dagens samhälle, dvs. åldringarna, befolkningen på landsbygden, fattiga osv. Uttrycket har använts och tolkats mycket sedan dess. Estland som «de andra» tas också upp med anknytning till de inre motsättningarna i det estniska samhället. Här är det fråga om personer (och också oppositionspolitiker) som är missnöjda med koalitionspolitikerna och deras agerande och som utgår ifrån att de estniska politikerna inte tar till vara folkets intressen utan försöker handla på det sätt som EU förväntar sig av dem (dvs. att den estniska regeringen har mera gemensamt med EU än med det estniska folket):

De som rusar in i Europeiska unionen bör inte blunda för ett klart exempel: Österrike. Där var en man som yttrade bara ett par onödiga ord inte lämplig för EU. De som smickrar oss är säkra på sin framgång, men de bör tänka efter först (*PM* 30 mars 2000).

Estland framställdes som «de andra» också när en representant för något EU-land ansåg att Estland inte (ännu) var färdigt för medlemskap. Det bäst kända exemplet är Finlands dåvarande inrikesminister Kari Häkämies som sade att ett land som Estland, där polisen är korrumpierad och inte förmår stoppa drogflödet till Finland, inte är färdigt för ett EU-medlemskap (*PM* 28 januari 2000). Estland presenterades som «de andra» i förhållande till EU också i ett uttalande av landets dåvarande premiärminister Mart Laar som hävdade att Estland skulle vilja börja införa eurovalutan redan innan landet är medlem i unionen (*PM* 13 januari 2000).

Det viktigaste «de andra» i den estniska EU-diskursen har dock varit Ryssland. Enligt Estlands officiella utrikespolitik kan endast ett medlemskap i EU och NATO skapa landet en trygg och säker omvärld. Trots att man inser vikten av goda relationer till Ryssland är det klart att denna «trygga och säkra omvärld» är mer eller mindre det samma som ett skydd mot ett potentiellt hot från Ryssland. Utöver Ryssland som stat har även den ryska befolkningen i Estland behandlats som «de andra» i den estniska identitetsdiskursen (Feldman 2000: 18–19, 31–32).

Trots att jag inte tar upp några enskilda stater i den här analysen, förtjänar Ryssland i egenskap av det viktigaste «de andra» speciell uppmärksamhet. I de analyserade artiklarna var den ryska befolkningen i Estland knappast närvarande; det viktigaste «de andra» var Ryssland (se *PM* 12 september 2000a, 13 oktober 2000).

Synen på Ryssland som «de andra» framhäver EU: Estland kommer snart att gå med i unionen och Ryssland kommer «officiellt» att stämpas som «de andra», varvid Estland har tagit steget till Europa. Å andra sidan har «Ryssland som de andra» också likställts med «EU som de andra» med hjälp av retoriken om att bevara Estlands självständighet (*PM* 12 februari 2000).

Geografiska och hierarkiska aspekter

Indelningen i «vi» och «de andra» kan göras utgående från den geografiska (förflyttningen från öst till väst) eller den hierarkiska aspekten (ett tredje land som blir medlem av EU). Trots att båda aspekterna avser samma sak – Estlands förhållande till EU – utnyttjar de olika retorik.

Avgörande för den geografiska aspekten är «tillhörigheten till någonting» eller «rörelsen mot någonting» (jfr. «Den estniska ekonomin är omlänkad från östblocket till väst», *PM* 25 mars 2000). Det här synsättet sammanför EU med det symboliska värdet för väst eller Västeuropa som Estland gärna vill bli en del av. Väst är motpolen till öst (Ryssland) som Estland vill undkomma. Medlemskapet i EU skulle vara en indikator på Estlands västernisering, i det att EU-staterna hör till väst och inte till öst.

Detta innebär också att EU-medlemskapet ses som ett verktyg och inte som ett ändamål i sig. I egenskap av ett verktyg kan EU antingen ge Estland säkerhet (detta enligt politikerna; se *PM* 12 januari 2000) eller utgöra ett hot mot Estlands nationella säkerhet (detta enligt den misstroende allmänheten; se *PM* 18 april 2000). De syften som nämns i *Postimees* och som kan uppnås genom medlemskapet är förknippade med Estland, i artiklarna nämns inte en gång hur Estland kunde bidra till och påverka den framtida utvecklingen inom EU.

Den hierarkiska aspekten avser en rörelse mot en högre nivå: man förhandlar först om att bli kandidatländer, sedan förhandlar man om medlemskap och gör sina hemläxor för att uppfylla de kriterier som fastställs av medlemsstaterna och slutligen blir man antagen som medlem i EU. Olika värden och storslagna historier om hur landet kommer närmare väst väger föga i detta sammanhang, vilket också kan sägas om orsakerna till varför landet borde gå med i unionen. EU-medlemskapet behandlas snarare ur en teknisk synvinkel med hänvisning till det rent praktiska (vilka är kriterierna och hur skall vi uppfylla dem – hur skall vi göra våra läxor?). Alla regler och förordningar som Estland bör följa för att bli ett lämpligt kandi-

datland betraktas som verktyg för att uppnå medlemskapet.

Med avseende på den hierarkiska aspekten har Estland framställts i *Postimees* som ett kandidatland som klarat utvidgningsprocessen med framgång. Den här framgången kan mätas genom de kriterier som fastställts av EU. Estlands mål har varit att vara med om den första antagningsomgången av kandidatländer och på detta sätt profilera sig gentemot Lettland och Litauen (*PM* 17 november 2000). Samma framgång i de andra länderna ses inte som en framgång för Lettland och Litauen utan som en förlust för Estland:

Estland har potential att höra till den mera avancerade gruppen kandidatländer, den s.k. Luxemburg-gruppen. Men det är också möjligt att Estland hamnar i samma grupp som de baltiska staterna (*PM* 3 april 2000).

Hierarkin försvinner emellertid inte i och med ett EU-medlemskap, utan fortsätter inom unionen. Detta återspeglas i motsättningarna mellan de små och stora medlemsländerna (de nya små medlemsländerna har också nämnts som en ny grupp (*PM* 20 mars 2000b)) som kom tydligt fram i samband med de sanktioner som de övriga medlemsländerna riktade mot Österrike:

Kan EU tänkas frysa sina relationer t.ex. till Storbritannien – också ett land som motsätter sig immigration? Knappast, de stora får göra som de vill. De små används som förebyggande försöksdjur (*PM* 7 februari 2000).

Av «vi», «partners» och «de andra» ligger partners närmast det hierarkiska synsättet, dvs. ett samarbete som grundar sig på rationella mål. Synen på EU som «de andra» vänder hierarkikonceptet upp och ned; att komma närmare EU ses inte som ett nödvändigt mål.

Slutsatser

Trots skillnaderna i den allmänna och den officiella EU-diskursen i Estland med avseende på inställningen till unionen är den bakomliggande logiken ändå den samma: den realistiska aspekten är stark oavsett om man är en anhängare av EU eller inte. Även om världen ses ur den realistiska synvinkeln innebär inte detta att det ses som något nyttigt för Estland; i motsats till de stora länderna som i en realistisk värld kan maximera sina fördelar, godtar Estland de realistiska reglerna utan att skatta sig lycklig för det. Det ligger alltså

en paradox i att å ena sidan vara realist och å andra sidan inte vara nöjd med det sammanhang detta skapar.

Estlands ställning, såsom den framgår i tidningsartiklarna, är känslig och behöver stärkas för att säkra landets självständighet. Enligt regeringspolitikerna kan detta uppnås genom EU, medan det enligt den allmänna opinionen i *Postimees* kan ske genom att hålla Estland utanför unionen. Allmänheten ser EU som en del av en hotfull internationell sammanslutning, en sammanslutning som inte utgör ett militärt hot men som nog hotar landets självständighet och suveränitet. Den officiella inställningen innehåller likväl en paradox: Trots att den internationella sammanslutningen ses som ett hot mot Estlands självständighet är landets regering beredd att överlåta en del av Estlands självbestämmanderätt till EU. Argumentet är valet mellan «illa och värre»: Det är tryggare med EU än utan, trots att det oundvikligen innebär att Estland måste ge upp en del av sin självbestämmanderätt. Främst bland de länder vars inflytande skulle komma att minimeras är Ryssland, eftersom dess mål strider mot Estlands intressen.

EU-diskursen i *Postimees* innehåller inslag av både Estlands officiella utrikespolitik och den allmänna opinionen. Maktkampen, som återspeglar den officiella EU-diskursen, går mellan dem som betraktar EU som «de andra» (mest motståndare till medlemskapet) och dem som betraktar EU som en «partner». EU som «vi» (både som en fördel och ett hot, enligt diskussionen ovan) kom främst till med tanke på framtiden och var mindre framträdande än de två förstnämnda. Detta innebär att identiteten bygger mera på att betona «vem är de» än «vem är vi».

Majoriteten av artikelförfattarna är politiker, medlemmar av allmänheten och journalister. Precis som i den officiella EU-diskursen är det mest politikerna och inte så mycket allmänheten som betonar vikten av och stödet för EU. De olika attityderna till EU hos politikerna och allmänheten återspeglar den distans som finns mellan den politiska eliten och det estniska folket (ett belägg för detta är också allmänhetens dåliga tillit till de politiska institutionerna, vilket framkommer i opinionsmätningarna). Trots att *Postimees* i en av sina ledarspalter sade att det inte finns något alternativ till att gå med i EU är tidningen ändå mera kritisk mot unionen än politikerna.

Jämfört med den hierarkiska aspekten var den geografiska aspekten underrepresenterad. Synpunkten att EU-medlemskapet innebär en rörelse från öst till väst framfördes i *Postimees* endast av några politiker, men inte en gång av allmänheten eller av *Postimees* själv. Valet av den hierarkiska aspekten och mera vardagliga detalj-

er i stället för EU:s symboliska värde kan motiveras med tidsaspekten. Eftersom anslutningsprocessen redan hade fortgått under några år, fanns det konkreta problem som måste tacklas och som kunde diskuteras i samband med processen. Ur den journalistiska synvinkeln passar vardagsproblemen mycket bättre ihop med arbetscykeln på en dagstidning än stora symboliska berättelser (Kaasik 2000).

Största delen av allmänheten som var representerad i *Postimees* hänvisade emellertid inte till EU som en symbol för väst eftersom EU för denna opinion inte symboliserar säkerhet och välfärd som Estland kan nå som unionsmedlem. Jämförelserna mellan två unioner – «vi har precis lösgjort oss från en, så varför skall vi förlora vår självständighet till en annan» – visar att EU och Sovjetunionen (dagens Ryssland) inte ses som motsatser utan som två stora enheter som båda hotar lilla självständiga Estland. I mitt tycke skall man inte dra slutsatsen att allmänheten likställer EU med öst. Hela debatten om öst och väst är irrelevant i det här fallet; den viktigaste frågan är inte «att komma från öst till väst», utan hur man skall skydda och bevara Estlands självständighet.

Vidare diskussion

Som nämnts ovan var det möjligt att genom att studera år 2000 studera den estniska identiteten och känslan av att höra till något under en period som kännetecknas av en kris i samhället tio år efter det att landet återfått sin självständighet.

År 2002 har EU redan utsett tio länder som torde kunna slutföra sina förhandlingar om medlemskap detta år. Estland har en ny regering och en ny president, Arnold Rüütel, som är populär bland «det andra Estland» och som har understött Estlands EU-medlemskap i sina uttalanden. Också allmänhetens stöd för Estlands EU-anslutning har ökat. På grund av de relativt snabba förändringarna i det här avseendet, kommer en jämförelse av EU-diskursen i *Postimees* under olika år att ingå i min doktorsavhandling. Då är det möjligt att betrakta processen också ur ett tidsperspektiv genom att skapa narrativer och beskriva likheterna och olikheterna i diskursen under årens lopp.

Litteratur

- Aalto, Pami (2001) *Constructing Post-Soviet Geopolitics in Estonia. A Study in Security, Identity and Subjectivity*. Acta Politica No. 19. Helsingfors: Yliopistopaino.
- Aula, Maria Kaisa (1991) *Poliitikkojen ja toimittajien suhteet murroksessa?* Helsingfors: Rundradion.
- Berg, Eiki & Saima Oras (1999) Eesti mõttelise asendi kaardistamisest. *Akadeemia* No. 12.
- Coates, Ken (1997) «Boundaries and the Pacific Northwest: The Historical and Contemporary Significance of Borders in Western North America» i Lars-Folke Landgren & Maunu Häyrynen (red.) *The Dividing Line. Borders and National Peripheries*. Helsingfors: Renvall-institutet, Helsingfors universitet.
- Conversi, Daniele (1997) «Boundary Approaches in the Study of Nationalism» i Lars-Folke Landgren & Maunu Häyrynen (red.) *The Dividing Line. Borders and National Peripheries*. Helsingfors: Renvall-institutet, Helsingfors universitet.
- Fairclough, Norman (1994) *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- Feldman, Merje (2000) *Does the EU Offer Security? European Integration in the Estonian Identity Discourse*. Working Papers 34. København: Copenhagen Peace Research Institute.
- Hall, Stuart (1992) «Rasismi ideologisena diskurssina» i Stuart Hall (red.) *Kulttuurin ja poliitikan muutoksia*. Tammerfors: Vastapaino.
- Hall, Stuart (1999) *Identiteetti*. Tammerfors: Vastapaino.
- Hobsbawm, Eric (1996) «Ethnicity and Nationalism in Europe Today» i Gopal Balakrishnan (red.) *Mapping the Nation*. London & New York: Verso.
- Honko, Lauri (1999) «Traditions in the construction of cultural identity» i Michael Branch (red.) *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Century*. Studia Fennica Ethnologica No. 6. Helsingfors: Finnish Literature Society.
- Häkli, Jouni (1997) «Borders in the Political Geography of Knowledge» i Lars-Folke Landgren & Maunu Häyrynen (red.) *The Dividing Line. Borders and National Peripheries*. Helsingfors: Renvall-institutet, Helsingfors universitet.
- Ilves, Toomas Hendrik (2001) *Uut Euroopat ehitades*. Anförande vid Humboldt-universitetet, Berlin 5 februari 2001.
- Jaanus, Maire (1997) Estonia's Time and Monumental Time. *Journal of Baltic Studies* 28 (2): 125–52.
- Jauhiainen, Jussi S. (2000) *Regional Development and Regional Policy. European Union and the Baltic Sea Region*. Åbo: Åbo universitet.
- Kaasik, Sigrid (2000) *Põhjadimensioon – tõus ja langus?* Tartu: Tartu Ülikool.
- Keohane, Robert (1996) «International Relations, Old and New» i Robert E. Goodin & Hans-Dietrich Klingemann (red.) *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Kivikuru, Ullamaija (red.) (1996) *Kansa euromyllyssä*. Helsingfors: Yliopistopaino.
- Kivikuru, Ullamaija (2000) «Kansalaisten yhteisyys ja 'he'» i Helena Tapper (red.) *Me median maisemissa. Reflektioita identiteettiin ja mediaan*. Helsingfors: Yliopistopaino.

- Lauristin, Marju & Peeter Vihalemm (2002) «The Transformation of Estonian Society and Media: 1987–2001» i Peeter Vihalemm (red.) *Baltic Media in Transition*. Tartu: Tartu University Press.
- Lehtonen, Mikko (2000) *Cultural Analysis of Texts*. London: Sage Publications.
- Löfgren, Joan & Graeme P. Herd (2000) *Estonia and the EU. Integration and Societal Security in the Baltic Context*. Tammerfors: Tampere Peace Research Institute.
- Meri, Lennart (2001) *Vabariigi President Eesti Televisioonis 7. oktoobril 2001* (<http://vp1992-2001.vpk.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID10807>) (refereras 10 september 2002).
- Miniotaite, Grazina (2001) *The Baltic States in Search of Security and Identity*. Working Papers No. 14. København: Copenhagen Peace Research Institute.
- Moisio, Sami (1998) *Kriittinen geopolitiikka ja alueelliset uskomusjärjestelmät: uhkakuvatutkimuksen teoriaa empiirisiin esimerkeihin*. Åbo: Turun Yliopiston Maantieteen laitoksen julkaisuja.
- Mörä, Tuomo (1999) *EU-journalismin anatomia. Mediasisältöjä muokanneet tekijät ennen kansanäänestystä 1994*. Helsingfors: Helsingin yliopisto.
- Möttönen, Katja (1998) *Riitasointuja vai tema con variazioni. Eurooppalainen identiteetti EU:n kulttuuritedonannoissa*. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopiston Nykykulttuurin Tutkimusyksikkö.
- Ó Tuathail, Gearoid (1998) «Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy» i Gearoid Ó Tuathai, Simon Dalby & Paul Routledge (red.) *The Geopolitics Reader*. London & New York: Routledge.
- Paasi, Anssi (1986) The Institutionalisation of Regions. *Fennia* 164 (1): 105–46.
- Paasi, Anssi (1998) «Koulutus kansallisena projektina» i Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (red.) *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tammerfors: Osuuskunta Vastapaino.
- Pursiainen, Christer (1998) *Beyond Sovietology. International Relations Theory and the Study of Soviet/Russian Foreign and Security Policy*. Helsingfors: Utrikespolitiska institutet.
- Raik, Kristi (2001 a) Eurointegratsiooni mõjud Eesti ühiskonna sotsiaalsele sidususele. *Eesti Inimarengu Aruanne 2001* (<http://www.iiss.ee/nhdr/1.4.html>) (refereras 9 september 2002).
- Raik, Kristi (2001 b) «Usaldamatus, sotsiaalsed raskused ja euroapaatia» i Raivo Vetik (red.) *Euroopa Liit ja Eesti avalik arvamus*. Tartu: Tartu Ülikooliraamatukogu.
- Rosenau, James N. & Mary Durfee (2000) *Thinking Theory Thoroughly: Coherent Approaches to an Incoherent World*. Boulder (CO): Westview Press.
- Ruuska, Pertti (1998) «Mennyt tulevaisuutena» i Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (red.) *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tammerfors: Osuuskunta Vastapaino.
- Sanders, David (1996) «International Relations: Neo-realism and Neo-liberalism» i Robert E. Goodin & Hans-Dietrich Klingemann (red.) *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Suhonen, Pertti (1994) *Mediat, me ja ympäristö*. Helsingfors: Hanki ja jää.
- Sullivan, Michael P. (1993) «Transnationalism, Power Politics and the Realities of the Present System» i Marc Williams (red.) *International Relations in the Twentieth Century: A Reader*. Basingstoke: Macmillan.

- Tapper, Helena (2000) «Johdanto» i Helena Tapper (red.) *Me median maisemissa. Reflektioita identiteettiin ja mediaan.* Helsingfors: Yliopistopaino.
- Valtonen, Sanna (2000) «Mikä suomalaisissa on vikana? Tapaustutkimus työtömyys-aiheisten kirjoitusten kansallisesta ulottuvuudesta» i Helena Tapper (red.) *Me median maisemissa. Reflektioita identiteettiin ja mediaan.* Helsingfors: Yliopistopaino.
- Zucker, Harold G. (1978) «The Variable Nature of News Media Influence» i B.D. Ruben (red.) *Communication Yearbook 2.* New Brunswick: Transaction.

Appendix A: Analyserade artiklar:

- 12.01: Liia Hänni: *Põhiseadus peab ajaga kaasas käima. Parlament valmistub algatama põhiseaduse muutmist.*
- 14.01: Toomas Savi: *Kampaaniatelt töötele radadele. Riigikogu ees seisvad ülesanded nõuavad konstruktiivset koostööd.*
- 13.01: Erkki Erilaid: *Eesti krooni euroga asendamise aja küsimuses puudub üksmeel. Eesti Panga hinnangul on majanduste ühtlustumisel veel pikk tee käia.*
- 26.01: Erkki Bahovski: *Segadus välispoliitikas.*
- 28.01: Argo Ideon & Rasmus Kagge: *Soome siseminister süüdistab Eestit poliit-eikorrupsioonis.*
- 04.02: Indrek Kannik: *Euroliidu surve Austriale on maiuspala Eesti euroskeptikutele.*
- 07.02: Tarmu Tammerk: *Täna Austria, homme.... Praegune Euroopa Liit pole enam see, kellega Eesti läbirääkimisi alustas.*
- 12.02: Oleg Burov: *Tagasi sõltuvusse.*
- 28.02: Siim Kallas: *EVPd omandifeformi lõppvaatuses. Omandireform Eestis viiakse lõpule enne 2003. aastat.*
- 17.03: Ledare: *Valikuta valimised. Eesti Panga uus president valitakse selle aasta 30. märtsil.*
- 20.03: Reedik, Vello : *Eesti kõrgharudspoliitika on kujundamata. Peatame tantsu kõrghariduse finantseerimise ümber.*
- 20.03: Erik Simpson: *Eurokatedraali ehitamine. Euroliit vajub meile peale nagu madalrõhkkond Läänemerelt.*
- 25.03: Ledare: *Töö seisab alles ees. Lari valitsuse esimene aasta möödus tree-ningul.*
- 30.03: Endel Pajula: *Tõmbetuult Toompeale.*
- 03.04: Erkki Bahovski: *Verheugen näeb Eestit Balti riikide liidrina. Euroopa Komisjoni laienemisevolinik peab võimalikuks ühinemist euroliiduga 2003. aastal.*
- 04.04: Siim Kallas: *Maksupinged eurolääbirääkimistel. Kütuseaktsiisi tõstmata-jätmine pärsib Eesti läbirääkimisi.*
- 15.04: Janno Reiljan: *Kahepalgeline Euroopa Liit. Euroopa Liit peab läbirääkimistel silma oma, mitte Eesti põllumehe huve.*
- 18.04: Aarand Roos: *Kuhu jäi usk Eestisse?*
- 09.06: Erkki Bahovski: *Ära karda Joschka Fischerit. Saksa välisministri föderatsioon kui üks tuleviku Euroopa kavadest.*

- 21.06: Ledare: *Paratamatu hinnatõus. Euroopa Liit tõstab piima poehinda.*
- 26.06: Mari-Liis Liiv & Aivar Voog: *Tundelised eurovõnked eestlaste hinnanguskaalal.*
- 14.07: Hindrek Riikoja: *Enamik toiduainetööstusi ei vasta euronormidele. Investeeringute tegemiseks on ettevõtetele aega kaks aastat.*
- 22.07: Erle Rudi: *Välismaa jahiturist näeb Eestis paradiisi. Paari päeva pärast augustist algav karujuahi hooaeg on euroametnikele pinnuks silmas.*
- 21.08: Toomas Sildam: *Robert Lepikson peab haldusreformi seebiks.*
- 08.09: Marko Püüa: *Eurohügieen suretab Eesti maakauplusi. Kanalisatsioon ja veevärk on peagi poes kohustuslik.*
- 12.09: Erkki Bahovski: *Ilves ei usu suhete paremist Venemaaga. Euroopa Liidu suunal on meie välispoliitika heas seisus, kinnitab Eesti välisminister.*
- 12.09: Henn Lahesaare: *Maapood ja europeldik.*
- 30.09: Ledare: *Taani «ei» toob ebastabiilsust. Laienemine ei pea siiski edasi liikuma.*
- 03.10: Vahur Made: *Brüssel Danebrogi taga. Taani euro-eitus võib raskendada Eesti liitumisprotsessi.*
- 10.10: Allan Sikk: *Taani ja Eesti eurotee.*
- 13.10: Marko Mihkelson: *Naabri sundideed, meie võimalused. Eesti ohud ja võimalused Putini Venemaa naabrina – NATOsse pääsemine ei tohi ebaõnnestuda.*
- 24.10: Veikko Võsu: *Tuleb loobuda orja mentaliteedist.*
- 07.11: Erkki Bahovski: *Eurokomisjoni raport parandab Eesti asendit.*
- 10.11: Andres Tarand: *Eesti on õigel teel. 2002. aasta keskpäigaks peaksid kandidaadid saama selge vastuse.*
- 14.11: Hindrek Riikoja: *Väikese karja pidajad on sunnitud tegevuse lõpetama.*
- 15.11: Valter Udam: *Raskemad ajad on alles ees.*
- 17.11: Boris Merilain: *Jah Euroopa Liidule!*
- 27.12: Peeter Kaldre: *Aasta 2000: välispoliitika trendid. Euroopa Liidu suunal on Gordioni sõlm läbi raiutud.*

Amerikansk unilateralisme

Sverre Lodgaard

Unilateralisme er på vei inn også i det norske politiske vokabularet, som en karakteristikk av amerikansk utenrikspolitikk. Den amerikanske unilateralismen innebærer at internasjonale forpliktelser ikke får stå i veien for den typen internasjonalt engasjement – eller internasjonal tilbakeholdenhet – som amerikanerne selv finner for godt. En populærversjon sier at "amerikanerne gjør hva amerikanerne vil". De unilateralistiske tendensene begynte under Bill Clinton og skjøt fart under George Bush.

- **Hvorfor kan USA i stor grad overse internasjonale avtaler og multilateralt samarbeid?**
- **Hvilke konsekvenser får dette for organisasjoner som FN, Nato og EU?**

Unilateralisme, eller altsesang, kaller vi det gjerne når et land forholder seg nok så fritt eller egenrådige til internasjonale regler, normer og standarder. For mange amerikanere er internasjonale avtaler ofte ikke noe annet eller noe mer enn summen av de interessene som skapte dem. Når et lands interesser blir endret, kan avtalene skrottes. Derfor har USA gått ut av eksisterende avtaler og nåt seg på sideveien i forhold til nye. Verden skal ikke styres, men fortinnvis på basis av beaktninger tatt i Washington. Det samme gjelder multilateralt samarbeid. Dette er også noe som kan legge usadige bånd på amerikansk utenrikspolitikk. FN har derfor i lengre tid vært nedprioritert. Nato tillegges også mindre betydning enn før.

Unilateralismen springer ut av USA's dominerende stilling i internasjonal politikk. Etter Sovjetunionens fall sto USA tilbake som den eneste supermakten i verden. Franskmenne har begynt å ontale den overlegne amerikanske makten som **hypermakt**. En ting er den militære slagkraften, som har en verdensomspennende rekkevidde og er i en klasse for seg. Gjennom økonomisk makt, med et rikt makts, militær og økonomisk kombinert hard makt, dvs. en betydelig evne til å få andre til å ønske seg det man tilbyr. Med en slik slagkraft på alle områder er det kanskje ikke overraskende at forpliktende internasjonalt samarbeid kan fortone seg som en hemsko som det gjelder å bli kvitt.

Den europeiske union (EU) er den sterkeste motvekten til amerikansk unilateralisme. EU er selv et multilateralt samarbeidsprosjekt. Samlet så vel som enkeltvis er EU-landene sterke tilhengere av internasjonale kjerneavtaler. Det samme gjelder Norge. For små land er omforente regler og multilateralt samarbeid særlig viktig for å begrense maktens vilkårlighet og høyne forutsigbarheten i internasjonal politikk. Der USA er kjøl til forpliktende internasjonalt samarbeid, er de europeiske landene blant de fremste til å forsvare det.

I forholdet mellom unilateralisme og forpliktende internasjonalt samarbeid ligger det to ulike perspektiver på internasjonalt politikk og to grunnleggende forskjellige oppfatninger på hvorvidt utenrikspolitikk skal føres. Imidlertid er det aldri så enkelt som at det er USA mot resten. For under den offisielle overflaten gjør det seg gjeldende et spekter av oppfatninger både i USA og mange andre land.

Hvilken internasjonal begivenhet ble viktig for å gjøre USA til den framledende makten som **hypermakt**?

Den amerikanske unilateralismen begynte under Bill Clinton og har skutt fart under George W. Bush.

Postboks 8159 Dep., 0033 Oslo, tlf. 22 05 65 00

www.nupi.no

norsk utenrikspolitisk institutt

Hvor hender det?

Hvor Hender Det? er et ukentlig nyhetsbrev som gir deg bakgrunn om internasjonale spørsmål i konsentrert og forenklet form

HHD er det du trenger for øyeblikkelig oppdatering, som en hjelp til å forklare inntrykk og se dem i sammenheng. I mange fag og sammenhenger har vi behov for kortfattet framstilling av konflikter og samarbeid, prosesser, utfordringer og utviklings-trekk i det internasjonale samfunnet. HHD ligger også på Internett. Godt over 100 artikler fra tidligere årganger innenfor en rekke emner er lagt ut i fulltekst. www.nupi.no/pub/hhd/hhdliste.htm.

Abonnementspriser

kr. 260 pr skoleår [2002/2003]

kr. 360 pr skoleår [utenfor Norge]

Klasseabonnement

kr. 75 pr. ab. [min. 10 eks]

Russisk nasjonalisme i imperiets aftenstund

Høyre-ideologiske svar på en revolusjonær situasjon

Sven Gunnar Simonsen
er dr. philos. og
seniorforsker ved Institutt
for fredsforskning i Oslo
(PRIO)

På begynnelsen av 1900-tallet var det russiske samfunnet sterkt preget av en følelse av at staten var truet – av så vel ytre som indre fiender. Krigen mot Japan i 1904–05 ble ikke «liten og seierrik», slik innenriksminister Vjatsjeslav Plehve angivelig hadde tenkt seg det. Og hjemme bare tiltok den sosiale uroen, ansporet av tsarregimets udugelighet og uvilje mot å iverksette selv forsiktige reformer.

Revolusjonære bevegelser av ulike retninger vokste seg sterke, og det samme gjorde nasjonalistiske bevegelser i imperiets randsoner, ikke minst i Polen og Finland. Samtidig fremsto det en moderat opposisjon innenfor *zemstvoen*, selvstyreinstitusjonen for landdistriktene, som ble opprettet så tidlig som i 1864.

Den revolusjonære situasjonen som oppsto i 1905 var det som måtte til for å tvinge frem nye reformer. Regimets svar på utfordringene var kunngjøringen av Oktobermanifestet, som i det minste modererte det uinnskrenkede autokratiet. Manifestet talte om individets ukrenkelighet og innebar innføring av borgerrettigheter som samvittighets-, yrings-, religions- og organisasjonsfrihet.¹

Samtidig ble det opprettet en folkevalgt forsamling, Dumaen, med myndighet til å godkjenne lover og kontrollere statsadministrasjonen. Men det var fremdeles ikke snakk om å innføre et parlamentarisk system eller demokrati. Hvis dumafletallet var uenig med regjeringen, var det lite det kunne gjøre for å tvinge gjennom sin mening. Dumaens sammensetning ble dessuten bestemt gjennom valglover som favoriserte i første rekke godseieradelen, men også bøndene.

1 Manifestet er gjengitt i McCauley (1984:14).

Oktobermanifestet splittet opposisjonen. I zemstvoene ble Kadettpartiet (De konstitusjonelle demokratene – KD eller «ka-de») dannet av det venstreorienterte flertallet, som mente at reformene ikke gikk langt nok. Høyresiden var mer tilfreds. Den samlet seg til støtte for regjeringen og tok navn etter manifestet: Unionen av 17. oktober, eller Oktobristpartiet.

Før tsarregimet introduserte de ovennevnte reformene, anerkjente det ingen politiske organisasjoner andre enn de mest lojale. Bevegelser som søkte å oppnå en massetilslutning var spesielt suspekterte. De radikale høyrepartiene ble dermed preget av motsigelsene i selve deres eksistens; det pinlige ved at tilhengerne av en autokratisk tsar fant det nødvendig å organisere seg for å holde regimet ved makten, og ubehaget ved å søke massenes støtte (Rogger 1964a: 66–68). Den avgjørende perioden for fremveksten av det russiske radikale høyre ble året 1905. Under vårens politiske tumulter oppsto det en rekke nye nasjonalistiske bevegelser. De kalte seg «Autokrati og kirke», «For tsar og orden», «Ligaen for kamp mot oppvigleri», «Patriotisk brorskap» etc. Sammen utgjorde de *Tsjernaja sotnja* («De sorte hundre»). Blant dem fremsto raskt Det [etnisk] russiske folks union (RFU) (*Sojuz russkogo naroda*) som Russlands største høyreradikale organisasjon.

Statsdumaen kom sammen første gang 27. april 1906. Frem til 1912 ble det holdt valg til fire думаer. De to første var dominert av Kadettpartiet, og tilfredsstilte slett ikke tsarens forventninger om en medgjørlig forsamling. De ble begge oppløst etter få måneder. Ved en omgåelse av De fundamentale lovene (som skulle tjene som en slags grunnlov) ble så valgloven revidert. Arbeideres og bønderes stemmer mistet vekt i en slik grad at én prosent av befolkningen nå kontrollerte nesten 300 av til sammen 442 plasser (Rogger 1983: 225). Den tredje думаen ble den eneste думаen som virket en hel periode; fra 1907 til 1912.

Bare et lite antall kandidater fra høyrepartier ble valgt inn i den første og den andre думаen. Den tredje думаen fikk derimot hele 156 representanter fra partiene lengst til høyre. Ytterligere 120 tilfalt Oktobristpartiet, som ble det klart største partiet. Venstresiden tapte tilsvarende: Kadettene, som hadde talt 179 i den første думаen, var det bare 52 igjen av i den tredje. Og mens det hadde vært så mange som 101 marxister i den andre думаen, var det bare 14 av dem i den tredje.²

2 Tallene for partifraksjonenes størrelse må betraktes som omtrentlige; ulike tall oppgis av ulike kilder, blant annet som en følge av de uklare partigrensene i Думаen. Disse anslagene er fra Bagger & Nørretranders (1992: 247).

Denne artikkelen vil sammenligne ideologien til nettopp de to viktigste høyrepartiene i den førrevolusjonære dumaen – Oktobristpartiet og Det russiske folks union. Spesielt fokus vil være på trekk ved deres nasjonalisme, som på en og samme tid var både tradisjonell og påvirket av samtidens politiske uro. Hos begge var ideologien sterkt preget av det faktum at Russland var et imperium, hvor deler av territoriet var blitt underlagt tronen bare få år tidligere. I periferien var andre etniske grupper i flertall, og de underordnet seg ikke frivillig Russland og det (etnisk) russiske folk.

Mer generelt er en slik sammenligning interessant for hva den kan lære oss om forholdet mellom favoriseringen av ens egen etniske gruppe (hva jeg her forstår som «nasjonalisme», og som enkelte kaller «etnonasjonalisme») og en ideologi som gir høyest prioritet til styrkingen av statsmakten (hva enkelte kaller «statsnasjonalisme»). Samtidig kan diskusjonen av partienes forhold til tsarregimet gi et inntrykk av den politiske diskurs i tiden frem mot 1917-revolusjonen, og et innblikk i partier som har fått lite oppmerksomhet i forhold til de revolusjonære partiene som kom til å bestemme historiens videre gang.

Unionen av 17. oktober – Oktobristpartiet

Det kan diskuteres hvorvidt Oktobermanifestet faktisk ga Russland et genuint konstitusjonelt system; tsar Nikolaj II ønsket det så visst ikke. En grunnleggende forutsetning for oktobristene var imidlertid at så hadde skjedd. Gjennom hele dets eksistens var grunnlaget for partiet nettopp manifestet som det hadde tatt sitt navn fra. Mikhail A. Stakhovitsj, en av partiets stiftere, sa: «I regjeringens faste realisering av Manifestet av 17. oktober inngår samtlige prinsipper for våre målsetninger, våre aktiviteter og vår propaganda. På dette hviler vårt lands redning, slutten på oppvigleri og uorden» (Pinchuk 1974: 15). Etter bekjentgjørelsen av De fundamentale lovene 23. april 1906 fikk zemstvoens konservative minoritet en stemme og en plattform å jobbe fra. Oktobristpartiet ble det eneste partiet som godtok dumasystemet med alle begrensningene det ble pålagt av De fundamentale lovene.

De fleste oktobristene ønsket ikke reformer ut over innføringen av sivile rettigheter for borgerne. Aleksandr Gutsjkov, en av partiets ledere, oppsummerte sin personlige ideologi på følgende vis: «Jeg er en overbevist tilhenger av det konstitusjonelle monarkiske system, men på ingen måte av et parlamentarisk system» (Pinchuk 1974: 13). Videre ønsket han en sterk regjering «som står til ansvar bare

overfor monarken og ikke overfor politiske partier» (*ibid.*). Fra en ideologisk posisjon mellom de liberale og det radikale høyre erklærte Gutsjkov ved åpningen av den første думаen at denne institusjonen faktisk innebar en styrking av tsarens myndighet (Hosking 1973: 53).

Oktobristpartiet var fra begynnelsen preget av løs organisasjon; ikke uten grunn ble det tidvis omtalt som «de manglende dokumenters parti». Det medlemmene hadde til felles, var et ønske om en fredelig fornyelse i Russland gjennom gradvise reformer. Ulike grupper, særlig velstående jordeiere, den liberale overklassen, forretningsmenn og enkelte byråkrater, samlet seg rundt manifestet i håp om at regimet ville se behovet for et minimum av reformer. Blant oktofristenes kjernesaker var en bedring av bondestandens økonomiske kår, likhet for loven mellom bønder og andre borgere, og rett til å tre ut av bondekommunen. De krevde bedre lovregulering av arbeidslivet, omfattende reform av lokale myndigheter og en forbedring av skolesystemet (Hosking 1973: 52).

Vi kan skjelne mellom to hovedgrupperinger blant stifterne av Oktobristpartiet: de ny-slavofile liberalerne, som hovedsakelig besto av representanter for den jordeiende overklassen, og folk fra de øvre sjikt av den russiske kapitalistklassen. Mest fremtredende i den første grupperingen var Dmitrij N. Sjipov. Den fremste lederen for den andre var den tidligere omtalte Aleksandr Gutsjkov, som kom fra en velstående handelsfamilie i Moskva. Så tidlig som i 1906 brøt Sjipovs fløy ut og dannet Partiet for fredelig fornyelse. Dermed fremsto Gutsjkov enda klarere som Oktobristpartiets leder.

Det ble Oktobristpartiet som tjente mest på de nye valglovene som ble innført etter oppløsningen av den andre думаen. Gjennom de fem årene som den tredje думаen virket, opplevde imidlertid Oktobristpartiet en serie tilbakeslag som til sist hadde fratatt det det meste av den innflytelsen det nøy i begynnelsen. Oktobristene var lenge statsminister Pjotr Stolypins fremste medspiller i Думаen, men forholdet ble etter hvert mer anstrengt. Drapet på Stolypin i 1911, og utnevnelsen av den fargeløse Vladimir N. Kokovtsov til hans etterfølger, markerte slutten på en tid hvor man kunne tro på en fredelig fornyelse i Russland.

Oktobristpartiets politikk og ideologi

Oktobristenes nasjonalisme hadde flere kilder. Partiet ga stemme til fremmedfiendtligheten hos industriledere som fryktet konkurranse fra utlandet. En annen kilde var regimelojaliteten hos byråkratene som sluttet opp om partiet. Ytterligere en impuls var usikkerheten hos landeierne i de vestlige provinsene.

Slavofilien preget ideene hos en del av partiets stiftere. Dmitrij N. Sjipov tilhørte denne gruppen. Sjipov sto for en avmystifisert slavofili; for ham var ikke tsaren «Guds utpekte» og autokratiet skulle ikke være uinnskrenket. Heller ikke mente han at det russiske folk hadde noen spesiell misjon i verden (Pinchuk 1974: 14). Ett utslag av den slavofile inspirasjonen var oktobristenes oppfatning at statens harmoni led fordi tsaren ikke lenger var i kontakt med sitt folk. I tråd med den gamle forestillingen om «batjusjka tsar» — tsaren som «lille far» — mente oktobristene i en tidlig fase at tsaren var velmenende, men omgitt av dårlige rådgivere og selvopp-tatte byråkrater.

Enkelte panslavistiske stemmer var også å høre, og med Østerrikes annekasjon av Bosnia-Hercegovina i 1908 ble en følelse av enhet med serberne forsterket i brede kretser både blant oktobrister og russere flest (Seton-Watson 1967: 688). Balkan var nær en besettelse for Oktobristpartiet under Gutsjkov: Hjørnesteinen i partiets utenrikspolitikk var oppfatningen at Russland «skulle konsentrere all sin energi på å ekspandere på Balkan», skriver J. F. Hutchinson (1972: 223). Han siterer oktobristen V. N. Rodziankos oppfordring til tsaren i 1913: «Bosporus-stredet må bli vårt. En krig [mot Tyrkia] vil bli mottatt med glede, og vil styrke regjeringens prestisje» (*ibid.*: 225).

Partisplittelsen i 1906, da Sjipov og hans fløy brøt ut, innebar at den slavofile impulsen i partiet, så vel som dets mer liberale fløy, ble betydelig svekket. Oktobristenes forståelse av *russiskhet* ble imidlertid liggende et sted mellom venstresidens og det radikale høyres. «For oktobrister flest, og for det moderate høyre/nasjonalistene, var ‘folket’ en mer vag, til tider halvt mystisk størrelse, som kunne defineres i en panslavistisk eller mer snever russisk nasjonalistisk forstand. Dette ‘folket’ sto sin monark åndelig nær, var rede til å slåss for ham og var kommet ham nærmere gjennom Dumaen,» skriver Geoffrey Hosking (1973: 241). Oktobristene hadde en rimelig klar forestilling om hvem «russerne» var; gruppen besto i all hovedsak av imperiets ortodokse østslavere.

Oktobristenes nasjonalisme tilsier at de skulle ha stått for en klar favorisering av den ortodokse kirken. I virkeligheten innebar imid-

lertid Oktobermanifestets ordlyd at religionens relevans for statlige anliggender ble tonet ned. Oktobristenes program fremhevet retten til trosfrihet som en av de viktigste borgerrettighetene som måtte sikres.³ Denne spenningen mellom tradisjonalisme og liberalisme ble særlig tydelig i 1909 i forbindelse med et lovutkast om rettighetene til gammeltroende og andre, ikke-ortodokse, trossamfunn. Gutsjkov, som selv kom fra en familie av gammeltroende, var meget tilfreds med lovforslaget, som innebar en legalisering av ekteskap mellom personer av ulik tro, og som ville fjerne plikten til å innhente godkjenning fra lokale myndigheter før en gikk fra den ortodokse tro til en annen. Andre oktobriste ønsket imidlertid ikke noen slik lovendring. Motstanden ble etter hvert så stor at Gutsjkov for en tid trakk seg som partileder.

Antisemittisme var et karakteristisk trekk ikke bare ved det radikale høyre. Helst unngikk oktobristene temaet, for ikke å øke avstanden til kadettene til venstre, eller andre partier til høyre. Men av og til kom holdningene tydelig frem. I en samtale med tsaren i 1907 uttalte Gutsjkov: «Personlig har jeg ikke noe spesielt til overs for jødene. Etter min mening hadde det vært bedre om de ikke hadde vært i landet vårt. Men de er blitt gitt oss av historien, og vi må etablere et slags normalt forhold til dem» (Pinchuk 1974: 173).

Når det radikale høyre rutinemessig ønsket å tilføye anti-jødiske klausuler til lover som gikk gjennom Dumaen, var oktobristene som regel unnvikende. En anledning da de faktisk tok stilling, var i forbindelse med den såkalte Bejlis-saken i Kiev i 1911–12, en russisk «Dreyfus-sak» som gjaldt drapet på en 13 år gammel kristen gutt. Det syntes åpenbart at han var blitt drept av en gjeng tyver, men Det russiske folks union og deres allierte hadde funnet frem til en jødisk kontorist ved navn Mendel Bejlis og klart å få ham tiltalt for ritualdrap (Rogger 1965: 497). RFUs forsøk på å fremme en interpellasjon i Dumaen om «bruken av kristnes blod for jødiske ritualer» ble møtt med avsky fra oktobristene (Pinchuk 1974: 173).

Frykten for at imperiet skulle falle fra hverandre var en sentral motivasjon for oktobristenes politikk. Deres nasjonalistiske tenkning avspeilet dette i betydelig grad. «Kanskje mer enn noe annet var Oktobristpartiet forent i sin oppslutning om Imperiets enhet og gjenopprettelsen av Imperiets makt og stolthet etter katastrofene i 1904–05,» skriver Dominic Lieven (1983: 128). Å «bevare den russiske stats enhet og udelelighet» var det første, innledende punkt i partiets

3 Del 3 av Oktobristpartiets program av 1906. Programmet er gjengitt i Scheibert (1972: 72).

program.⁴ «Gutsjkovs lidenskap for imperiet, eller bedre; hans lidenskapelige mishag ved ideen om en føderativ statsstruktur, var oppriktig og dyptfølt,» skriver William Gleason (1983: 15).

Den tredje dumaen, med sitt solide høyreflertall, var mye mer enn de to foregående preget av storrussisk nasjonalisme. For okto-ristene og andre høyrepartier syntes russifisering fremdeles å være en funksjonell nasjonalitetspolitikk. Denne russiske nasjonalismen ble ytterligere radikalisert i sammenheng med at Stolypin fra 1909 dreide politikken sin lengre mot høyre. Loven som begrenset Finlands rettigheter ble møtt med entusiasme i Dumaen, og det samme ble loven om zemstvoen i de vestlige provinsene (dvs. Polen); jødene ble, som påpekt, diskriminert i ulike lover; Dumaens flertall sluttet opp om russifiseringen av Turkestan og Kaukasus og satte grenser for ukrainsk kulturell autonomi (Riha 1969: 107).

Da loven om Finland i 1910 ble vedtatt uten motstand, forklarte en okto-rist-talsmann: «En sann nasjonalitetspolitikk [i grenseområdene] (...) må styre klar av forsøk på å vinne minoritetenes kjærlighet. Man må erklære klart og åpent – uten å la seg krenke av liberalere eller hemme av forestillinger om universelle rettigheter, rettferdighet, likhet – at den høyeste formen for rettferdighet er det å beskytte nasjonale interesser. (...) Vi vil ha minoritetenes respekt, vi behøver ikke deres kjærlighet» (Pinchuk 1974: 121–22). Et lite mindretall blant okto-ristene stemte imot loven, men kunne ikke snu den feberhete stemningen i Dumaen.

Okto-ristenes monarkisme bør trolig oppfattes like mye som et middel som et mål. Gutsjkov mistet aldri troen på monarkiet som en institusjon med kraft til å holde imperiet sammen. Kort tid før revolusjonen begynte han å planlegge et kupp mot Nikolaj II. Hensikten da var å redde monarkiet – og imperiet – ved å fjerne monarken (Pipes 1990: 269). Også konstitusjonalismen kunne tjene til å skape fred i landet: Den ville gjenopprette monarkens kontakt med folket, gi regjeringen et grunnlag av folkelig oppslutning og i siste instans føre Russland tilbake der landet hørte hjemme: i rekken av utviklede, siviliserte stater.

Ett tema knyttet til internasjonale begivenheter – omorganiseringen av hæren og marinen – ble nærmest en besettelse for Gutsjkov. Selv var han preget av studieår i Tyskland, hvor han ble overbevist om at et imperium må hvile på et sterkt militærvesen. Og han hadde oppsøkt flere av sin tids «hot spots» – Kina, Tyrkia

4 Del I av Okto-ristpartiets program av 1906. Programmet er gjengitt i Scheibert (1972: 70).

og Sør-Afrika (hvor han kjempet som frivillig med boerne) og bygget en viss militær kompetanse (Gleason 1983: 11). «I forsvarsspørsmål har oktobristene vist en kunnskap og en patriotisme som overgår ethvert annet partis i hele verden,» skrev den britiske militærattacheen i 1912 (Lieven 1983: 129).

To utviklingstrekk preget Oktobristpartiet i den tredje dumaens to siste år. For det første, som vi har sett, vokste russisk (etnisk) nasjonalisme til å bli en drivende faktor i partiets politikk. For det andre ble partiet mer regimekritisk; bare tsaren selv unngikk nå kritikk. Skuffelsen over regimet hadde allerede tiltatt en del år. Den vokste seg enda sterkere etter drapet på Stolypin i 1911, og ga en endret tone fra det som var igjen av partiet. Samtidig ble den russiske nasjonalismen både innenfor og utenfor Dumaen næret av uro blant imperiets minoriteter, og av tvil om Russlands evne til å stå imot den internasjonale krisen som så ut til å bygge seg opp – spenningen steg på Balkan, forholdet til Østerrike og Tyskland var dårlig og Kina var i oppløsning.

Ikke minst vokste oktobristenes frustrasjon over tsarens mangelfulle reaksjon på disse utfordringene. I 1911 tok Gutsjkov opp et problem som mange så på som en trussel mot statens overlevelse: munken Rasputin. Først publiserte Gutsjkov et kritisk leserbrev om Rasputin i sin avis *Golos Moskvy*. Senere, da nummeret ble stan- set av sensuren, fremmet han en interpellasjon i Dumaen. Utspillet gjorde tsaren rasende, og han holdt også Gutsjkov ansvarlig for spredningen av svært intime brev som tsarinaen og flere storhertuginner hadde skrevet til Rasputin (Seton-Watson 1967: 634–35).

Oktobristpartiet opplevde et avgjørende tilbakeslag i 1913, da en splittelse som mange hadde forventet endelig fant sted. Splittelsen svekket det politiske systemet som hadde fungert siden oppløsningen av den andre dumaen så mye at det aldri hentet seg igjen. Nødvendige reformer ble fra nå av effektivt blokkert av det radikale høyre og av reaksjonære krefter i statsbyråkratiet.

Det russiske folks union (RFU)

Et trekk ved Det russiske folks union (RFU) som skilte partiet fra andre monarkistiske bevegelser på denne tiden, var dets målsetting om å være et parti for alle klasser – og enda mer graden det faktisk lyktes i å bli det. Blant dets tilhengere var særlig reaksjonære jordeiere, butikkeiere fra den lavere middelklasse og andre som tapte penger på den sosiale uroen. RFU oppsto som en spontan

reaksjon på denne uroen, til forsvar for det uinnskrenkede monarki og storrussisk dominans i imperiet.

Det radikale høyre befant seg i en ubekvem posisjon etter utstedelsen av Oktobermanifestet: Deres ideal var det uinnskrenkede autokratiet, men nå innskrenket Nikolaj II selv monarkens myndighet. RFUs hovedsakelig defensive karakter ble tydelig i dets forhold til andre partier; i stedet for å konsentrere seg om å kjempe mot de mest radikale venstrekreftene, satte det energien inn på å motarbeide Kadettpartiet, som sto nærmere makten. «Liberalisme er revolusjon!», erklærte RFU. Og kadettene, beskrevet av RFU-lederen A. I. Dubrovin som «bærere av moralsk spedalskhet», var farligst av alle (Rawson 1971: 130). Oktobristene på sin side ble kritisert for sin kompromissvilje og sitt forsvar for big business (Rogger 1964b: 406).

Stifterne av RFU var legen A.I. Dubrovin og adelsmannen Vladimir M. Purisjkevitsj (sistnevnte skulle siden komme til å bli internasjonalt kjent for sin delaktighet i drapet på Rasputin). Blant de som snart sluttet seg til partiet, var Boris Nikolskij, Apollon A. Majkov, Markov E. Markov, (kjent som Markov II) og G.V. Butmi (kjent for å ha publisert *Sions vises protokoller*). Sammen lyktes disse mennene med sin grove atferd, anti-intellektualisme og vilje til å utnytte dagens politiske saker, i å vinne en betydelig oppslutning.

En intens oppfatning av konspirasjoner gjorde at RFU bebreidet jøder og frimurere for det meste av det som gikk galt – de tok i bruk uttrykket *zjidomasonstvo* («jødefrimureri») for å beskrive denne innbilte alliansen. Det er godt dokumentert at partiet – sjelden hindret, og av og til hjulpet, av politiet – startet en rekke pogromer mot jøder, så vel som mot studenter og liberale.

Uenighet mellom lederne i RFU var tydelig fra begynnelsen. I 1908 gikk Purisjkevitsj ut. To år senere brøt Markov II med Dubrovin og tok hans plass som leder av RFU. Dubrovin svarte med å opprette en liten utbrytergruppe (Oldenburg 1977: 196–97). I Dumaen representerte samtlige fortsatt i store trekk *tsjernosotenstvo* («sortehundreisme») av samme karakter. I likhet med oktobristene opplevde imidlertid RFU fallende oppslutning, som resultat av den generelle politiske utviklingen og av ledernes mangel på samhold. Bejlis-saken i 1911–12 var partiets siste sprell; frikjennelsen markerte at den tiden var slutt da RFU kunne sette dagsordenen i russisk politikk.

RFUs politikk og ideologi

RFUs ideologi fremhever særlig tydelig spenningen mellom romantisk nasjonalisme og statsdyrkende impulser. Thomas G. Masaryk noterte seg RFUs programmerklærte vilje til å redde fedrelandet, «og for dette målet må det absolutte monarki, ortodoksi og russiskhet [*narodnost*'], Uvarovs treenighet, opprettholdes» (Masaryk 1913: 163). Samtidig hevdet RFU at de var de eneste ekte arvtakere etter de slavofile (Brock 1972: 25–26). Slavofilien var en vesentlig inspirasjon for RFUs ideer omkring russisk kultur og russiskhet. Men disse ideene ble tatt i bruk selektivt, og svært ofte var forståelsen av dem meget grunn.

Ett ideologisk element som de delte med de slavofile, var synet på statsbyråkratiet som en egoistisk barriere mellom den velmenende tsaren og hans folk. Statsapparatet utgjorde «en vegg mellom Tsaren, som det holder tilbake sannheten fra, og folket, som det trakasserer...» (Brock 1972: 130). På ett vesentlig punkt avvek RFU fra de fleste slavofile: De delte ikke den romantiske nasjonalistiske ideen om at monarkens autoritet var basert på folkets aksept (Rawson 1971: 117). Det radikale høyre så typisk folket som svakt og lett å forføre.

I RFUs forståelse besto det russiske folk av innfødte (*korennye* eller *prirodnje*) russere, som inkluderte storrussere, hviterussere og «lillerussere» (ukrainere), uten noe skille mellom disse (Brock 1972: 29). Partiets forståelse av russiskhet kan beskrives som sirkulær. Enkelt sagt måtte en være ortodoks og lojal mot tsaren for å være en «sann» russer. Samtidig ville jo sanne russere nødvendigvis være ortodokse og lojale undersåtter. En definisjon av denne typen ble lagt frem i organet *Russkoe znamja*: «En innfødt russer er en person hvis far og mor, besteforeldre og forfedre ble født i Russland, valgte den ortodokse kristne tro, og valgte det russiske språk. En innfødt russer er en som elsker sitt hjemland, forsvaret det og gir sitt liv for det» (Brock 1972: 29–30).⁵

«Hjemland» må her forstås både som statsmakten og som landet selv: «Russlands autokrati ble skapt av nasjonal visdom, bifalt av Kirken og rettfærdiggjort gjennom historien. Vårt autokrati består av enhet mellom Tsaren og folket,» sa partiprogrammet.⁶ Men også enkelte som ikke var født i Russland kunne få passere som russere. Viktigere enn røtter var en lojalitet mot regimets grunnverdier. Partiet lot begrepet «enkle russiske mennesker» (*prostye*

5 Redaktør for *Russkoe Znamja* var den tidligere omtalte A. I. Dubrovin.

6 Del 2 av RFUs partiprogram av 1905. Gjengitt i Dmytryshin (1967: 345).

russkie ljudi) favne også «naturaliserte» (Brock 1972: 30). De eneste som ikke nøt godt av denne muligheten til naturalisering var jødene, som var permanent utestengt fra å bli medlemmer i RFU.⁷

RFU erklærte i sitt program at alle imperiets borgere hadde religionsfrihet.⁸ Den erklæringen lyder ganske hul sett i sammenheng med mange andre av partiets uttalelser og handlinger. Ortodoksien var for politikken ikke bare et spørsmål om normative retningslinjer; RFU så på den som «grunnlaget for russisk liv».⁹ Prester deltok ofte på RFUs seremonier; kirkens konservatisme sikret RFU et stort antall støttespillere blant prestene.

Det bør legges til at RFU på sin egen, grove måte til tider viste seg politisk uavhengig i det minste overfor regjeringen. Det var ikke uvanlig at man i statsapparatet var bekymret over RFUs radikalisme. Mest sannsynlig sprang slike oppfatninger ut av Unionens hyppige angrep på byråkratene og dens fordømmelse av privilegier og makt, departementene, jordeierklassen og av og til kirken. Industriarbeiderne og de fattige på landet ble omtalt med stor sympati (Rogger 1964b: 403). Markov II angrep kapitalismen enda mer aggressivt enn sosialismen (Lacqueur 1965: 118), og дума-representantene fra Volyn «presenterte krav som ikke var ulik de som andre steder ble presentert av bonderadikalere» (Shanin 1986: 129). Og, som Hans Rogger (1964b: 403) har påpekt, «alt dette var ikke spill. Det var avdelinger av RFU som tok sin 'populisme' på alvor».

Følelsen av slavisk solidaritet strakte seg ikke mye lenger enn til imperiets østslavere. RFU vedgikk naturligvis at for eksempel polakkene var slaver, og kunne ha sluttet seg sammen med russerne i dannelsen av en mektig, enhetlig stat. I stedet krevde imidlertid polakkene autonomi. Etter alt det de hadde fått fra Russland, betalte de tilbake med utakknemlighet (Rawson 1971: 125). I utenrikspolitikken oppfordret ikke RFU til ekspansjon i de slaviske områdene; isolasjonismen veide tyngre enn panslavistiske følelser (Agursky 1987: 115).

Ett trekk som alle gruppene innenfor RFU delte, var en sterk antisemittisme. Mikhail Agursky har konkludert med at «[hele] det radikale høyre var sterkt antisemittisk, men RFU gjorde jødeproblemet til det eneste spørsmålet, og bebreidet jødene for alt som var galt i Russland» (Agursky 1987: 115). RFUs antisemittisme og hat mot frimurerne ble næret av samme kilde: en grenseløs opp-

7 Del 15 av RFUs partistatutter. Gjengitt i Dmytryshin (1967: 347).

8 Del 4 av RFUs partiprogram av 1905. Gjengitt i Dmytryshin (1967: 346).

9 RFUs partiprogram, trykt i Vodovozov (1906), gjengitt i McCauley (1984: 37).

tatthet av konspirasjoner. RFU arbeidet hardt for å spre det antisemittiske budskapet. Et spesielt viktig redskap i denne sammenhengen var *Sions vises protokoller*, et falsum av uklart opphav. Protokollene ble det viktigste av en serie antisemittiske falsknerier. Protokollene kom i ulike versjoner, som alle ga seg ut for å gjengi originale dokumenter som avslørte en jødisk plan for å oppnå verdensherredømme.¹⁰ RFUs ledere henstilte til innenriksministeriet for autorisasjon og penger for å bruke Protokollene i en stor kampanje mot militante jøder. Men Stolypin, den gang ennå justisminister, satte i stedet i verk en undersøkelse av Protokollene. Han kom enkelt frem til at de var falske, og henstillingen ble avvist (Cohn 1967: 115).

RFU forsøkte aldri å skjule sjåvinismen som preget deres politikk. Heller ikke fremsa de noen unnskyldninger overfor imperiets minoriteter: Etter å ha bygget imperiet, hadde russerne rett til å høste av dets rikdommer, mente de. «Den russiske nasjon, som har samlet det russiske land og skapt statens makt, nyter en begunstiget stilling i nasjonalt liv og administrasjon,» fastslo partiets program.¹¹

Til dette programavsnittet var det føyd en note som er interessant i en sammenlikning med oktobristenes minoritetspolitikk. Selv om oktobristene mente at russerne måtte dominere i imperiet, var de i bunn og grunn ikke uvillige til å gi minoritetene kulturell autonomi så lenge det ikke truet statens enhet. RFUs program, derimot, lyder: «Alle den russiske stats institusjoner skal være forente og skal kontinuerlig etterstrebe å opprettholde Russlands storhet og de privilegier som legalt tilhører den russiske nasjon, slik at de mange minoriteter som har tilhold i vårt land vil se det som sitt privilegium å være del av Det russiske imperiet og ikke vil oppfatte seg selv som undertrykket.»¹²

Med et slikt utgangspunkt var RFU naturligvis intenst imot alle bevegelser som arbeidet for autonomi og løsrivelse. I dumadebatene stemte de imot alle forslag som angikk minoritetsrettigheter. Forholdet mellom russerne og minoritetene ble sett som et nullsumspill – når den ene parten vant, så tapte den andre. RFU skisserte to posisjoner med hensyn til «fremmed»- (*inorodtsy*-) problemet. Den mest moderate posisjonen som nullsum-perspektivet tillot, innebar at nasjonalitetsspørsmål kunne «løses i samsvar med graden

10 Den tidligste versjonen av Protokollene ble publisert i Russland i 1903, i St. Petersburg-avisen *Znamja* (Cohn 1967: 64–66). Mest sannsynlig var tsarens hemmelige politi, *Okhrana*, med på å skrive dem en gang på slutten av 1880-tallet.

11 Del 5 av RFUs partiprogram av 1905. Gjengitt i Dmytryshin (1967: 346).

12 Del 5 av RFUs partiprogram av 1905. Gjengitt i Dmytryshin (1967: 346).

av hver enkelt nasjonalitets vilje til å tjene Russland og det russiske folk i utførelsen av statens generelle oppgaver». ¹³ Det mest brutale alternativet var en full avvisning av de «fremmedes» kulturelle og politiske krav og «russifisering av grenseområdene og deres sammensmelting med sentrum». ¹⁴

Ved siden av jødene ble finnene og polakkene gjenstand for spesielt tøffe angrep fra RFU. I dumadebattene omkring to «flaggsaker» for russisk nasjonalisme, loven om Finland og loven om zemstvoen i de vestlige provinsene, viste RFU sitt mest sjåvinistiske ansikt. Polakkene ble angrepet av RFU for sin «fanatiske katolisisme» (Rawson 1971: 125). Finnene, derimot, ble ikke angrepet for sin lutheranisme eller sitt språk. En forklaring på dette er trolig det at finnene, før russifiseringspolitikken skjøt fart på slutten av 1800-tallet, hadde vært meget lojale subjekter, i motsetning til polakkene, som gjorde opprør både i 1830 og i 1863. Men nå ble altså ilden rettet direkte mot finsk nasjonalisme. I Dumaen fastslo Markov II at «finnene har de siste 100 år vokst seg fete på russiske penger, (...) russisk blod og russisk svette» (Tokmakoff 1981: 78). På den andre siden fikk RFUs idé om russiskhet partiet til å behandle ukrainerne og hviterusserne mildere enn hva regjeringen gjorde (Rawson 1971: 125).

Som nevnt godtok ikke RFU at noen som helst oppmykning av det uinnskrenkede autokratiet hadde funnet sted i 1905. I tråd med dette hevdet RFU også at det ikke var et vanlig parti, men et uttrykk for en nasjons aspirasjoner, for et historisk perspektiv og et levesett (Rogger 1964b: 414). RFUs slavofili-inspirerte modell for monarkiet tok opp i seg idealet om et samfunn med den ortodokse kirken som høyeste myndighet, og med en autokrat som regjerte i harmoni med denne kirken. Videre – og interessant i forhold til nasjonalismediskusjonen – ble autokratiet eksplisitt knyttet til *inorodtsy*-problemet: Russerne trengte «et Russland med en autokratisk Tsar som overhode for å holde kontroll over alle de fremmede under hans herredømme og herske over dem, som underlagte folk». ¹⁵

Nikolaj II personlig fremviste både fordomsfullhet og manglende dømmekraft ved å trykke RFU til sitt bryst. Han takket ja til å bli æresmedlem i RFU (Rawson 1971: 105) og uttalte takknemlig: «Si til deres venner at jeg, med Guds hjelp, og støtte fra RFU, vil utslette

13 Fra RFUs første valgprogram, gjengitt i Brock (1972: 37).

14 *Russkoe Znamja*, sitert i Brock (1972: 37–38).

15 *Russkoe Znamja*, sitert i Brock (1972: 41).

mine fiender» (Masaryk 1913: 164). Fra tid til annen ble det likevel klart at RFU ikke var fullstendig tilfreds med tingenes tilstand. Misnøyen kom frem for eksempel da Purisjkevitsj i 1906 foreslo at tsaren utnevnte en diktator for å se til at Dumaen fungerte på fredelig vis (Rawson 1971: 103). I private brev beklaget Nikolskij seg over at Nikolaj hadde brakt katastrofe over Russland, og antydte muligheten av et attentat. Til sist oppfordret Nikolskij til en utslettelse av Romanov-slekten (Agursky 1987: 116).

Forholdet mellom RFU og tsaren var den rake motsetning til partiets forhold til tsarens ministre. Russiske konservative var ytterst fiendtlig innstilt til alle «fiender av tronen», og angrep kontinuerlig tsarens ministre og statsministre. Grev Witte, som var den viktigste kraften bak Oktobermanifestet, var et åpenbart mål. Han fikk rollen som forræderen i en konspirasjonsforklaring på tapet mot Japan, og RFU forsøkte endatil å få ham drept. Witte på sin side beskrev Unionen som en gjeng «tyver og kjeltringer» og «mordere fra bakgatene» (Lacqueur 1965: 84). Stolypin ble også en skyteskive. For RFU representerte han personlig de begrensningene av tsarens myndighet som partiet mente var illegitime.

Mens Gutsjkov og oktobristene så militær reform som avgjørende for imperiets overlevelse, var RFU klart imot en militær oppbygging, til tross for at det kom inn mange rapporter om tysk opprustning (Agursky 1987: 114–15). Partiet som helhet var tydelig pro-tysk, anti-engelsk og anti-fransk. En generell isolasjonisme og motvilje mot utenlandske eventyr var også sterk i partiet.

Nasjonalisme i imperiets aftenstund – en sammenligning

I det forutgående har jeg skissert sentrale elementer i ideologien til Unionen av 17. oktober og Det russiske folks union. Begge disse partiene tilhørte det førrevolusjonære russiske høyre, men scoret ganske ulikt på flere variabler knyttet til nasjonalistisk ideologi og nasjonalitetsspørsmål.

For begge var tidlige tiders russiske kultur, spesielt slik den ble dyrket av de slavofile, en vesentlig ideologisk inspirasjon. Denne tankeretningen kan tolkes som en tidlig russisk avspeiling av de romantisk nasjonalistiske impulsene som kom vestfra. De to partienes forhold til denne arven var imidlertid ganske forskjellig. Ved århundreskiftet hadde den opprinnelige slavofile tenkningen utviklet seg et godt stykke videre; én retning gikk gjennom panslavismen til *tsjernosotenstvo*. Andre retninger forble nærmere den opprinnelige

filosofien og hadde fortsatt en grad av ideologisk raffinement – ett eksempel her er den representert ved oktobristen Sjipov. Etter at hans fløy brøt ut i 1906, kunne Oktobristpartiet i mindre grad forbindes med slavofilien, men en moderat slavofili-inspirert nasjonalisme fortsatte å være en av flere inspirasjonskilder. For RFU var realiteten at den svært selektive og overflatiske bruken av slavofilien tjente til å gi et skinn av intellektualisme til den grove *tsjernosotenstvo*-populismen.

Ett aspekt ved slavofilien var dens vilje til å gå ut over friksjonsfri regimestøtte for å fremme folkets vel. På dette punktet var Oktobristpartiet, med sin oppslutning om Oktobermanifestet, definitivt det av de to som sto nærmest de slavofile. RFU sloss gjenstridig for status quo – dets ideologi var reaksjonær i den grad at den forbød ethvert initiativ som ville fremstå som regimekritisk.

For størstedelen av perioden vi har sett på, holdt begge partiene seg innenfor den russiske tradisjonen med ikke å bebreide tsaren, men heller hans onde tjenere, for folkets lidelser. Ikke desto mindre var ingen av partiene i praksis fullstendig apologetiske på regimets vegne. Etter hvert som tsaren viste seg ute av stand til å gi et adekvat svar på tidens utfordringer, ble kritikken mer radikal. RFU mente også at kirken skulle stå over tsaren i styringen av landet. Oktobristene utviste fra første dag en større uavhengighet overfor regimet.

Et sentralt punkt hvor forskjellene mellom Oktobristpartiet og RFU trer frem, er deres ulike vektlegging av russiskhet, som definert av religion, språk etc. Oktobristpartiet tok tilsynelatende enkelt til seg den folkelige forståelsen av hva som konstituerte den russiske nasjon; den besto av imperiets østslaviske, ortodokse befolkning – storrusserne, hviterusserne og ukrainerne. Viktigere enn blodet var imidlertid grensene – det å tjene statens interesser. Om RFU ikke introduserte andre definerende trekk enn de oktobristene gikk etter, var de hysterisk opptatt av å definere sann russiskhet, og med å forbinde seg selv med denne. Vi har sett RFU-definisjoner ut fra både subjektive og objektive kriterier, og også et visst rom for naturalisering.

Begge partier mente definitivt at ortodoksien var karakteristisk for russisk kultur. Og begge fastslo i sine programmer at det skulle være trosfrihet i imperiet. Men de overbeviser ikke like mye: RFU viste seg igjen og igjen som svært intolerant overfor andre trossamfunn. Oktobristpartiet, delvis inspirert av liberal tenkning og sannsynligvis delvis av det faktum at Gutsjkov selv kom fra en familie av gammeltroende, kom nærmere det å faktisk representere tros-

frihet. Det mest slående ved RFUs definisjoner er imidlertid det at de typisk sett ikke kommer fra et kulturelt, «nasjonalistisk» grunnlag, men derimot fra Uvarovs triade: En russer er ortodoks, støtter autokratiet og er bundet til landet ved blod, språk eller historie. Med andre ord hadde modellen som tok den folkelige ideen om russiskhet og formet den til en ideologi for regimestøtte, reflektert tilbake en ny, rigid definisjon av russiskhet.

Antisemittismen fikk ulikt uttrykk i de to partienes ideologi. Oktobristene hadde ikke noe bra rulleblad, men deres antisemittisme synes å ha sprunget ut fra den holdning at jødene, med sin annerledes kultur og sitt atskilte liv, utgjorde et potensial for problemer og uro i imperiet. RFUs antisemittisme var langt mer irrasjonell og ondsinnet. Jødene tjente som syndebukker for det meste, og deres tilstedeværelse var et vesentlig tema for partiet i de fleste sammenhenger.

Kompleksiteten i forholdet mellom imperieredning, regimestøtte og nasjonalistisk retorikk trådte tydelig frem i de to partienes bilde av det russiske folk. Oktobristisk ideologi, som talte for liberale reformer, rettsstat og konstitusjonalisme, tok utgangspunkt i et positivt syn på folket og dets evne til å styre sitt eget liv. RFU, og russiske reaksjonære generelt, så typisk folket som avhengig av sin hersker. Ved nærmere ettersyn er det bare det første av disse to perspektivene som er forenlig med en genuint nasjonalistisk ideologi.

I likhet med RFU fryktet Oktobristpartiet for imperiets fremtid og viet seg til å sikre statens storhet og stolthet. Begge partiene motsatte seg alle initiativer som syntes å innebære en svekkelse av sentralmakten. I en slik forstand var forskjellen mellom dem bare et spørsmål om grader. Partiene skilte seg mer fra hverandre i hva de så som den ideelle tingenes tilstand i imperiet, og hvordan de ville oppnå en slik orden. Oktobristene mente definitivt at russerne, som hadde samlet imperiet, skulle ha fremste plass. På den andre siden lå det gjerne under at en privilegert posisjon for russerne var forenlig med kulturell frihet for imperiets andre folk. RFUs idealbilde av imperiet lovet derimot et brutalt liv for minoritetene; deres rolle ville være å tjene staten og sikre russernes fortsatt privilegerte stilling. I løpet av den tredje dumaens virketid endret oktobristenes politikk seg i retning av en mer direkte «russerne først»-nasjonalisme. Vi har sett at partiet i vesentlige «flaggsaker» – tilfellene Finland og zemstvoen i de vestlige provinsene – ikke avvek mye fra partiene lengre til høyre.

For begge partiene var den ideelle samfunnsorden et monarki, men det var ulike oppfatninger av hvilken myndighet monarken skulle

ha. Oktobristene ønsket seg et reformert monarki slik det ble definert i Oktobermanifestet og De fundamentale lovene, men støttet ikke ideen om et parlamentarisk system. RFU godtok overhodet ingen reduksjon i autokratens absolutte myndighet, og de så bare Dumaen som legitim i form av en *zemskij sobor*.¹⁶ Det som er spesielt interessant i denne sammenhengen, er den direkte forbindelsen begge partiene trakk mellom monarkiet og statens overlevelse. Oktobristene så tsarveldet som naturlig støttet av flertallet i befolkningen og derfor som en nøkkel til å sikre statens overlevelse. Monarken ville være hevet over klasse-, etniske og andre skillelinjer som et samlende statssymbol. For dette partiet var også konstitusjonalismen noe som ville tjene Russland ved å bringe landet på linje med stater som det måtte kunne måle seg med for å overleve.

Det synes rimelig å konkludere med at den reaksjonære konservatismen som preget RFU i alt og ett, ikke i samme grad som oktobristenes ideologi skilte mellom mål og midler. På den ene siden var autokratiet hellig, siden tsaren var Guds utvalgte. På den andre siden ble imidlertid autokratiet også sett på som et middel; russerne trengte en autokratisk tsar for å «holde kontroll over de fremmede» og regjere over dem sammen med det etnisk russiske folk.

Konklusjon

Selv om det kan være vanskelig å skille posisjoner i nasjonalitets-spørsmål fra politikk som berører andre saker, avtegner det seg flere klare forskjeller:

De to partiene avvek tydelig fra hverandre ved i hvilken grad de la vekt på russisk kultur i sin politikk. RFU gikk betydelig lengre enn Oktobristpartiet i å vise til trekk som skulle klargjøre hvem som skulle være privilegert, og hvem som ikke skulle være det. Videre vektla partiet mye mer enn Oktobristpartiet russernes rett, som erobrere, til å utbytte andre folk.

Statens overlevelse var en kjernesak for begge partier. Oktobristpartiet kan imidlertid sies å være det partiet som opptrådte mest koherent i sin streben etter å realisere dette målet; for RFU ble politikken mindre helhetlig som en følge av motviljen mot å oppgi privilegier på vegne av sine reaksjonære støttespillere og av partiets

¹⁶ *Zemskij sobor* var betegnelsen på en rådgivende forsamling som tjente tsaren i en periode frem til midten av 1600-tallet.

ville antisemittisme. Det er også indikasjoner på at begge partiene så det monarkiske systemet som ønskelig i stor grad fordi de mente det kunne tjene til å holde staten sammen – men igjen, bør det tilføyes, fremtrer Oktobristpartiets posisjon klarere. Den gradvis svekkede begeistring for tsaren forklares også ved hans utilstrekkelighet i denne funksjonen.

Ingen av de to partiene – til tross for at de var blitt eksponert for vestlig romantisk nasjonalistisk tenkning – forestilte seg en realisering av det (etnisk) russiske folk bare innenfor kjerneområdet til denne befolkningen. Tross mange ulikheter så begge imperiet som del av etnisk russisk (eventuelt østslavisk) identitet. Etter som imperiets sammenbrudd fremsto som en stadig mer reell trussel, syntes vektleggingen av imperiet i ideologien å bli større.

I nasjonalitetspolitikken beveget Oktobristpartiet seg klart til høyre under den tredje dumaens funksjonstid. Like fullt gjorde partiet, i forhold til RFU, mindre ut av de materielle og andre privilegier som skulle bli kun russerne til del. Om partiet representerte en stadig mer kompromissløs holdning overfor minoritetene, var det ikke imot kulturell frihet for minoriteter så lenge dette ikke ville gå på bekostning av statsmakten. Denne vurderingen passer godt inn i bildet hvor Oktobristpartiets politikk ble utformet på grunnlag av partiledelsens bilde av et fremtidig, modernisert Russland. Dets motivasjon var mer å sikre staten enn å fremme én kulturgruppes interesser.

RFU understreket russiske kulturtrekk mye sterkere enn Oktobristpartiet, og fremmet den etnisk russiske nasjons vel. Å gjøre det innebar imidlertid (slik partiet så det) å spille et nullsum-spill med imperiets andre folkeslag. Siden Russlands «fremmede» aldri ville være fornøyd bare med like rettigheter, men kom til å arbeide for imperiets oppløsning, virket det logisk for russerne å maksimere utbyggingen av disse folkene.

Litteratur

- Agursky, Mikhail (1987) *The Third Rome. National Bolshevism in the USSR*. Boulder: Westview Press.
- Bagger, Hans & Bjarne Nørretranders (1992) *Politikens Ruslandshistorie, 1689–1917*. København: Politikens forlag.
- Brock, John Joseph (1972) *The Theory and Practice of the Union of the Russian People, 1905–1907: a Case Study of «Black Hundred» Politics*. University of Michigan thesis. Ann Arbor: University Microfilms.
- Cohn, Norman (1967) *Warrant for Genocide. The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. London: Eyre & Spottiswoode.
- Dmytryshin, Basil (red.) (1967) *Imperial Russia. A Source Book, 1700–1917*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Hosking, Geoffrey (1973) *The Russian Constitutional Experiment. Government and Duma, 1907–1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hutchinson, J. F. (1972) The Octobrists and the Future of Russia as a Great Power. *The Slavonic and East European Review* (april): 220–237
- Gleason, William (1983) *Alexander Guchkov and the End of the Russian Empire*. Transactions of the American Philosophical Society. Philadelphia: The American Philosophy Society.
- Lacqueur, Walter (1965) *Russia and Germany. A Century of Conflict*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Lieven, D. C. B. (1983) *Russia and the Origins of the First World War*. London: Macmillan.
- Masaryk, T. G. (1913) *Zur Russischen Geschichts- und Religionsphilosophie–Soziologische Skizzen*. Erster Band. Jena: Eugen Diederichs.
- McCauley, Martin (1984) *Octobrists to Bolsheviks. Imperial Russia 1905–1917*. London: Edward Arnold.
- Oldenburg, S. S. & Patrick J. Rollins (red.) (1977) *Last Tsar. Nicholas II, His Reign & His Russia. Vol. 3: The Duma Monarchy, 1907–1914*. Gulf Breeze, FL: Academic International Press.
- Pinchuk, Ben-Cion (1974) *The Octobrists in the Third Duma, 1907–1912*. Seattle: University of Washington Press.
- Pipes, Richard (1990) *The Russian Revolution*. New York: Alfred A. Knopf.
- Rawson, Don C. (1971) *The Union of the Russian People, 1905–1907: a Study of the Radical Right*. University of Washington thesis. Ann Arbor: University Microfilms.
- Riha, Thomas (1969) «Constitutional Developments in Russia» i Theofanis George Stavrou (red.) *Russia under the Last Tsar*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rogger, Hans (1964a) «The Formation of the Russian Right 1900–1906» i Nicholas V. Riasanovsky & Gleb Struve (red.) *California Slavic Studies*, vol. III. Berkeley: University of California Press.
- Rogger, Hans (1964b) Was There a Russian Fascism? The Union of the Russian People. *The Journal of Modern History* 36 (March–December): 398–415.
- Rogger, Hans (1965) «Russia» i Hans Rogger & Eugen Weber (red.) *The European Right. A Historical Profile*. London: Weidenfeld & Nicolson.

- Rogger, Hans (1983) *Russia in the Age of Modernisation and Revolution 1881–1917*. London: Longman.
- Scheibert, Peter (1972) *Die russischen politischen Parteien von 1905 bis 1917*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Seton-Watson, Hugh (1967) *The Russian Empire*. Oxford: Clarendon Press.
- Shanin, Teodor (1986) *Russia, 1905–07. Revolution as a Moment of Truth. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century*, vol. 2. Houndmills: Macmillan.
- Tokmakoff, George (1981) *P. A. Stolypin and the Third Duma. An Appraisal of the Three Major Issues*. New York: University Press of America.
- Vodovozov, V.V. (red.) (1906) *Sbornik programm polititsjeskikh partii v Rossii*. St. Petersburg.

Ukrainas postkommunistiska historia – fast i det förflutna

Johan Öhman
Doktorand vid
Historiska institutionen,
Lunds Universitet, forskare
vid Institutionen för
öst-europastudier,
Uppsala universitet

Sovjetunionens fall ledde många till att dra slutsatsen att världens sista imperium nu påbörjade, om än påtvingat, en avkoloniseringsprocess. Därför användes inte sällan så kallade postkoloniala perspektiv i studiet av de nya efterföljarstaterna. Imperiet hade en tydlig kärna, Moskva, och en tydlig periferi bestående av de icke-ryska delrepublikerna. Moskvans nations- och statsbyggnadspolitik var att jämföras med andra kolonialmaktens ambitioner i Asien och Afrika och imperiet hade styrts av en ideologi baserad på marxism-leninism och tsarrysk imperialism.

Uppgåelsen med det «koloniala» arvet i de icke-ryska delrepublikerna, transitionsprocessen, kom att centreras kring både fysiska och mentala förändringsprocesser. Å ena sidan var man tvungen att omskapa det politiska rummet, med nya gränser och nya politiska system, å andra sidan blev man tvungen att omskapa det mentala rummet, att rationalisera och legitimera de nya staterna. Denna sistnämnda process kan närmast beskrivas som en orientering i både tid och rum, bestående framförallt i att skapa en distinkt nationell historia som kunde identifiera den egna nationen och på samma gång distansera denna från den forna «imperiala andra» (se exempelvis Kuzio 2002a).

Det postkoloniala behovet av att skapa nationella historier inrymmer dock en paradox. Dessa nya eller ibland återuppväckta gamla nationer kan antingen betona och påskynda solidariteten mellan samhällets medlemmar eller så kan den betona etnisk tillhörighet. Det sistnämnda kan närmast anses verka hämmande på samhälle-

Denna artikel är skriven inom ramen för projektet Förintelsen och den europeiska historieskrivningen.

liga processer i multietniska stater (Smith *et al.* 1998: 1–2). Närvaron av en konstituerande «andra» är dock mer eller mindre obligatorisk, eftersom den nationella historien har till uppgift att definiera en grupp. Tanken på att det finns en definierad grupp eller nation förutsätter att det finns andra grupper och nationer. Sålunda kan det hävdas rent logiskt att det inte går att definiera ett *vi* utan att definiera ett *dem*. Hur gränsen dras mellan olika grupper och hur detta utnyttjas politiskt kan dock ta sig många former (Eriksen 1993).

Mot bakgrund av ett kolonialt paradigm blir den «andra» samtidigt «förövaren», den som har koloniserat och/eller fortfarande koloniserar nationen. Detta finns i själva den tolkningsram som paradigmet innebär och är oberoende av sakförhållandet. Ett icke-kolonialt paradigm kännetecknas av att den «andra» inte tillvidas någon roll som föröväre eller kolonizatör utan endast ses som en motpart i ett mer eller mindre symmetriskt förhållande.

Att direkt överföra det postkoloniala perspektivet till den post-sovjetiska miljön innebär dock en del svårigheter. För det första så finns inte kolonialmakten, Sovjetunionen, kvar. Sovjetunionens sammanbrott utmanade även på allvar, om inte förstörde helt, den ryska nationella självuppfattningen och historieskrivningen (Tolz 2002: 235–36). Detta i sin tur ledde till att även Ryssland var tvunget att omorientera sig genom att konstruera en ny nationell historia. För det andra, så har detta fått till följd att de övriga forna «kolonialstaterna», Ukraina, Vitryssland med flera, inte kan definiera sig mot en samtida existerande kärna i imperiet, något som var möjligt för de franska eller brittiska kolonierna som kunde definiera sig själva i viss opposition mot Frankrike eller Storbritannien. Ett tredje problem är att de nationsbyggnadsprocesser som tog fart under 1990-talet skedde i en omvärld väsensskild från den värld som existerade under avkolonialiseringen som följde direkt på andra världskriget. Att konstruera en nationell historia i en värld karaktäriserad av politisk och ekonomisk globalisering, där nationalstaten i flera avseenden har förlorat sin självklart centrala roll, ställer nya och komplicerande krav.

Att tolka den ukrainska historien genom ett kolonialt perspektiv leder ofelbart till att tolkningen av det postkommunistiska Ukrainas historia också ses ur samma perspektiv. Detta koloniala «paradigm» har varit dominerande i den ukrainska historieskrivningen. Dess ursprung är svårt att urskilja, men av yttersta vikt är «myten» om Perejaslavfördraget 1654. Genom detta fördrag svor hetman Bohdan Chmelnytskyj trohetsed till Moskvastatens tsar. Alltsedan dess har historiker debatterat fördragets karaktär och precisa formuleringar.

ring, eftersom det exakta innehållet i det inte finns bevarat (Morrison 1993: 697).

I denna artikel kommer den postkommunistiska nationella historien i Ukraina att analyseras utifrån den ovan nämnda teoretiska bakgrunden. Särskild tonvikt läggs vid de historiska relationerna med Ryssland samt representationer av dessa inom ramen för den nationella historieskrivningen. Fokus riktas mot utbildningsväsendet, med utgångspunkt i det förhållandet att ett annat lands historia i officiella historieläroböcker uttrycker en nations uppfattningar om sig själv samt uppfattningar och representationer av andra nationer och stater. Bakom den ofta kronologiska framställningen skymtas inte sällan en implicit berättelse, en framställning av hur nationen ser sig själv samt vem som representerar «den andra» både utanför och innanför gränserna (Mehan & Robert 2001: 196–97). Historieundervisningen i ett land har central betydelse för framtiden genom att den formar de unga generationernas uppfattningar och fungerar som ett led i legitimering och rationalisering av staten. Det sätt på vilket den ukrainska respektive den ryska staten konstruerar sina nationella historier kommer inte bara att påverka deras respektive identiteter, utan det kommer att ha långtgående verkan på andra politiska processer som rör EU- och NATO-utvidgning, ekonomiska relationer länderna emellan med mera.

Ukrainsk historieskrivning

Ukrainas nationsbyggnadsprocess brukar ofta behandlas mot bakgrunden av dess nationella minoriteter, av vilka ryssar utgör ca 20 procent av befolkningen. Situationen är dock mer komplex eftersom den ukrainska majoriteten inte är homogen. Utanför västra Ukraina, där befolkningen sedan tidigare besitter en stark etnisk identitet, har ingen starkare etnisk eller nationell identitet utvecklats (Wolczuk 2000: 672). I en undersökning från slutet av 1990-talet visade det sig att det finns stora skillnader mellan Lviv i västra Ukraina och Donetsk i östra, där den senare uppvisade en större benägenhet att idealisera sovjetperioden och dess historia (Hrytsak 2000: 271). Framförallt beror de regionala skillnaderna på att den sovjetiska, toppstyrda nationsbyggnads- och moderniseringsprocessen inte lyckades skapa en föreställd gemenskap bland befolkningen i hela Ukrainska SSR. Detta trots att vissa framgångar röntes under 1920-talets *korenizatsija*-politik,¹ då bruket av det ukrain-

1 Direkt efter segern i det ryska inbördeskriget sjösatte den nya bolsjevikregimen

ska språket ökade flerfallt. Den påföljande stalintidens språk-, kultur- och utbildningspolitik ledde emellertid till att markörerna för ukrainsk identitet suddades ut (Krawchenko 1985).

Historieskrivningen spelade i detta sammanhang en ytterst avgörande roll i att ottydliggöra gränserna för vad som var ukrainskt, ryskt och sovjetiskt. Den sovjetiska historiografin antog under 1930- och 40-talen alltmer den gamla tsarryska tolkningen, enligt vilken det var Moskvastaten, som uppstod på 1400-talet, som var den direkta arvtagaren till Kiev-Rus. Istället för att betona särart skulle Ukrainska SSR lyfta fram de positiva aspekterna av rysk dominans och styre. Inte sällan var det samma historiska personer och episoder som tidigare markerat ett avståndstagande från Ryssland, som nu fick representera det positiva med rysk dominans. Ett exempel var Bohdan Chmelnytskyj, som på en och samma gång fick representera både kosackernas storhet och unionen med Ryssland vid Perejaslav 1654. Den nationella historien i Ukraina kom sådan att uppgå i en större sovjetisk historia, inte sällan med hjälp av intellektuella och andra elitgrupper i Ukraina (Yekelchuk 2002). Målet i denna historia var tydligt utstakat enligt den marxist-leninistiska ideologin och historiens aktörer var det arbetande folket som drevs av proletär internationalism.

Från 1930-talet och framåt förbjöds alla officiella utmaningar mot denna dominerande syn på de tre östslaviska staternas gemensamma historia.² Det sovjetiska perspektivet dominerade all historieskrivning i Ukraina från 1930-talet fram till suveräniteten 1991. Detta har fått många forskare att dra slutsatsen att för att ingjuta nationell stolthet och identifikation med den ukrainska staten så måste en ny nationell historia ha som sin främsta egenskap att försvaga den kvardröjande «supra-etniska» sovjetiska historien (Wolczuk 2000: 674).

Utmejslandet av en nationell historia bör inte enbart ses som ett företag som historiker ägnar sig åt. Snarare handlar det om en social och kulturell process där olika aktörer är involverade. Syftet är

korenizatsija-politiken, eller nativiseringspolitiken, som syftade till att påskynda nationsbyggnadsprocesserna runt om i federationen. Alla etniska grupper oavsett storlek eller grad av identifikation med varandra skulle hjälpas åt att komma ikapp det mer utvecklade centrala Ryssland. Den styrande principen bakom detta handlande baserades på en deterministisk utvecklingssyn där olika folk skulle närma sig varandra etniskt, för att sedan uppgå i ett enda folk.

2 Därför bannlystes till exempel alla referenser till Mychailo Hrusjevskyj, som i sitt opus magnum *Istoriya Ukrainy–Rusy* förkastade den traditionella tsarryska tolkning av historien. Han pläderade istället för en historia där Ryssland, Vitryssland och Ukraina alla hade separata och distinkta historier.

dock ett, nämligen att definiera ett tydligt avgränsat *vi*, en nation. Denna historia måste kunna legitimera och orientera samtiden inte bara i det förflutna utan även mot framtiden genom att understryka vissa historiska perioder och händelser samtidigt som mer grave-rande historiska händelser ges mindre utrymme (Füredi 1993: 29). Historisk sanning blir i detta perspektiv något av en färskvara, något förankrat i tiden, beroende av producentens historiska situation. All historia blir sålunda samtidshistoria (Croce 2000: 8).

I detta sammanhang, som närmast kan betecknas som historiekulturellt (Rüsen 1994), blir historien både en process och en struktur. Producenter lever och verkar i en omgivning som förstår sig själv genom en nationell historia på samma gång som de, som producenter, kan bidra till att forma denna nationella historia. Som struktur håller historiekulturen ett samhälles uppfattning om sig självt i samtiden och det förflutna vid liv (Croce 2000: 218), medan den som process är nära knuten till inläring och socialisation. En minimal definition av begreppet innefattar producenter, konsumenter såväl som produkten (som kan vara allt från en historiebok till en film eller museiutställning) samt kommunikationen och förmedlandet mellan dem (Kansteiner 2002: 197).

Nationsbyggnad genom undervisning

Problemet med hur en enad nationell historia i Ukraina skall konstrueras har stått i centrum i offentliga debatter alltsedan suveräniteten vanns 1991. Olika aktörer har varit inblandade: kyrkan, militären, politiska partier för att bara nämna ett fåtal. Den viktigaste och resursstarkaste aktören i detta sammanhang är dock staten. Staten besitter ensam de flesta «verktygen» för att öka identifikationen med nationella symboler samt för att föra fram en önskvärd nationell historia. Genom statliga tv-kanaler, dagstidningar, radio och andra media påverkas informationsflödet till statens medborgare och bidrar starkt till nationalisering (Janmaat 2000: 25).

Det kanske viktigaste «verktyget» i statens ägo är skolväsendet, genom vilket en klar majoritet av ungdomar i de flesta stater måste passera. Kontroll över utbildningen ger staten möjlighet att skapa och underhålla bilden av nationen, att avgöra vad som lärs ut och inte. På så vis blir skolväsendet ett viktigt ideologiskt instrument som kan användas för att legitimera en politisk och social ordning (Apple 1991: 10). Skolor är sålunda den viktigaste arenan i ett samhälle där medborgarna skaffar sig «kulturellt gods» som underlättar deras kommunikation med andra medborgare samt med staten.

Här undervisas man om vem man är, hur man kommunicerar och, kanske det viktigaste, vilka andra som är som en själv. Skolorna blir därför viktiga nav kring vilken nationsbyggnadsprocesser i olika stater kretsar (Gellner 1983).

Utbildningsväsendet i Ukraina var bland det första som reformerades under 1990-talet. Reformeringen fokuserade primärt på en övergång från sovjettidens typ av skola till en ny ukrainsk. I Sovjetunionen lyfte man fram de revolutionära grundarna av unionen och glorifierade dem genom att presentera dem som sanna exempel på marxismens historiska lagar. På så sätt inpräntades marxist-leninistisk ideologi i eleverna. Härigenom kom historieskrivningen i allmänhet och historieläroböcker i synnerhet att legitimera systemet, rationalisera politiken, fungera som en barometer över det politiska klimatet samt att utgöra ett politiskt vapen (Heer 1970: 16–30). Den officiella tolkningen av historien, genom den marxist-leninistiska ideologin som framträdde under stalintiden, stipulerade att Sovjetunionens historia tog sin början i det förhistoriska Asien. Denna historia legitimerade Tsarrysslands annekteringar av icke-ryska territorier genom att framhäva det som «progressivt» eftersom det sammanförde folken, som sedan tillsammans kunde kämpa mot gemensamma klassfiender. På så vis kom skolväsendet och den officiella historien i Sovjetunionen att fylla en nationsbyggnadsfunktion på samma sätt som i många andra samhällen (Suny 1993: kap 3).

Mot bakgrund av detta starkt ideologiskt präglade sovjetiska skolväsende reformerades den ukrainska historieundervisningen och utbildningssystemet. Redan 1991 inrättades Ukrainas utbildningsministerium och parlamentet antog grundläggande lagar för att reformera det gamla sovjetiska utbildningsväsendet. Bland de många funktioner det nya ministeriet skulle fylla ingick «att fastställa statens kunskapsstandard för varje ämne», utföra «utbildningsmetodologisk administration och kontroll av att statens standarder för utbildning efterlevs» samt att tillse att läroböcker, manualer och annat undervisningsmaterial publicerades (*The Law of Ukraine on Education* 1991). Staten behöll alltså rätten att ensam kontrollera utbildningen samt ensamrätten på produktion av läromedel.

Den nya gamla historien

Den nya tolkningen av Ukrainas historia tog fart redan under Sovjetunionens sista år, under senare hälften av 1980-talet, då det allmänna politiska klimatet öppnade upp för nya tolkningar av den tidigare så monolitiska – och monotona – historien. Som följd av

det allmänna politiska klimatet bröt en regelrätt kamp ut om omskrivningen av historieläroböckerna. Denna kamp nådde sin höjdpunkt 1988 då *Izvestija* den 10 juni på första sidan meddelade att de nationella proven i historia för de högre klasserna inställdes fram till dess att mer lämpliga läroböcker hade producerats.

I Ukraina började omskrivningsprocessen med att de teman och tolkningar som ansågs mest russofila togs bort. Istället började Ukrainas historia att kategoriseras som «tragisk» och «nationen» tog det «arbetande folkets» plats som central aktör i historien. En betydande roll i denna process spelades av gamla dokument och historiska verk, som tidigare varit förbjudna eller förkastats, i vilka man såg en möjlighet att finna «sanningen» (Velychenko 1994: 330–32).

I den turbulens som utmärker Sovjetunionens sista år kom historien att utgöra ett synnerligen kraftfullt verktyg och användes frekvent för att uppnå politiska mål (Karlsson 1999). Historiska personer och händelser som tidigare målats i svart började nu ses mer positivt medan de händelser som varit positiva i den sovjetiska historien började svartmålas. Historiker började även under första delen av 1990-talet att fråga hur det kunde komma sig att Ukraina hamnat i Sovjetunionen, och mer viktigt: Vem skulle man skylla det på (Kuzio 2002a)? Det viktigaste vapnet i den historiska arsenalen i Ukraina kom att bli «rehabiliterandet» av Mychailo Hrusjevskyj och hans historiesyn.

Hrusjevskyjs historiska verk fyllde många funktioner på samma gång. På ett symboliskt plan var själva utgivningen av hans verk en protesthandling mot sovjetmakten. Substantiellt så erbjöd Hrusjevskyjs tolkning av historien ett alternativt sätt att skåda de historiska förhållandena mellan Ukraina och Ryssland, där Ukraina intog rollen som «den äldre brodern» och Ryssland var ett olyckligt historiskt sidospår. Med denna tolkning erbjöds det nya Ukraina som framträdde i början av 1990-talet ett alternativ – en *Sonderweg*. Ukraina blev sålunda den legitima arvtagaren till Kiev-Rus, och därmed de östra slavernas europeiska arv (Hrushevsky 1984). Den ukrainska nationen blir i denna tolkning europeisk till sin karaktär samtidigt som man uppfattar sig besitta en politisk kultur väsensskild från Ryssland (Wanner 1998: 103).

Det koloniala paradigmet är närvarande hos Hrusjevskyj liksom hos många andra av hans samtida kollegor vid 1800-talets slut. Deras historiesyn har uppenbarligen fått starkt fotfäste bland de politiska makthavarna, som kontrollerar läroboksproduktionen, samt hos flertalet akademiker. Men detta paradigm, eller sätt att se Ukrainas

historiska förhållande till Ryssland, har inte nämnvärt diskuterats, än mindre i läroböckerna. Frågor om legitimitet, centrum–periferi-förhållanden, politiskt och kulturellt förtryck med mera är frågor som alla fortfarande står obesvarade. Förklaringen till detta står enligt George Grabowicz (1995) att finna i att det finns ett motstånd «på vissa håll» mot att revidera den etablerade synen. Anledningen till detta är enligt Grabowicz att det kräver att blickarna riktas inåt, det vill säga mot ukrainarna själva. Vidare har det visat sig att det koloniala paradigmet med enkelhet smälter samman med ett provinsie-llt. Ukraina förblev i stort sett en semi-autonom stat från 1700-talet fram till friheten under 1990-talet, vilket leder Grabowicz till att dra slutsatsen att «Ukraina var sålunda både en provins och ett erövrat land» (*ibid.*: 676–79).

Givet det koloniala paradigmet och den *Sonderweg* som Hrusjevskyjs tolkning erbjöd, skrevs den ukrainska nationella historien om på ett flertal punkter under Sovjetunionens sista år samt det tidiga 1990-talet. Inte minst kom det att bli en viktig uppgift att om- tolka alla historiska möten med Ryssland. Perioder som Kiev-Rus, Tsarryssland, stalinismen och andra världskriget blev viktiga koordinater i nationens nya nationella historia. Ryssland blev den histo- riska «skurken» som lagt krokben och misshandlat Ukraina i olika möten. På så vis kom Ryssland och ryssar i allmänhet att få bära bördan för de misslyckade statsbyggnadsprojekten genom histori- en.

Tydligt framträder denna bild i de ukrainska historieläroböcker- nas behandling av kollektiviseringskampanjerna på 1930-talet, och särskilt i framställningen av svältkatastrofen 1932–33. Här ses Josef Stalin som ansvarig för att miljontals människor dog på den ukrainska landsbygden. Svälten blir ett folkmord utfört som en direkt poli- tik riktad mot ukrainsk nationalism (Ivantjenko 1996: 277–79, Se- menenko & Radtjenko 1999: 365–70). Stalin personifierar här det historiska Ryssland som hela tiden utsatt den ukrainska nationen för prövningar. Framställningen nationaliserar svältkatastrofen på ett sätt typiskt för ukrainska historieläroböcker: Svältkatastrofen tol- kas inte bara som riktad mot de ukrainska bönder som motsatte sig kollektivisering, utan mot den ukrainska nationen som sådan.

På samma vis har andra världskriget omtolkats med den ukrain- ska nationen i fokus. Nazitysklands anfall på Sovjetunionen ses nu i första hand som ett anfall på den ukrainska nationen eftersom även ukrainare räknades som *Untermenschen*. Ukrainska kommunister som slogs med sovjetmakten mot Nazityskland är i denna historie- skrivning så gott som frånvarande. Ukrainare som slogs med Nazi-

tyskland mot Sovjetunionen eller som inte valde sida och slogs mot båda två ses som nationalhjältar eftersom de slogs för en fri ukrainsk nation; därmed ansvarsbefrias de från eventuella krigsbrott eftersom syftet var gott.

Dessa typer av framställning, där nationen ses som hotad utifrån, lämnar inte öppet för frågor och tolkningar om sovjetsystemets natur och hierarkiska struktur eller förhållandena i det ockuperade Ukraina. Två traumatiska händelser – den stora svältkatastrofen och andra världskriget – ses som direkta resultat av två enskilda individers handlande, Stalin och Hitler. Därför riktas inget intresse mot *hur* dessa katastrofer kunde ske. Sålunda uppmanas inte elever, eller de akademiker som skriver böckerna, att försöka förstå hur en stat som Sovjetunionen eller Nazityskland kunde fungera.

Enligt vissa forskare upphörde Ryssland att uppfattas som ett ideologiskt hot mot Ukraina i och med att Ukrainas nuvarande president Leonid Kutjma tillträdde sitt ämbete 1994. Ryssland som tidigare hade uppfattas som primärt en *etno-territoriell* «andra» övergick nu till att ses som *territoriell* «andra». Den fysiska gränsen mellan de två staterna blev viktigare än att urskilja gränsen mellan etniska ryssar och etniska ukrainare (Kuzio 2001: 356). Denna politik har dock inte fått genomslag överallt. Kutjma har fått utstå kritik för sin «ryssvänlighet». I nyligen producerade läromedel tycks tendensen till och med vara den motsatta. Historieböckerna överträffar sig själva i att understryka konfliktelementet i framställningen av rysk-ukrainska förhållanden genom historien, samt den fullständiga skillnaden mellan den ryska och ukrainska etniciteten och religionen. Framställningen av Ryssland och ryssar blir i det närmaste ahistorisk, och det vetenskapliga värdet av dessa historieläroböcker kan allvarligt ifrågasättas (Portnov 2002).

Den nationaliserade historien, med tyngdpunkt på historiska svårigheter, och Rysslands roll som «skurk» tecknar en bild av Ukraina som ett offer för omständigheterna och omvärlden. Tragedin ligger inte bara i fysiskt övertagande av territoriet utan även i Tsarrysslands, och senare Sovjetunionens, tolkning av förhållandena mellan Ryssland och Ukraina i ett historiskt perspektiv. I denna tolkning har det traditionellt varit Ryssland som agerat rollen som «äldre broder» eftersom Kiev-Rus övergick i Moskvastaten. Det har alltså varit mot bakgrund av denna historia som det suveräna Ukraina format sin egen nationella historia. Därför har staten tvingats att förhålla sig till den tidigare historien och givet dess ramar visa att den är icke ändamålsenlig eftersom den inte berättar hela sanningen.

Ryssland och Ukraina i det ryska 1990-talet

Det var inte bara den forna sovjetrepubliken Ukraina som plötsligt befann sig på andra sidan historien 1991, utan även kolonialmaktens uppfattade arvtagare Ryssland. Den ryska federationen transformerades över en natt till en av historien formad suverän stat, inte en nationalstat. Frågan som många ställde sig, både inom och utom Ryska federationen, var om den nya ryska staten skulle acceptera sina ärvda gränser eller om någon form av återuppbyggnad av imperiet skulle påbörjas.

Tre huvudläger utkristalliserades i synen på den ryska statens gränser, och i förlängningen förde de alla fram olika tolkningar av den nationella historien. Enligt en uppfattning skulle den ryska staten sträva efter att återupprätta Sovjetunionens gränser. Denna form av revisionism höll i stora delar fast vid den gamla tsarryska och sovjetiska tolkningen av historien, där övriga republiker sågs som naturliga delar av en stor rysk stat. Ur detta läger kom senare förspråkare för en annan uppfattning, en kompromiss som ansåg att det nya Ryssland åtminstone skulle bestå av Ryssland, Ukraina och Vitryssland (till dess frontfigurer hörde bland andra Aleksandr Solzjenitsyn). I en tredje variant betonades den politiska, och inte minst geografiska, verkligheten: Den nya ryska statens gränser och historia skulle skrivas inom ramen för de från sovjettiden ärvda gränserna (Tolz 1998: 267–83).

Med undertecknandet av det rysk-ukrainska mellanstatliga avtalet i maj 1997 (*Rossijsko-ukrainskaja deklaratcija* 1997) verkar dock nya trender i synen på Ukraina ha tagit fart i Ryssland. Istället för att avfärda den ukrainska deklARATIONEN om suveränitet 1991 som en ingivelse hos den ukrainska politiska eliten utan brett folkligt stöd, har vissa ryska tidningar och tidskrifter börjat ifrågasätta denna ansats. Tendenser kan skönjas där den ryska och ukrainska historien separeras från varandra samtidigt som den gamla tolkningen ifrågasätts. Detta åtföljs av försök att finna nya historiska rötter inom vad som idag är Ryssland. Som exempel kan anföras att stor tonvikt ges åt Novgorod och Ladoga som viktiga historiska ryska städer. Genom att söka efter Rysslands historiska ursprung nationaliseras den ryska staten och dess nuvarande gränser. Därmed ses, med teleologiskt resonemang, dagens ryska territorium som historiskt hem för den ryska nationen. Denna tendens till omskrivning har dock ännu så länge inte fått någon större genomslagskraft. Ryska kommunister och nationalister är fortfarande två stora grupper som inte vill eller kan acceptera två skilda historier, en rysk och en ukrainsk, eller att Ryssland, Ukraina och

Vitryssland tillsammans inte skulle utgöra en panslavisk enhet (Tolz 2002).

Under sommaren 2002 initierades ett samarbetsprojekt mellan Ryssland och Ukraina som rörde den gemensamma historien. Man upprättade en historikerkommission som skulle behandla några särskilt problematiska episoder, exempelvis Perejaslav 1654 och den stora svältkatastrofen 1932–33, i syfte att kunna producera nya historieläroböcker. Denna snarast emancipatoriska ansats mötte dock starkt motstånd i framförallt Kiev, där offentliggörandet av kommissionen framkallade massdemonstrationer. Att harmonisera bilden av det förflutna i Ryssland och Ukraina sågs som en återgång till den gamla sovjetiska historieskrivningen (Kuzio 2002b)

Kolonialism, postkolonialism eller vad då?

Den nationella historien i Ukraina och dess ensidiga emfas på nationen, tragedier, offer och förövare har utgjort grundvalen för många ukrainska historikers tolkning av ukrainska och ryska förhållanden. Bakom denna historieskrivning kan man skönja en implicit föreställning om koloniala förhållanden i både Tsarryssland och i Sovjetunionen. Med hjälp av det koloniala perspektivet och den nationella historien har ukrainska historiker alltsedan den sena sovjetperioden försökt legitimera och rationalisera den nya ukrainska staten. I kampen mot den officiella tolkningen av historien i Sovjetunionen blev publicerandet av gamla ukrainska nationalistes historier ett viktigt vapen.

I både den ukrainska och den sovjetiska historien är det koloniala paradigmet närvarande. Medan det sovjetiska perspektivet underströk de positiva aspekterna av tsarrysk imperialism och senare sovjetisk expansion, understryker den ukrainska lärobokshistorien alla negativa aspekter av dessa händelser. Vitt har sålunda förvandlats till svart, men det koloniala paradigmet förblir detsamma. Därför kan det konstateras att detta paradigm är fast rotat i den ukrainska historiekulturen. Detta representeras idag av den starka betoningen av Hrusjevskyjs historiska «schema» där kolonialmakten Ryssland (i olika skepnader) är den som lägger sig i Ukrainas statsbyggnad. Att ensidigt betona Ryssland och ryssar som historiens «skurkar» verkar emellertid allt annat än positivt på en nationsbyggnadsprocess i en stat där ca 20 procent av befolkningen identifierar sig som etniska ryssar. Eftersom denna historia lärs ut över hela Ukraina är det rimligt att anta att detta paradigm snarast kan alienera stora delar av befolkningen istället för att integrera.

Den ukrainska historieskrivningen efter 1989 utgår från ett kolonialt paradigm. Därigenom framställs den ukrainska nationen som en nation som är i konflikt med den ryska nationen på grund av att Ukraina och ukrainarna varit underkuvade, koloniserade, av Ryssland och därmed av den ryska nationen. Koloniseringen fortsattes av Sovjetunionen; perspektivet implicerar att koloniala strävanden kan tänkas finnas även hos Sovjetunionens efterträdare. Den del av Ukrainas befolkning som identifierar sig som ryssar kommer härigenom i en ambivalent situation i förhållande till sitt hemland Ukraina.

Genom att anamma den tidigare ukrainska historieskrivningen möjliggör det koloniala paradigmet för Ukraina att se Ryssland och den ryska nationen som den «andre» i den ukrainska nationsbildningsprocessen: motparten till den ukrainska nationen. Härmed blir den ukrainska nationen tydlig. Genom att man anammat ett kolonialt paradigm definieras dock också en konflikt med den ryska nationen. Detta försvårar möjligheterna till att skapa en enhetlig ukrainsk nation i och med att en del av befolkningen identifierar sig med den ryska nationen.

Rent faktiskt kan man konstatera att Ryssland/Sovjetunionen slutade vara förövare efter 1991 då Ukraina blev en självständig suverän stat. Ändå fortsätter ukrainska historiker att tolka relationen mellan Ryssland och Ukraina i ett kolonialt perspektiv. På så vis kan man säga att den postkommunistiska situationen är fast i det förflutna eftersom den återspeglar ett faktiskt politiskt och ideologiskt klimat som näst intill upphört. Den nationella historien är starkt riktad mot någonting som inte finns. Opposition riktas snarast ut i tomma luften.

I den ukrainska debatten har den uppfattningen framförts att det egentliga syftet med att betona ryssarna som förövare inte är att skapa en «andra» utanför Ukrainas gränser. I stället skulle syftet vara att skapa en «andra» *innanför* gränserna, nämligen den ryska minoriteten i östra Ukraina. Det verkar osannolikt att den ukrainska staten medvetet skulle avse att splittra medborgarna i landet. Däremot är det mycket sannolikt att en sådan utveckling kan bli *konsekvensen* av att nationsbildningsprocessen äger rum inom ramen för det koloniala paradigmet.

Parallellt med detta pågår i Ryssland en process som på sikt radikalt kan förändra bilden av rysk-ukrainska historiska förhållanden. Det finns en tendens till omtolkning av den egna nationella historien samtidigt som acceptansen för ett suveränt Ukraina verkar öka. I förlängningen kan detta leda till att Ukraina står inför en vänligt

sinnad «andra», något som inte alls skulle passa in i den bild som sprids av Ryssland i ukrainska historieläroböcker.

I detta sammanhang är det intressant att konstatera att den postkommunistiska lärobokshistorien, som ett direkt resultat av det koloniala paradigmet, praktiskt taget inte behandlar den sovjetiska perioden från andra världskrigets slut till Sovjetunionens sammanbrott 1991. Eftersom Sovjetunionen, enligt denna syn, var en förtryckarstat kan näst intill per definition inget gott ha kommit ur den. Strategin verkar därför vara att mer eller mindre ignorera denna period, ofta till förmån för den äldre historien. Det blir också svårt att inkorporera den kulturella renässansen under 1920-talet, *korenizatsija*-politikens relativa framgångar med mera, eftersom allt detta skedde under Sovjetunionens vakande öga.

En iakttagelse i detta sammanhang är att inte bara den ukrainska nationella historien och den sovjetiska historiska doktrinen utan även många forskare i väst tenderat att använda sig av det koloniala paradigmet. Sålunda verkar det finnas en predisposition bland historiker, även i väst, att tolka och representera den ukrainska historien utifrån detta dominerande paradigm. En möjlig förklaring till detta ger Mark von Hagen i sin tämligen kontroversiella artikel *Does Ukraine Have a History?* (1995), där han konstaterar att ukrainsk historia knappast existerar som akademiskt ämne i västvärlden. Det enda undantaget han finner är Kanada där ukrainska emigranter finansierat sådan utbildning och där merparten av alla akademiker har varit av ukrainsk härkomst. En liknande situation återfinns i USA vid Harvarduniversitetet (Hagen 1995: 658–59). Dessa ukrainska historiker i forskningsringen hade tillgång till den gamla ukrainska oppositionella och nationella historieskrivningen, till exempel Hrusjevskyjs verk. I ett litet forskningsfält kom därför dessa individer att dominera och därigenom grunda en kanon för historisk forskning om Ukraina.

Alla efterföljande historiker och samhällsvetare måste förhålla sig till denna kanon på ett eller annat sätt. I detta sammanhang har alla forskare i både öst och väst ett mycket ansvarsfyllt uppdrag i att se till att skrivandet och utforskandet av Ukrainas historia verkligen beaktar olika perspektiv. Många frågeställningar står fortfarande obesvarade, oavsett om det gäller centrum–periferi-förhållanden eller andra teman, och framtidens forskning måste riktas mot dessa så att inte Ukrainas postkommunistiska historia fångas i det förflutna.

Litteratur

- Apple, Michael (1991) *The Politics of the Textbook*. New York: Routledge.
- Croce, Benedetto (2000) *History as the Story of Liberty*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993) *Ethnicity & Nationalism. Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Füredi, Frank (1993) *Mythical Past, Elusive Future: History and Society in an Anxious Age*. London: Pluto Press.
- Grabowicz, George G. (1995) Ukrainian Studies: Framing the Contexts. *Slavic Review* 54 (3): 674–90.
- Gellner, Ernest (1983) *Nations and Nationalism*. Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Hagen, Mark von (1995) Does Ukraine Have a History? *Slavic Review* 54 (3): 658–73.
- Heer, Nancy Whittier (1970) *Politics and History in the Soviet Union*. Cambridge & London: MIT Press.
- Hrushevsky, Mychailo (1984) «The Traditional Scheme of ‘Russian’ History and the Problem of Rational Organization of the History of the Eastern Slavs» i Mychailo Hrushevsky, Omeljan Pritsak & John Stephen Reshetar (red.) *From Kievan Rus’ to Modern Ukraine. Formation of the Ukrainian Nation*. Cambridge: Ukrainian Studies Fund.
- Hrytsak, Yaroslav (2000) «National identities in Post-Soviet Ukraine: the Case of Lviv and Donetsk» i Zvi Gitelman, Lubomyr Hajda, John-Paul Himka & Roman Solchanyk (red.) *Cultures and Nations of Central and Eastern Europe. Essays in Honor of Roman Szporluk*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ivantjenko, Raisa (1996) *Istorijska bez mifiv. Besidy istorii Ukrainjskoi derzjavnosti*. Kiev: Ukrainjskyi pysmennyk.
- Janmaat, Jan Germen (2000) *Nation-Building in Post-Soviet Ukraine. Educational Policy and the Response of the Russian-Speaking Population*. Utrecht/Amsterdam: Royal Dutch Geographical Society.
- Kansteiner, Wulf (2002) Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory* 41 (2): 179–97.
- Karlsson, Klas-Göran (1999) *Historia som vapen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Krawchenko, Bohdan (1985) *Social Change and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine*. Basingstoke & London: Macmillan Press.
- Kuzio, Taras (2001) Identity and Nation Building in Ukraine. *Ethnicities* 1 (3): 343–65.
- Kuzio, Taras (2002a) History, Memory and Nation Building in the Post-Soviet Colonial Space. *Nationalities Papers* 30 (2): 241–64.
- Kuzio, Taras (2002b) Ukrainian–Russian Historical Commission Raises Storm. *RFE/RL Poland, Belarus, Ukraine Report* No. 26 (2 juli).
- Mehan, Hugh B & Sarah A. Robert (2001) Thinking the Nation: Representations of Nations and the Pacific Rim in Latin American and Asian Textbooks. *Narrative Inquiry* 11 (1): 195–215.
- Morrison, John (1993) Pereyaslav and After: The Russian–Ukrainian Relationship. *International Affairs* 69 (4): 677–703.
- Portnov, Andrii (2002) Terra Hostica. *Krytyka* nr 6.
- Rossijsko-ukrainjskaja deklaratsija (1997) *Rossija – Ukraina 1990–2000. Dokumenty*.

menti i materiali. Kniga 2: 1996–2000 (2001) Moskva: Mezjdunardonye otnosjenija.

- Rüsen, Jörn (1994) «Was ist Geschichtskultur? Überlegungen zu einer neuen Art, über Geschichte nachzudenken» i Klaus Füssmann (red.) *Historische Faszination. Geschichtskultur heute*. Köln, Weimar & Wien: Böhlau Verlag.
- Semenenko V.I. & L.A. Radtjenko (1999) *Istorija Ukrainy. S derevnejsjich vremen do nasjich dnej*. Kharkov: Torsing.
- Smith, Graham, Vivien Law, Andrew Wilson, Annette Bohr & Edward Allsworth (1998) *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands. The Politics of National Identities*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suny, Ronald Grigor (1993) *The Revenge of the Past. Nationalism, Revolution and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford: Stanford University Press.
- The Law of Ukraine on Education* (1991) Verkhovna Rada, resolution no. 114-XII, 4 juni (http://education.gov.ua/pls/edu/educ.doc_info.show?p_id=325&p_back_link=educ.docs.eng&p_lang=eng).
- Tolz, Vera (1998) Conflicting «Homeland Myths» and Nation-State Building in Postcommunist Russia. *Slavic Review* 57 (2): 267–94.
- Tolz, Vera (2002) Rethinking Russian–Ukrainian Relations: A New Trend in Nation-Building in Post-Communist Russia? *Nations and Nationalism* 8 (2): 235–54.
- Velychenko, Stephen (1994) Restructuring and the Non-Russian Past. *Nationalities Papers* 22 (2): 325–36.
- Yekelchyk, Serhy (2002) Stalinist Patriotism as Imperial Discourse: Reconciling the Ukrainian and Russian «Heroic Pasts,» 1939–1945. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 3 (1): 51–80.
- Wanner, Catherine (1998) *Burden of Dreams. History and Identity in Post-Soviet Ukraine*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Wolzcuk, Kataryna (2000) History, Europe and the «National Idea»: The «Official» Narrative of National Identity in Ukraine. *Nationalities Papers* 28 (4): 671–94.

Internasjonal politikk

Skillet mellom hva som utgjør nasjonal og internasjonal politikk, er i stor grad i ferd med å bli visket ut. IP ønsker å være helt i front med å utforske denne dynamikken. 4 nummer i året.

IP er det ledende skandinaviskspråklige tidsskriftet på sitt felt og henvender seg så vel til den interesserte legmann som til akademikere. Det feltet som tidsskriftet søker å dekke, er i enorm forandring. Skillene mellom hva som utgjør nasjonal og internasjonal politikk, er i stor grad i ferd med å bli visket ut. Samtidig er det tydelig på stadig flere områder at fenomener som før ble sett som nasjonale, blir utformet i samspill med prosesser som strekker seg utover nasjonale grenser.

Abonnementspriser

kr 330 [Norge/Norden]

kr 450 [utenfor Norden]

Enkelthefter

kr 95 pr. hefte + porto/eksp.

Norsk Utenrikspolitisk Institutt

Postboks 8159 Dep. 0033 Oslo

Tel.: [+47] 22 05 65 14 | Fax: [+47] 22 17 70 15 | Internett: www.nupi.no

E-post: pub@nupi.no

Bulgarien – overraskelsernes scene

Helle Dalgaard
er cand.mag. i russisk
og bulgarsk. Leder af
Slavisk afdeling i
GAD-Stakbogladsen,
Aarhus Universitet.

2001 blev endnu et underholdende år i bulgarsk politik for udenforstående iagttagere. Den nu 65-årige eks-monark Simeon II af Sachsen-Coburg-Gotha stiftede en politisk massebevægelse, Den Nationale Bevægelse Simeon II (*Natsionalno dvizjenie Simeon Vtori*, NDSV), i april måned med henblik på deltagelse i det ordinært udskrevne parlamentsvalg. Bevægelsen blev ikke accepteret som opstillingsberettiget, men fik mulighed for at deltage i valget i skørterne på Det Bulgarske Kvindeparti. Simeon vandt valget – det var ham der trak stemmerne, ikke NDSV – den 17. juni med det lidet overbevisende program: «Tro på mig!». Det gjorde imidlertid bulgarerne, og i juli måned fik de en eks-monark som premierminister. Dette var ikke planen fra starten – Simeon havde haft blikket rettet mod præsidentposten, men der kunne ikke findes en anden premierministerkandidat end Simeon selv. Monarken, som talte moral og ikke politik, tog herefter en let navneforandring til Simeon Sachscoburggotha (på bulgarsk Sakskoburggotski).

I november 2001 afholdtes der præsidentvalg i Bulgarien. Alle forventede, at den siddende præsident, demokraten Peter Stojanov, ville vinde valget, især da Simeon Sachscoburggotha og NDSV efter lang tids tøven officielt erklærede ham deres støtte. Men nej, vinderen blev formanden for Bulgariens Socialistiske Parti (BSP) Georgi Pörvanov. En rød præsident i et «kongerige». Et sandt eventyr! Da Pörvanov efter valget blev spurgt, om han kunne tænke sig at bytte rolle med premierministeren, sagde han: «Det er for sent» (*Tema* 26. november–2. december 2002: 14). Sådan gik det til, at lederen af BSP, der havde sat sig som mål at genvinde tøjlerne til den udøvende magt ved parlamentsvalget i 2001, nu skal være ud-

trykket for nationens enhed, mens den der gerne ville være symbolet på enheden, Simeon, nu skal gennemføre et partiprogram.¹

Valgresultaterne og de tabte illusioner om Europa

Resultatet af befolkningens utilfredshed med Kostov-regeringen (1997–2001), samt en udbredt mistillid til socialisterne efter Videnov-regeringens misligholdelse af landet (1995–97) kombineret med en tro på eks-kongens undergørende evner, resulterede i den overvældende sejr til Simeon ved parlamentsvalget i 2001. Den store taber på alle fronter var Unionen af Demokratiske Kræfter (SDS). Det tidligere regeringsparti blev ramt af stor stemmetilbagegang ved valget, frafald af medlemmer, intern strid, anklager mod ledende partimedlemmer og tidligere ministre for korrupsion og problemer i forhold til lokalpolitikere og partimedlemmer i provinsen. De Forenede Demokratiske Kræfter (ODS) – en koalition af SDS og nogle mindre partier med premierminister Ivan Kostov og hans trofaste væbner, den sympatiske og i EU-korridorerne så afholdte udenrigsminister Nadezjda Mikhajlova – måtte se sig reduceret fra 137 til 51 mandater (18,2 procent af stemmerne), mens Simeon og hans meget brogede forsamling af kandidater (ofte omtalt som «yuppie-partiet») fik 140 mandater (42,7 procent). Koalitionen for Bulgarien (BSP og andre venstrefløjspartier) fik 48 (17,2 procent) og Bevægelsen for Friheder og Rettigheder (DPS) med Akhmed Dogan i spidsen fik 21 (7,5 procent).

Stemningen i Bulgarien op til parlamentsvalget i juni 2001 var ved at nå de samme ophidsede højder som i 1990 før det første frie valg. Blot var det i folkebevidstheden nu de frie demokrater SDS, der var magtmisbrugerne, og Simeon der var fremtiden. Der var ikke megen opmærksomhed på Kostov-regeringens fortjenester på det udenrigspolitiske område. Kostov-regeringen havde gjort en yderst aktiv indsats for at starte hele EU-forhandlingsprocessen og indfri de krav, der stilles fra EUs side med henblik på et kommende medlemskab.

Ude i det virkelige liv har det alligevel knebet med troen på, at denne indsats vil bære frugt. Troen på, at Bulgarien vil få en værdig plads i Europa, har været vaklende. Holdningen, at for «Europa» er bulgarerne andenrangsmennesker, er udbredt. Selvom Bulgarien blev fjernet fra Schengenlandenes sortlistning og fik visumfri adgang til området i april 2001, sidder bitterheden i bevidstheden. Handels-

¹ NDSV blev i april 2002 til et regulært politisk parti.

barrierer, høje skatter, lave lønninger og dyr energi er den almindelige bulgarers oplevelse af den vestlige verdens indvirkning på den bulgarske virkelighed. Forhåbningerne om en eksistens på lige fod med resten af Europa er skrumpet kraftigt.

I sommer udkom bogen *Bulgarien – mere end et strejf ad orienten* (Andersen 2002), en samling interviews med et bredt spektrum af yngre og ældre bulgarere, som repræsenterer en alsidig social profil. Blandt de interviewede er den i sommer afdøde forfatter Nikolaj Hajtov, der udtaler, at Europa nok taler smukt om at befri landene på Balkan, men at det der i virkeligheden sker, er at Europa gør disse lande til sine kolonier (*ibid.*: 75). En barsk udtalelse, som ikke desto mindre afspejler en efterhånden udbredt holdning i den bulgarske befolkning. Dette falder helt i tråd med den ungarske sociolog József Böröcz' beskrivelse af EUs udvidelse af sit territorium som en kolonisering af de fattige randområder i Europa. I bogen *Empire's New Clothes* (Böröcz & Kovács 2001) skriver han, at kernen af EUs nuværende medlemslande var kolonimagter i det 19. århundrede, og at det, der nu foregår, er en fortsættelse af denne politik. Han mener, at hele begrebet «øst» i Vesteuropa indeholder nogle dybt indgroede forestillinger om noget laverestående ikke-europæisk (*ibid.*). Det virker, som om bulgarere flest er kommet til samme konklusion.²

Unionen af Demokratiske Kræfter (SDS) og befolkningen

Den politiske og økonomiske transition har været og er yderst vanskelig. Mange bulgarere oplever det, som om «overgangsperioden» er blevet en permanent tilstand. Forestillingen om, at en liberalisering ville føre til et positivt selvregulerende marked, er blevet gjort ret meget til skamme. Det skyldes ikke mindst en usammenhængende, inkonsekvent lovgivning, der er et resultat af en endeløs politisk kamp, hvor der aldrig er blevet etableret en konsensus, som kunne medvirke til en national konsolidering. Såret fra befolkningens eget hug, da de gav socialisterne magten i december 1994, har svært ved at heles. Det politiske dødvande har ført til økono-

² Den person- og skandalefikserede bulgarske presse er med til at hælde olie på bålet. Fri og kritisk presse er en fundamental del af demokratiet, men desværre er aviserne så fokuserede på salgstal, at sandhedsværdien ofte bliver kvæstet. Det interessante er, at mens befolkningen, som overalt i Østeuropa, under kommunismen nærrede en sund skepsis til aviserne, så æder mange nu råt de mest vanvittige rygter.

misk dødvande på grund af totalblokering af reformarbejdet i lange perioder.

For befolkningen står de politiske partier, ikke mindst SDS, som institutioner, der har forårsaget splittelse i det bulgarske samfund. Der var i 2001 intet overskud til at se de positive resultater af Kostov-regeringens mandat. Der herskede og hersker en generel opfattelse af, at Kostovs netværk i lige så høj grad som det zjivkovske³ havde gennemsyret alt væv – at kritik blev undertrykt, og at landet blev misrøgtet økonomisk og dermed socialt. Udenlandske iagttagere har rost Kostov-regeringens udenrigspolitik, og det manglede bare; den var yderst lydhor over for de krav, der kom fra Vestens side, som for eksempel IMF's krav om indførelsen af et Valutaråd i 1997, luftrum til NATO, tilbageholdelse af flygtninge ved Schengen-grænsen og sporing af narkotikatrafik. Internationale instanser har dog påtalt den udbredte korrupsion, som Kostov-regeringen ikke kunne (eller ville) bekæmpe, og som personer højt oppe i partihierarkiet ifølge bulgarske medier var indblandet i. Den mest kendte er Aleksander Bozjkov, privatiseringsminister i Kostovs regering, også kendt som «Mr. 10%».

Det hersker med andre ord uenighed, om hvordan historien vil dømme Kostov-regeringen. Evgenij Dajnov, professor i statskundskab og leder af et uafhængigt sociologisk institut siger, at regeringen var målrettet og skabte resultater af blivende værdi for landet. Når folk begynder at se tilbage på de fire år den sad, vil de forstå at landet i den periode, er kommet til at se ud, føle sig og opføre sig på en mere europæisk måde (Andersen 2002: 103–11).

En af Kostov-regeringens store fejlgreb (ud over manglende bekæmpelse af korrupsionen) var, at den ikke tog fat på en økonomisk decentralisering af administrationen. Alt skulle gå via Sofia til et af de 28 amter, som nærmest bestemte over aktiviteterne i kommunerne. Dette havde som et eksempel betydning for investorer, som havde udset sig et investeringsobjekt i en kommune. Sagen skulle – og skal stadig – gennem amtsadministrationen, et besværligt og ofte kostbart bekendtskab (!), mens den lille borgmester ude i kommunen venter på arbejdspladser til sine borgere. Mange investeringer er gået tabt på grund af udenlandske firmaers modvilje mod denne centraliserede og korrupsionsbelastede beslutningsproces med det resultat, at potentielle arbejdspladser, som kunne redde hendøende mindre landsbysamfund, ikke er blevet realitet.

3 Todor Zjivkov var leder af Bulgariens kommunistparti 1956–89, premierminister 1962–71 og leder for Statsrådet 1971–89.

Simeon Sachscoburggotha og hans regering

Sachscoburggotha-regeringen har i september 2002 fremlagt det nødvendige lovforslag til en reform, der som konsekvens får at kommunalstyrelserne langt om længe selv vil kunne bestemme over deres budgetter. Et sted mellem 70 og 80 procent af landets 263 kommuner har stor gæld, fordi de ikke selv råder over deres midler. De tildeles bevillinger fra centralt hold og i den økonomiske fordelingsrunde har politiske farver spillet en stor rolle.

Den ovenfor citerede professor Evgenij Dajnov udtaler, at det eksperiment «kongen» udfører, er farligt: «Han er ved at opløse partisystemet, fordi han mener, det splitter landet» (Andersen 2002: 107). Simeon med proselytter udnytter befolkningens udmattelse i forhold til partipolitik og debat. I modsætning til for eksempel i Danmark er kodeordet for Simeon eksperter. Han omgiver sig med en gruppe på ca. 35 eksperter, som (udadtil) er partipolitisk uafhængige.

Mange af mine egne kontakter, som kan henføres til den «humanistiske intelligentsia», reagerer voldsomt på Simeons nedgørelse af alt det, der trods alt er opnået siden 1989. Først og fremmest reagerer de på den populistiske politik, på den meget lukkede kabinetspolitik og de manglende informationer. Journalister blev i efteråret 2001 forment adgang til parlamentet, ligeledes er premierministeren og regeringen yderst tilbageholdende med informationer. Todor Zjivkov holdt da i det mindste pressemøder med jævne mellemrum, påpeger de. Journalisterne fik ganske vist ikke noget at vide, men han mødtes dog med dem. Nu er det nærmest umuligt for en journalist at få et interview med en minister. Journalisten Petja Minkova skriver: «Hvordan kan det være at de to institutioner [parlament og regering], som bør være de mest gennemsigtige i et samfund, i praksis har stoppet journalisternes mulighed for at kontakte parlamentsmedlemmer eller interviewe ministre. Disse instanser ønsker ikke at informere om deres aktiviteter. Men uden information kan samfundet ikke kontrollere dem» (*168 Tjasa* 2.–8. august 2002: 14).

Simeon og hans bevægelse kom til magten uden noget egentligt program. Alfaderen Simeons hovedvalgløfte var, at han ville bringe landet på fode i løbet af 800 dage. Et under! Han udtalte stor tiltro til bulgarernes foretagsomhed og arbejdsmoral, samtidig med at han lovede, at dagligdagen ikke ville blive så hård under hans styre. Han nedgjorde på den måde den tidligere regerings resultater og undergravede den gryende bevidsthed om, at der skal arbejdes for at opnå resultater. Angående de 800 dage udtalte Simeon i forbindelse med regeringens 1-års jubilæum, at det var billedligt talt og ikke skulle tages bogstaveligt. Meningsmålingerne har det som løfterne: Det

går ikke så godt. Simeon er stadig populær (42 procent i dag, mod 70 procent i 2001) men han er faldet til 6. pladsen på ratinglisten over politikere. Opinionsundersøgelser giver hans regering 25 procent af stemmerne i eftersommeren 2002.

Op til valget flokkedes diverse kompromitterede eks-politikere omkring «kongen» som hvepse omkring en syltetøjskrukke. Simeon undgik de fleste eks-politikere og samlede en gruppe af unge rådgivere omkring sig, flere af dem bekendte af hans sønner, som har arbejdet i vestlige finansinstitutioner. Unge økonomer, som havde uddannet sig og arbejdet i vestlige banker, skulle nu styre den hullede bulgarske skude. Der var store projekter på programmet: Medlemskab i NATO og EU, forbedring af investeringsmiljø og bekæmpelse af korruption. Flere store privatiseringer stod for døren, herunder Bulgarsk Telekom og Bulgartabak samt energisektoren (sidstnævnte er dog indtil videre sat i venteposition). Endvidere ønskede man at undersøge de mange fejlslagne privatiseringer, hvor køber ikke har overholdt sine forpligtelser.⁴ Økonomi- og vicepremierminister Nikolaj Vasilev har dog udtalt, at tidligere privatiseringer er historie, og at det er populistisk snak at forestille sig, at disse handler kan laves om.

I samme interview udtalte Vasilev, at der under den nuværende regering ikke findes nogen korruption på højt plan til forskel fra de andre regeringer efter 1990 (*Irish Times* 27. februar 2002). Fænomenet korruption skabte imidlertid en regeringskrise i september måned, idet en udbrydergruppe fra NDSV sammen med SDS, BSP og DPS stemte for et forslag, fremsat af oppositionen, om nedsættelse af et parlamentsudvalg til bekæmpelse af korruption. Dette var i skarp konflikt med NDSV-ledelsens ønske. Den 16. juli i år kundgjorde Simeon, som sjælden udsender kategoriske meddelelser til pressen, at man nu ville angribe korruptionsproblemerne: «Min tålmodighed er orientalsk, men dog ikke grænseløs!» (*Trud* 18. juli 2002).

Allerede i 1997 havde Kostov-regeringen nedsat et «antimafiaudvalg», hvis formand konsulterede italienske eksperter. Medierne nedgjorde imidlertid udvalget og beskyldte det nærmest for at dække over korruptionen. I befolkningen blev det til sidst opfattet som en parodi. Antimafia-udvalgets formål var imidlertid ikke bekæmpelse af korruption, men analyse af lovgivningens effekt og linierne i kriminaliteten, for eksempel emner som korruption i told-, skatte-

4 Et meget tragisk eksempel på dette er privatiseringen af flyselskabet Balkan, som i 1999 blev solgt til et israelsk konsortium, der siden har formøblet firmaets værdier og ikke har betalt sine gældsposter. Der er mange uklare momenter omkring denne privatisering, som nok kunne have behov for en undersøgelse.

og sundhedsvæsenet. Et parlamentsudvalgs opgave er at undersøge fænomenet, bekæmpelsen skal ske i anden regi. Den side af sagen kneb det med. Nu afventer man, hvad det nye udvalg kan sætte i værk.

Bevægelsen for Rettigheder og Friheder (DPS)

Simeon har som tidligere nævnt i sin regering anbragt en del yngre, ikke-partibundne, specialister på centrale poster. Regeringen er imidlertid også en koalitionsregering, og omfatter dermed også repræsentanter for den socialistiske fløj og for DPS, det såkaldt «tyrkiske» parti. Landbrugsminister Mekhmed Dikme repræsenterer DPS, et parti som primært støttes af den store tyrkiske minoritet i det sydlige og nordøstlige Bulgarien.⁵ DPS har i perioden siden 1990 ført en meget svingende kurs i forhold til de forskellige regeringer. Uden at have egentlig magt har partiet ind imellem forårsaget storme i det politiske klima, som for eksempel da den første liberale regering under ledelse af Filip Dimitrov måtte gå af i 1992. Under Kostov-regeringen etablerede partiets leder Akhmed Dogan (i folkemunde «Falken», som Dogan betyder på tyrkisk) en mere fast relation til BSP, mens partiet i dag altså sidder i NDSV-regeringen.

Op til valget i juni 2001 sagde prognoserne, at Dogans parti ikke ville komme over spærregrænsen (4 procent), men prognoserne blev gjort til skamme, og DPS blev for første gang konkret involveret i den lovgivende magt. Dogan, der har et meget udviklet retorisk talent, er ofte blevet beskyldt for at være opportunist. Andre ser ham som «producenten af politiske realiteter». Under NDSV-regeringen har han vist sig konstruktiv, og hans parti har taget et ansvar. Alligevel skitserede han i december 2001 på socialistpartiets kongres et scenarie for regeringssamarbejde mellem BSP og DPS (*Tema* nr. 13: 26), og han støttede Georgi Pörvanov, socialisternes præsidentkandidat. Herfor har Pörvanov kvitteret ved at nedsætte Rådet for Minoriteter, og han har udtalt, at mindretallets rettigheder skal forsvares. Ikke lige den holdning som partiet, hvor Pörvanov trådte sine barnesko, havde i 1980'erne.⁶

5 Tyrkerne udgør i alt 9,5 procent af befolkningen.

6 Det er tilsyneladende lykkedes Pörvanov at få lagt låg på de mest nationalistiske tendenser i BSP.

Levevilkårene

Efter Simeons første regeringsår oplyser De forenede fagforeninger, at deres eksperter er kommet frem til tal der viser, at 50 procent af de bulgarske husstande lever under fattigdomsgrænsen, som er sat til 109 leva pr. person i måneden (ca. 436 DKK). Statistikken viser, at der i det forløbne år er sket et drastisk fald i forbruget af kød, mælk og ost, mens anvendelsen af produkter som bønner og kartofler er øget. Sorgerne druknes i sprit, alkoholforbruget er steget med 6,4 procent inden for det sidste år (*Trud* 18. juli 2002: 5).

EUs statistiske kontor offentliggjorde i september tal som viste, at i Bulgarien går 43,9 procent af folks personlige indtægt til fødevarer, mens man i Slovenien bruger 20 procent, i Tjekkiet 21,1 procent og i Slovakiet 24,3 procent (*Børsen* 9. september 2002: 22). I det ovenfor citerede nummer af avisen *Trud* anføres nogle konkrete socialøkonomiske tal, som skal sættes i relation til en befolkning på 7,9 millioner:

- ▼ Der forventes en reallønsstigning i 2002 på 2 procent, mens den i 2001 var på 4,7 procent,
- ▼ Mindstelønnen er fastfrosset på 100 leva (ca. 400 DKK),
- ▼ 2,4 millioner pensionister lever i elendighed,
- ▼ Den officielt oplyste arbejdsløshed er knap 18 procent, mens fagforeningerne er kommet frem til, at den reelle arbejdsløshed er 28 procent,⁷
- ▼ 1,5 millioner bulgarere er registrerede til ikke at have nogen (officiel) indkomst, og
- ▼ 82 procent af de arbejdsløse får ikke nogen understøttelse.

Hertil kan føjes det simple faktum, at ca. en halv million bulgarere i den mest produktive alder (25–40 år) har forladt landet efter 1989 for at søge lykken andetsteds. Den første generation, som skulle være med til at skabe landets nye fremtid, ser intet perspektiv i denne.

7 I 35 ud af de 263 kommuner er arbejdsløsheden over 40 procent. Det gælder i sær de sydlige regioner og de store tidligere industricentre i det nordlige Bulgarien. Byer som Vidin og Ruse ved Donau er hårdt ramt. Her spiller også den manglende trafik på Donau ind.

Simeons første år og budget for 2003

I forbindelse med årsdagen for NDSV-regeringens dannelse talte Simeon Sachscoburggotha til det bulgarske folk på en af radiostationer (BBC Monitoring 24. juli 2002). Han udtalte at han anså arbejdsløsheden for at være et af de alvorligste problemer i det bulgarske samfund: «Det er uacceptabelt at arbejdsløshed berører så mange mennesker. Derfor har vi tredoblet bevillingerne til tilskud og på den måde skabt betingelser for at gennemføre en aktiv politik i forhold til etablering af nye arbejdspladser og jobtræning» (*ibid.*). Premierministeren hævdede, at der kan iagttages konkrete positive resultater med større aktivitet på arbejdsmarkedet. Han nævnte, at regeringen har oprettet en garantifond, som udsteder lån til opstart af mindre virksomheder, og at arbejdsløsheden til trods for færre investeringer var faldet med 4,8 procent. Endvidere fremhævede han de generende licenser for investorer – et fænomen, der giver grobund for korruption, og påpegede, at lettelser i regulativerne for udenlandske investorer betyder formindskelse af bestikkelsesrisiko: «Investorerne må nu erkende, at Bulgarien ledes af folk, som sætter ærlighed og 'fair business' over fristelsen for at opnå en personlig gevinst» (*ibid.*).⁸

Simeon omtalte også i sin redegørelse regeringens indsats for at modernisere landbruget, et af DPSs centrale interesseområder. Ifølge premierministeren er der blevet dyrket 200 000 hektar mere i 2002 end i 2001. Hvad han ikke omtalte er, at de små producenter af landbrugsvarer (fra korn til druer) knap nok kan dække deres omkostninger endsige leve af produktionen på grund af de lave priser, de tilbydes af opkøberne. Mange småproducenter har ingen oplagringsmuligheder af for eksempel korn og ser sig nødsagede til at sælge til opkøbere, der trykker prisen (168 Tjasa 13.–19. september 2002). Man kan tale om karteldannelse i opkøbersammenhæng, eller mafia, som bulgarerne selv kalder det. Specielt inden for drueproduktionen står det meget slemt til. Flere store vinproducenter tør ikke købe direkte fra de små producenter på grund af nogle meget barske opkøbermellemed.

I begyndelsen af september blev budgetplanerne for 2003 offentliggjort. Befolkningens utilfredshed blev ikke formindsket med dette budget: Såvel sundhedsvæsenet som uddannelsessektoren vil få en mindre procentdel af bruttonationalproduktet. Ligeledes vil

8 Regeringen fremsatte høsten 2002 et lovforslag om kraftig formindskelse af antallet af licenser fra 240 til ca. 40 kategorier. Lovforslaget forventes vedtaget inden årets udgang, og loven kan så træde i kraft per april 2003 (168 Tjasa 6.–12. september 2002).

politiet få mindre. Retsvæsenet og pensionerne står på samme procent som i 2002 (*168 Tjasa* 6.–12. september 2002: 9). Budgettet forventer en øget økonomisk vækst, men samtidig vil statens investeringer i produktionsfremmende aktiviteter falde.

Hvad angår udenlandske investeringer, har Det Nationale Statistiske Institut offentliggjort tal for første halvår af 2002. Sammenlignet med samme periode i 2001 viser de, at udenlandske investeringer i industriproduktionen er faldet med en tredjedel, i byggesektoren ligeledes en tredjedel og i elektronikindustrien, som er en sektor, der satses meget på, 25 procent. Kun handels- og renoveringssektoren, samt handel med fast ejendom fremviser en stigning (*168 Tjasa* 6.–12. september 2002: 15).⁹

IMF har i sin seneste rapport om Bulgarien advaret imod, at der tegner sig et handelsunderskud for 2002 på 2 milliarder USD. Eksporten er kritisk lav, såvel på grund af manglende produktion, som på grund af manglende markeder til det producerede. Finansminister Milen Veltjev¹⁰ har åbenbart, at der er visse uoverensstemmelser mellem regeringen og IMF, og at diskussionerne vil fortsætte de kommende måneder (*Reuters ENS* 25. februar 2002).

IMF har ca. 1 milliard USD (plus renter) hængende som lån i Bulgarien. Fonden nærer en naturlig bekymring for social uro på grund af forringede levevilkår. *168 Tjasa* (6.–12. september 2002) refererer IMF's rapport. «Der er sket en voldsom nedgang i industriproduktionen. Dette skyldes den førte politik samt mindsket forbrug.» Videre: «I de seneste måneder har man kunnet iagttage visse kedelige tendenser, de udenlandske investeringer formindskes, og væksten er faldende, udenrigshandelen er for nedadgående. Hvis disse tendenser fortsætter, vil de blive opfattet som klare tegn på en fejlslået strategi og ikke kun som en midlertidig svaghed i økonomien eller som et resultat af de eksterne konjunkturer.»

Den samlede udlandsgæld er dog faldet stille og roligt siden januar 2002, fra 9,8 til 8,6 milliarder euro ved udgangen af juli måned, mens valutareserverne er vokset fra 2,4 til 3,5 milliarder leva (*Tema* nr. 2 2002: 43). Medio september besøgte repræsentanter for European Round Table of Industrialists Bulgarien. De roste landets makroøkonomiske stabilitet, men appellerede til nedskæringer i ad-

9 Der er tale om en fordobling, som først og fremmest skyldes, at udlændinge nu i stigende grad satses på at købe fast ejendom i Bulgarien.

10 Finansbladet *Euromoney* har netop tildelt finansminister Veltjev den årlige pris som «Årets Finansminister». Prisen, der blev overrakt i Washington, er givet for Veltjevs vellykkede operationer i omstruktureringen af ca. halvdelen af den bulgarske udlandsgæld.

ministrationen, hvad budgettet ikke lægger op til.¹¹ De ønskede også mere konsekvens i implementeringen af nye love og en sænkning af antallet af licenser for at mindske korrupsionsproblemet, hvilket der som tidligere omtalt er fremsat lovforslag om (*Reuters ENS* 12. september 2002).

Salg af statsejendom

NDSV-regeringens første store privatiseringsprojekt blev afsluttet i slutningen af juli, hvor aftalen om salget af banken Biokhim til Austrian Bank blev underskrevet. Austrian Bank, som tidligere har købt den store bank Bulgarbank, gav 82,5 millioner euro for 99,6 procent af aktierne, en for den bulgarske stat gunstig handel.¹² Den bulgarske stat har dog måttet stille en garanti på 28 millioner euro til dækning af uventede passiver, denne garantisum skal være til disposition i to år.

I indeværende år forestår salget af to store virksomheder: Bulgarsk Telekom (BTK), der er årets topprivatisering,¹³ og holdingselskabet Bulgartabak. 35 procent af den bulgarske befolkning på 7,9 millioner betjenes af BTKs net, og 90 procent af den internationale trafik går gennem BTK. Staten udbyder 65 procent af BTK til salg, og der er kun to potentielle købere: Viva Ventures, et datterselskab (registreret i Østrig) af det amerikanskejede, i England registrerede investeringsfirma Advent International og et konsortium bestående af Tyrkisk Telekom og industrigruppen Kotj Bilgi. Advent International har budt 200 millioner euro, mens det tyrkiske konsortium har budt 185 millioner. Den bulgarske kommunikationsminister har ikke været specielt tilfreds med buddene. Han har udtalt, at han forventede 50–70 procent højere bud, eftersom BTK ikke har nogen stor gæld og har en god indtjening (*Reuters* 25. september 2002).¹⁴

Begge potentielle købere forpligter sig til at investere 400 millioner euro i en modernisering af BTK over en femårs periode. Kun 17 procent af nettet er digitaliseret for indeværende. Endvidere skal

11 Udøvende og lovgivende magt vil ifølge budgetplanerne få 38 millioner leva mere i 2003 (ca. 150 millioner DKK).

12 Ved et tidligere privatiseringsforsøg var højeste bud 25 millioner euro.

13 51 procent af BTK blev udbudt til salg af Kostov-regeringen i 2000. Da var regeringens forventning 1 milliard USD. Højeste bud blev 610 millioner USD, og privatiseringen blev trukket tilbage.

14 Faktisk var BTKs overskud i 2001 121 millioner USD, en stigning på 43 procent sammenlignet med 2000.

der laves en kapitalforøgelse på 50 millioner euro. Tyrkisk Telekoms tilbud forudsætter en nedskæring af arbejdsstyrken på ca. 4000 personer, mens Advent International vil mindske antallet af ansatte med 8000. Ifølge Galina Sabeva (*Reuters* 25. september 2002) har BTK 112 telefonlinier per ansat, mens gennemsnittet i en almindelig europæisk telekom er 240.

Regeringen har med en ny kommunikationslov i august vedtaget at forlænge BTKs monopol på lokalnettet frem til udgangen af 2006, hvilket gør handlen mere attraktiv. Det var ellers planen, at det lokale net skulle åbne for andre udbydere pr. 1. januar 2003. Konkurrenterne har naturligvis gjort vrøvl, men kommunikationsministeriet står fast på, at loven er i overensstemmelse med europæisk praksis og med de forpligtelser Bulgarien har over for EU i forhold til sit eventuelt kommende medlemskab. Yderligere har man fra regeringens side forpligtet sig til at lade en tredje GSM-licens være en del af handlen.

Planen for statens salg af Bulgartabak blev præsenteret for regeringen i februar 2002. Bulgartabak Holding ejer 12 tobaksbearbejdningsfabrikker, ni cigaretfabrikker og en fabrik til produktion af tobakstørringsmaskiner, filtre m.m. Firmaet har afdelinger i Rusland, Ukraine, Rumænien og eks-Jugoslavien. Heraf er de to vel fungerende og rentable cigaretfabrikker, og resten er haltende (*Tema* nr. 22 2002: 48). 80 procent af selskabet ønskes solgt,¹⁵ og der er fire kandidater. Den mest sandsynlige køber er et konsortium bestående af det i Sofia registrerede Tobacco Capital Partners og det hollandske Clar Innis, som er bakket op af Deutsche Bank, og som har budt 110 millioner euro. Udover dette konsortium har to russiske og et østrigsk konsortium budt på Bulgartabak. Da disse købere har indgivet klage over privatiseringsproceduren til Højesteret, er handlen indtil videre sat i bero – nok en prøvelse for NDSV-regeringen i dens forsøg på at implementere de ambitiøse strukturreformer.

Køberen kan forvente en del faglige konflikter, idet en af betingelserne i handlen er en gennemgående rekonstruktion, som vil indebære at personalet minimeres med en tredjedel. Samtidig ligger der aftaler med fagforeningerne om, at der skal kompenseres i 24 måneder med mindsteløn. Desuden forpligter de nye ejere sig til at opkøbe ikke mindre end 75 000 ton bulgarsk tobak. Den tunge byrde i denne sammenhæng er tobaksdyrkerne og deres familier, som

15 Også Bulgartabak har før været udbudt til salg, første gang i 1999. Der meldte sig dengang ingen potentielle købere.

lever af denne produktion. Tobakken dyrkes primært i det sydlige Bulgarien i områder domineret af tyrkisk befolkning. I Bulgarien har opkøbsprisen hidtil været bedre end for eksempel i Grækenland, men folk er bange, både for det nye ejerskab og for EU.

Privatiseringsprocessen har også sine tragikomiske momenter. Fra en af de potentielle russiske køberes side har der været lagt direkte pres med håndgribelige trusler mod den administrerende direktør. Derudover har der været sået tvivl om retten til at anvende bulgarske cigaretmærker i Rusland og i SNG (Samvældet af Uafhængige Stater). I 1992 registrerede nemlig det schweiziske firma Selectinvest de i Rusland mest populære cigaretmærker (Sluntese, Stewardesse, Feniks m.m.) ved et russisk patentbureau som firmaets ejendom. Bulgartabak havde dermed ikke længere ret til at sælge cigaretter under disse mærker på SNG-jord. For en køber er det et kæmpemarked at mangle. Ophavsmanden til ideen var en meget smart bulgarsk forretningsmand, som siden hen har forsøgt at «sælge retten til navnene tilbage». Sagen har været gennem det russiske antimonopolråd og i retten, og problemet er nu tilsyneladende løst. Men det har kostet Bulgartabak ret dyrt.

Den anden noget besværlige ukendte faktor var meddelelsen fra russisk side i april 2002 om, at den russiske stat ejer en del af Bulgartabak. I forbindelse med, at Styrelsen for Russiske Præsidentielle Anliggender (*Upravlenie po delam prezidenta RF*) arbejder på en grundig gennemgang af russisk ejendom uden for Rusland, var der dukket papirer op som indikerede dette. Bulgartabak skulle være overdraget af Sovjetunionen som lån til den bulgarske stat i 1945 kort tid efter 2. verdenskrigs afslutning. Fra bulgarsk side er dokumentet underskrevet af ingen ringere end den daværende konge, Simeon II, som dengang var 9 år gammel.

Fra bulgarsk side har man nægtet at acceptere dette forhold. Det russiske krav på firmaet anses for at være uden lovligt eller faktisk grundlag. Det bulgarske udenrigsministerium har meddelt, at den bulgarske holdning er, at disse «lånepapirer» på Bulgartabak skal ses sammen med fredstraktaterne i 1945, hvor Bulgarien kvit og frit fik overdraget af Sovjetunionen, hvad der var af tysk ejendom på bulgarsk territorium, som Den Røde Hær havde besat, herunder nogle tobaksfabrikker (*BBC Monitoring* 14. juli 2002, 168 *Tjasa* 12.–18. april 2002: 18). Man skynder sig dog at understrege, at denne afvisning af det russiske krav ikke vil få nogen betydning for de to landes relationer.¹⁶

16 Der har været hyppige kontakter mellem Bulgarien og Rusland med gensidige

EU og NATO

Privatiseringsprocessen, som har været lang og sej i Bulgarien, er ud over i sig selv at være en nødvendighed, en del af det kompleks, der giver det fra politisk side så højt ønskede adgangskort til EU. Bulgarien har nu lukket 21 ud af de 30 kapitler, der er grundlaget for forhandlingerne. Den senest overståede hindring var toldunionskapitlet, som blev lukket den 29. juli. Dette kapitel er en grundlæggende nødvendighed for deltagelse i det indre marked i EU.

I foråret blev en større gennemgang og rekonstruktion af toldinstanser iværksat under ledelse af det engelske konsulentfirma Crown Agents, og til trods for skandaler og forhalinger ser det ud til at resultatet har været fornuftigt. Toldkontrollen er nu også blevet mobil, og samarbejdet mellem de enkelte toldinstanser er blevet kraftigt styrket. Meglena Kuneva, bulgarsk EU-minister og chef-forhandler, oplyste i forbindelse med lukningen af toldunionskapitlet, at Bulgarien har toldprojekter kørende med Tyskland, Frankrig og England med henblik på at forbedre toldkontrollen i Bulgarien.

Tilbage står den menneskelige faktor. Kødet er skrøbeligt, og toldfunktionærernes lønninger er stadig meget lave! Ifølge *BTA* (29. juli 2002) blev det i forbindelse med lukningen af toldunionskapitlet fra EUs side kraftigt markeret, at Bulgarien i de kommende år skal sætte kraftigt ind på at bekæmpe misbrug og korrupsion i toldadministrationen, ligesom det kræves, at landet senest et år før optagelsen i EU har udviklet et EDB-system, der kan give fri udveksling af information mellem toldmyndighederne i medlemslandene.

Næste punkt på EU-integrationsprogrammet er retsvæsen og interne forhold samt finanskontrol. Meglena Kuneva har udtalt, at hun håber, at disse kapitler vil kunne lukkes allersenest primo 2003. Lykkes det, vil forventningen være, at optagelsen i EU er sikret. Kuneva hævder optimistisk, at Bulgarien vil opfylde alle krav inden udgangen af 2004. Hun har tilkendegivet over for Reuters, at Bulgarien ikke ønsker at banke på EUs porte hånd i hånd med Rumænien, som kun har afsluttet 13 områder. I stedet håber Kuneva, at topmødet i København i december vil give Bulgarien sit «eget individuelle vejkort» med en acceptabel optagelsesdato.

Et af de grimme dyr i åbenbaringen er atomkraftværket Kozloduj ved Donau, som EU kræver lukket. Det er ikke noget befolk-

besøg inden for det sidste år. Nogle bulgarske aviser har ført til torvs, at russerne finansierede Simeons valgkampagne i 2001. Der er en kraftig stigning i de bilaterale relationer på flere områder. Senest i september 2002 besøgte præsident Pörvanov Rusland. Ved hjemkomsten kunne han blandt meget andet meddele, at præsident Putin lod til at ville droppe kravet på Bulgartabak.

ningen bryder sig om, enkelte kalder det rent ud forræderi. Stor var festen, da værket Pörva Atomna åbnede i begyndelsen af 1980'erne. Det var en stor sejr, at Bulgarien nu havde et atomkraftværk. I dag dækker Kozloduj med sin strømproduktion ca. halvdelen af Bulgariens energiforbrug og eksporterer derudover strøm, d.v.s. forbedrer handelsbalancen. Folk erindrer med bekymring elektricitetsrestriktionerne før atomkraftværkets tid og de frygter denne tilstand vil komme igen, hvis værket bliver lukket. Mange politikere, både socialister og medlemmer af DSP deler befolkningens frygt. Dette blev konkretiseret med en resolution i parlamentet 2. oktober 2002, som går på, at de 20 år gamle vandkølede reaktorer 3 og 4 bør tjekkes igen af eksperter med henblik på eventuel fortsat funktion, i det mindste indtil 2008 og 2010 (*BBC Monitoring* 5. oktober 2002, *BTA* 4. oktober 2002). I det nu afsluttede kapitel er de dømt til lukning snarest.

Foreløbig er reaktor 1 og 2 ved at blive lukket ned. Præsident Pörvanov udtalte imidlertid i forbindelse med et besøg i Bruxelles i begyndelsen af oktober 2002, at det ville være mest fornuftigt at trække energikapitlet, som er afleveret til EU, tilbage og erstatte det med en ny variant, der afspejler holdningen i den ovennævnte resolutionen.

I forbindelse med Bulgariens formandskab i FNs sikkerhedsråd mødte præsident Pörvanov i september 2002 den danske statsminister Anders Fogh Rasmussen, i dennes egenskab af fungerende formand for EU. Ifølge *BTA* (12. september 2002) sagde Fogh Rasmussen, at Danmark støtter den opfattelse, at der skal være individuelle «vejkort» for Bulgarien og Rumænien. Han udtrykte forståelse for Bulgariens ønske om at blive vurderet ud fra sine egne resultater og blive indbudt til forhandlinger på basis af opnåede resultater og ikke ud fra en på forhånd fastsat tidsplan. Der er en «fællespakke» af retningslinier for de to lande, men tidsrammen for de to landes optagelse behøver ikke nødvendigvis at være den samme.

I forhold til Bulgariens medlemskab af NATO vedtog den amerikanske kongres i begyndelsen af oktober 2002 den længe ventede resolution, hvoraf det fremgår at Bulgarien sammen med Estland, Letland, Litauen, Rumænien, Slovakiet og Slovenien opfylder kriterierne for medlemskab, og at de derfor bør indbydes til forhandlinger om medlemskab ved topmødet i Prag 22. november. Denne afgørelse havde været ventet længe. I slutningen af august var det 12 år siden den nuværende yderst talentfulde udenrigsminister Solomon Passy for første gang som menigt medlem af det bulgarske

parlament udtalte tanken om Bulgariens medlemskab af NATO. Dengang lignede det en vanvittigs fantasier, men Passy fik etableret Den Atlantiske Klub i Bulgarien i 1991 og modtog samme år Manfred Wörner i Sofia. Siden fulgte Javier Solana og George Robertson, og det ser nu ud til, at fantasien om bulgarsk medlemskab af NATO vil blive til virkelighed. Seneste meningsmålinger viser, at 62 procent af den bulgarske befolkning er for medlemskab af NATO.

Hårdt arbejde har det dog været! Debatteerne i parlamentet omkring en åbning af det bulgarske luftrum for NATO under krigen i Kosovo var forbitrede, nærmest hadefulde. Befolkningen var forvirret og bekymret, fordi meldingerne fra politikerne var modsatrettede. Bitterheden var også stor, da der faldt ikke-detonerede missiler på bulgarsk jord, uden at det vakte opmærksomhed i Vesten.

Efter den 11. september og krigen i Afghanistan har holdningen i befolkningen vendt sig til fordel for NATO, selvom mange er bange for, at det vil blive et omkostningsfyldt bekendtskab. Under krigen i Afghanistan mellemlandede fly fra NATO-lande på baser i Bulgarien, og bulgarske soldater deltager i genopbygningsarbejde m.m. i Kabul.

Inden for militæret er de nødvendige reformer blevet gennemført. Den 26. september 2002 blev det sidste SS 23 (Spider) missil-sprænghoved tilintetgjort. Forberedelsen af denne proces har været forbundet med store politiske bekymringer, ikke mindst i forbindelse med angsten for de miljømæssige konsekvenser. Politikere og borgere i området omkring Stara Zagora, hvor tilintetgørelsen skulle ske protesterede over den planlagte metode, nemlig afbrænding. Protesterne fik effekt, og metoden blev ændret til vandopskæring under højt tryk.¹⁷ Nu tilbagestår tilintetgørelsen af selve missilkomplekserne samt de sidste Scud- og Frogmissiler, og så er banen klar til nyere og mere moderne våben!

I forbindelse med budgetlægningen for 2003 var en af de store uoverensstemmelser mellem forsvarsminister Nikolaj Svinarov og finansminister Milen Veltjev. I forbindelse med invitationen til medlemskab af NATO ønskede forsvarsministeren en forøgelse af forsvarsbudgettet til 3 procent af BNP, hvor det i 2002 har udgjort 2,4 procent. I budgettet er det sænket til 2,3 procent. Finansministeren hævdede, at der i princippet med de 2,3 procent er bedre økonomi

17 Der er ikke offentliggjort tal på missilerne, men *Wall Street Journal* skriver 11. september 2002, at der var «about two dozen».

end før, da der er sket store indskrænkninger i hærens mandtal, hvorfor der i princippet vil være flere midler til færre soldater. Vel-tjev har meddelt, at han overlader det til parlamentet at finde pengene.

Den nære fremtid

Regeringen skal i nærmeste fremtid tage fat på det ømme punkt, statsadministrationen, som skal gennem en «hovedreparation». Dette tunge apparat, «den offentlige service», er præget af inerti og bestemt ikke serviceorienteret. Som under kommunismen er bureaukratiet en stat i staten. Det voksede under Kostov-regeringen og blev endnu mere ufleksibelt. Simeon Sachscoburggotha udtalte sommeren 2002, at «den offentlige service skal svare folks behov, folk skal opleve staten som en partner, ikke som en fjende!» (*BBC* 24. juli 2002). Man kan bare håbe på, at han og hans regering kan foranledige en mentalitetsændring i apparatet.

Af andre vigtige sager kan nævnes, at det forventes, at skatte- og afgiftslovgivningen vil blive revideret i 2003, hvilket skal medvirke til et bedre investeringsklima. Derudover har Simeon Sachscoburggotha understreget, at regeringen er opmærksom på den høje arbejdsløshed i visse områder, som bl.a. medfører affolkning. Her skal sættes ind med «strategiske projekter» som passer til områdernes naturmæssige, økonomiske og menneskelige ressourcer, som premierministeren udtrykte det. Premierministeren appellerede til sit partis parlamentsmedlemmer, om at de koordinerede deres indsats (*BTA* 12. oktober 2002).

Det er tydeligt, at regeringen føler sig trængt. Ganske vist siger eksperter, at befolkningen først går på gaden, når regeringens popularitet kommer under 10 procent, men vinteren er på vej og utilfredsheden kan hurtigt vokse.

Litteratur

- Andersen, Uffe (2002) *Bulgarien – mere end et strejf af Orienten. 17 samtaler fra Balkanlandet*. København: Informations Forlag.
- Böröcz, József & Melinda Kovács (2001) *Empire's New Clothes. Unveiling EU Enlargement*. Central Europe Review e-book (<http://www.ce-review.org/ebookstore/rutgers1.html>).

Pressefrihet på lavbudsjett

Medienes vilkår i det post-kommunistiske Romania

Svanhild Naterstad
er magister i rumensk
språk og litteratur fra
Universitetet i Oslo, jour-
nalist i Adresseavisen

I januar i år ankom en anonym e-post rumensk og utenlandsk presse, samt diplomater stasjonert i Bucuresti. Meldingen inneholdt en rapport med alvorlige anklager om korrupsjon og «urettmessig berikelse», først og fremst rettet mot Romanias statsminister, Adrian Nastase.¹ Forfatteren av rapporten risikerer fem års fengsel.

Under det kommunistiske styret (1947–89) var begrensningene på pressefriheten opplagte og relativt tydelig uttalte. Ingen behøvde være i tvil om hvor grensene gikk for hva som var tillatt å publisere. I dagens Romania, et kapitalistisk samfunn uten kapital, er situasjonen langt mer sammensatt. Hva er det kommunistiske mediesystemet blitt erstattet med? Hvilke følger har et utilstrekkelig lovverk, omfattende korrupsjon, elendig økonomi, arven fra det totalitære regimet og lav journalistisk standard for pressefriheten i landet?

Armageddon II

Rapporten nevnt innledningsvis bar tittelen Armageddon II – etter det sted i Johannes' åpenbaring der Gud nådeløst straffer menneskene for deres syndige livsførsel – og presenterer detaljer om den luksustilværelsen statsministeren og hans familie lever i: «I en tid da størstedelen av Romanias befolkning lever under fattigdomsgrensen, har Adrian Nastases kunstsamling en verdi av om lag to millioner dollar,» heter det i rapporten. Den viser til at statsministerens familie eier fire luksurvillaer, er i ferd med å bygge to hoteller

¹ Rapporten ligger på <http://www.goarna.og.ro/arhiva/arm2.htm>

og årlig betaler 20 000 dollar for å ha barna på Det amerikanske instituttet i Bucuresti. Opphavet til formuen fremstilles som uforklarlig. Videre dokumenteres Nastases forbindelser til personer som i lang tid har figurert på avisenes førstesider som følge av innblanding i diverse korrupsjonsskandaler.

Statsminister Nastases første reaksjon var å komme med en dramatisk appell hvor han anmodet om vaksomhet overfor «fiender av staten». Han anklaget miljøet rundt den tidligere presidenten, Emil Constantinescu, for å undergrave regjeringens troverdighet på et tidspunkt da Romania kjemper for å komme inn i Nato og EU. «Dersom jeg, når jeg reiser til utlandet, blir sett på som en udugelig person, som en korrump, hvordan skal jeg da kunne bidra i arbeidet med disse spørsmålene?» (*Romania Libera* 26. januar 2002).

Affæren Armageddon II detonerte i midten av januar, da Mugur Ciuvica, som hadde vært kabinetsjef for ekspresident Constantinescu, ble arrestert på åpen gate, mistenkt for å ha forfattet og distribuert anklagene. Samtidig fikk hans mor besøk av fem personer som hevdet at de kom fra politiet. De inntok leiligheten uten tillatelse og foretok en husransakelse, uten å klargjøre motivet og uten å fortelle Ciuvas mor hva de var på jakt etter. De gikk inn på Ciuvas rom og rotet gjennom hyller og skap. Videre kuttet de over telefonledningen og nektet moren å ta kontakt med sin sønn.

Samme dag dukket fire menn opp i leiligheten til Ciuvas kjæreste for å foreta en husransakelse. Fremgangsmåten var den samme. Statsministeren og juristen Adrian Nastase erklærte etterpå: «Etter min mening er de juridiske spørsmålene i saken uviktige, det som interesserer meg er den politiske dimensjonen.» Dersom Ciuvica blir dømt for å spre falsk informasjon «som berører Romanias forhold til omverdenen eller nasjonal sikkerhet», slik Nastase øyensynlig legger opp til, risikerer han opp til fem års fengsel.²

Flere overtramp

Armageddon II føyer seg inn i et nedslående mønster. Det finnes en lang rekke tilfeller de seneste årene der journalister er dømt til fengselsstraffer og høye bøter som følge av kritiske undersøkelser av myndighetspersoner.³

I 1997 publiserte journalistene Dan Cornel Sabou og Dan Calin

2 Historien er gjengitt slik den landsdekkende dagsavisen *Romania Libera* presenterer den 26. januar og 6. mars 2002. Variasjonene er imidlertid ubetydelige i andre rumenske aviser.

3 Se for eksempel nettsidene til World Press Freedom Review (<http://www.freemedia>).

Pircalab to artikler der de refererte lokalbefolkningens anklager mot en lokal dommer fra Baia Mare som skulle ha brukt sin innflytelse til å frata en landsby tolv hektar jordbruksland. Deretter publiserte Sabou ytterligere tre artikler om det samme emnet. 18. april samme år iverksatte dommeren, som også var president for byretten i Baia Mare, straffeforfølgelse av de to, og krevde 130 000 dollar i oppreisning. I desember ble Sabou dømt til 10 måneders fengsel. Retten henviste til «den store sosiale faren ved hans forbrytelse» og til hans «kriminelle forherdet». Pircalab ble ilagt en bot på 70 dollar (dvs. trekvart månedslønn) for artiklene han hadde vært med å publisere. Dessuten ble begge dømt til å betale 4000 dollar til dommeren for de moralske skadene de hadde påført henne (Macovei & Stefanescu 2001: 4).

I juli 1996 ble Radu Mazare, redaktør for dagsavisen *Telegraf* i Constanta, og reporter Constantin Cumpăna funnet skyldige i ærekrenkelse av to offentlige embetsmenn, som de hadde påstått var involvert i korrupsjon. De ble begge dømt til syv måneders fengsel, bøter og fikk forbud mot å jobbe som journalister i ett år.

Michael Freeman, en rumensk frilansjournalist, ble arrestert og holdt i forvaring i 24 timer uten tiltale i januar 1997. Freeman hadde gjort undersøkelser til en dokumentarfilm om salg av rumenske jenter til japanske prostitusjonsringer. Undersøkelsene involverte en tidligere politiker. Kort etter arrestasjonen av Freeman brøt noen seg inn i og gjennomførte huset hans. Materiale knyttet til dokumentaren ble tatt, sammen med adresse og telefonnummer til hans kone og barn som oppholdt seg i utlandet. Deretter ble tre separate nyhetsartikler offentliggjort i avisen *Ziua* (Dagen) der det ble hevdet at Freeman var spion. Freeman fryktet for livet sitt fordi han hele tiden ble forfulgt av ukjente personer. Med hjelp fra International Press Institute (IPI) fikk Freeman derfor politisk asyl i et EU-land (WPFR 1998).

I mars 2001 ble en rumensk karikaturtegner dømt for å ha fremstilt den tidligere ordføreren i byen Gataia som en gris. Tegningen var del av en utstilling som omhandlet den fortsatte tilstedeværelsen av kommunisme på landsbygda i Romania. Utstillingen ble konfiskert og Nitov idømt en bot på 350 dollar for å ha fornærmet den tidligere ordføreren (WPFR 2001).

at/wpfr/romania.htm), Den internasjonale Helsingforsføderasjonen (<http://www.ihf-hr.org>), Amnesty International (<http://www.amnesty.org/>), U.S. Department of State: Country Reports on Human Rights Practices (<http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/>), Reporters sans Frontiers (<http://www.rsfr.fr/>) og Human Rights Watch (<http://www.hrw.org/>).

Hva er disse sakene uttrykk for? Hvor ligger årsaken til denne hardhendte behandlingen av «samfunnets vaktbikkjer»?

Overgangen fra kommunismen

Pressesituasjonen under kommunismen (1947–89) var hva vi kan kalle *tradisjonelt kommunistisk* (Siebert *et al.* 1977), med én fjernsynskanal og få aviser, som alle fungerte som kommunistpartiets talerør. På slutten av 1980-tallet fantes det bare 36 dagsaviser. Alle var partiorganer med streng sensur.⁴ Avisene var fylt med utførlige referater fra partikongressene, Ceausescus taler, hyllingsdikt til ham og hans kone Elena, og til Partiet. Reportasjer viste frem en strålende industri i vekst og velfungerende kollektivbruk. De landsdekkende avisene hadde dessuten en halv side med sterkt vinklede nyheter fra resten av verden. Den eneste fjernsynskanalen hadde sending tre timer om dagen – som for det meste var fylt opp med Ceausescus taler. En undergrunnspressen var så godt som fraværende (Aumente *et al.* 1999: 152).

Etter over 40 år med kommunistpartiet ved makten, kvittet Romania seg i 1989 med kommunismen og henrettet landets øverste leder gjennom 24 år, Nicolae Ceausescu, og hans kone. Siden har presidenten i landet med unntak av en fireårsperiode vært «gammelkommunisten» Ion Iliescu. Han er leder for det sosialdemokratiske partiet PDSR, som ofte omtales som kommunistpartiets arvtaker. Partiet vant valget i 1990 og satt ved makten frem til 1996, da det ble avløst av en borgerlig-liberal koalisjon med den tidligere rektoren ved Universitetet i Bucuresti, Emil Constantinescu, som president. I november 2000 vant sosialistene igjen valget, selv om de for øyeblikket regjerer uten parlamentarisk flertall. Det siste valget avslørte dessuten en enorm oppslutning om ekstremistpartiet Partidul Romania Mare (Stor-Romania-partiet). Sistnevnte endte som det nest største partiet og fikk en tredel av setene i parlamentet. Partiets nestleder, Anghel Stanciu, uttalte i november 2000 at «jour-

4 I 1977 ble det offentlige sensororganet i Romania, Directia Presei, offisielt oppløst. Dette førte imidlertid ikke til en opphevelse av sensuren, som nå ble ivarettatt av forleggere, tidsskrift- og avisredaktørene. Etter mer enn 30 år med totalitært styre regnet kommunistpartiet med at selvsensur og gjensidig overvåking kunne ta over for de profesjonelle sensorene. Det het seg at man ved å oppheve den offentlige sensuren og stole på at forfattere og journalister selv tok ansvaret for det de offentliggjorde, hadde nådd «en ny og overlegen fase i den revolusjonære modningsprosessen til de kulturelle i Romania» (Naterstad 1996: 18). Ved offisielt å ha avskaffet sensuren fikk regimet, i hvert fall utenfor landets grenser, et skinn av demokrati og mildhet.

nalister burde sendes i arbeidsleire» (Reporters sans frontiers 2001).

Romania sliter med å få en skakkjørt økonomi på beina. Nedleggelse av ulønnsom industri har ført til stor arbeidsløshet, og rundt 40 prosent av landets befolkning på 23 millioner lever under fattigdomsgrensen. Gjennomsnittslønnen tilsvarer om lag 100 amerikanske dollar. Ikke overraskende har Romania et sterkt ønske om igjen «å bli en del av Europa», og søker om medlemskap i Nato og EU. Når det gjelder spørsmål om elementære menneskerettigheter, er det imidlertid mye som gjenstår før de nødvendige kriteriene for medlemskap er oppfylt. Medienes situasjon føyer seg inn i dette bildet.

Revolusjonen i Romania i 1989 betegnes av mange som en «tv-revolusjon». Opptøyene startet i byen Timisoara, helt vest i landet, men spredte seg raskt til Bucuresti. Demonstrasjonene i hovedstaden utspant seg i stor grad i og omkring tv-huset, som raskt ble opposisjonens hovedkvarter. Under revolusjonsdagene spilte fjernsynet en avgjørende rolle når det gjaldt å informere folket om oppstanden. Det var derfor fjernsynsbygningen de gjenværende styrkene til president Ceausescu og det hemmelige politiet Securitate først og fremst forsøkte å få kontroll over.⁵

Etter revolusjonen tok det ikke lang tid før gater og kiosker fløt over av nye aviser. Og hva angår antallet utgivelser, kan presse-situasjonen i det postkommunistiske Romania beskrives som en suksess. Mens andre land i regionen strever med å hjelpe frem private medier, finnes det i dag tusenvis av publikasjoner og flere hundre radio- og tv-stasjoner spredt over hele Romania. Så godt som samtlige er dessuten på private, rumenske hender, noe som skiller landet fra de øvrige tidligere østblokklandene. Dette kan imidlertid også skyldes manglende interesse fra oppkjøpernes side på grunn av rumenernes dårlige kjøpekraft (det sies at kun én avis går med overskudd). Det er heller ikke utenkelig at vestlige mediebedrifter, på samme måte som andre bedrifter som har prøvd seg på det ru-

5 Mediene var sentrale også i forbindelse med flere av de andre omveltningene i Øst-Europa 1989–91, for eksempel i Jeltsins forsøk på å slå tilbake kuppforsøket fra gammelkommunistene i 1991. Ifølge Reidar Jensen var en av feilene kupp-makerne gjorde at de ikke regnet med de nye mediene. «Nyheten [kom] straks ut til verden – gjennom satellittkanaler som kupp-makerne ikke hadde foretatt seg noe som helst med, fordi de ikke ante at de eksisterte» (Jensen 2000: 145). For den rumenske revolusjonen, se ellers David A. Kideckel (1993: 208) for hvordan lederne av redningsfronten benyttet fjernsynet til det mange mente var «å stjele revolusjonen»: «De som dro til tv-stasjonen kjente godt massemediens rolle. De skapte sin egen revolusjon på tv-stasjonen; de gjorde seg selv til helter.»

menske markedet, har fått kalde føtter etter møte med korrupsjon og et rumensk lovverk og byråkrati som ennå viser verken evne eller vilje til å håndtere internasjonaliseringen. «Vi selger ikke landet vårt,» har vært et av president Iliescus viktigste slagord.

Generelt i Romania er det mye som gjenstår når det gjelder privatisering av statlige bedrifter. Om lag 70 prosent av landets selskaper er fortsatt statseide. Når det gjelder mediene er imidlertid situasjonen annerledes. De eneste statseide medieselskapene i Romania er den nasjonale tv-stasjonen TVR med to kanaler, Radio Romania og nyhetsbyrået Rompres. To aviser, regjeringsorganet *Vocea Romaniei* (Romanias Røst) og presidentembetets avis *Dimineata* (Morgenen), subsidieres av regjeringen. Spørsmålet er om mediemylderet i Romania i dag er en garanti for pluralisme og demokrati.

Pressen og makten

I tiden rett etter revolusjonen var det flere graverende eksempler på at myndighetene grep inn for å kontrollere pressen. Våren 1990 gikk historiene verden rundt om gruvearbeiderne fra Jiu-dalen som inntok hovedstaden. «Etter hvert som kaoset i landet vokste, ble flere og flere opposisjonsjournalister overfalt og avislokaler smadret. I 1990 kalte regjeringen, ifølge Index on Censorship, ut gruvearbeidere som knuste trykkpresser, raserte redaksjonslokaler, banket opp journalister og forhindret at opposisjonsaviser nådde fram til leserne» (Jensen 2000: 147). I kampens hete uttrykte Iliescu sin takknemlighet overfor de ville hordene med slegger og spett. Den regjeringstro avisen *Azi* (I dag) fulgte opp angrepet på den uavhengige pressen med å offentliggjøre navn, adresser og telefonnumre på journalister som var kritiske til regjeringen.

Iliescu og hans regjeringsmedlemmer har lært siden den gang. De er blitt mer «politisk korrekte» når de blander seg inn i medienes anliggender. Som vi skal se har myndighetene stort sett kamuflert denne innblanding med lovbestemmelser som sies å skulle være i «offentlighetens» eller «nasjonens» interesse.

Det har vært påpekt at samtlige regjeringer etter revolusjonen har sett på TVR som et propagandavåpen de svært nødig gir avkall på (WPFR 1997). I henhold til en lov innført i 1994 er de statlige radio- og fjernsynsselskapene organisert som «autonome offentlige tjenester av nasjonal interesse, med redaksjonell uavhengighet» (art. 41 §1). Enkelte medieanalytikere har likevel påpekt at stats-eide medier under Iliescu fremstilte et bilde av Romania som først

og fremst samsvarte med presidentens og regjeringens interesser, som ble likestilt med «nasjonens interesser» (Macovei & Stefanescu 2001: 6).⁶

Statsmonopol på papir og distribusjon

I samsvar med internasjonale standarder er det ikke noe krav til lisens for journalister i Romania. Flere forhold gjør likevel at godvilje fra statlige myndigheter påvirker journalistenes og utgivernes daglige virke. Ikke minst var dette tilfelle på begynnelsen av 1990-tallet:

På papiret var det full pressefrihet, men i praksis manglet opposisjonspressen alt. De mistet påfallende ofte lokalene sine, lokaler som var blitt tildelt dem av myndighetene. Andre fikk ikke avisepapir, eller oppdaget at distribusjonssentralene ikke sendte avisene ut til abonnentene. Opposisjonsavisene måtte dessuten produseres på regjeringsspressens trykkerier dersom det var kapasitet. Den offisielle, regjeringstro pressen hadde ingen slike problemer. De fikk stilt papir og trykkerimaskiner til rådighet av myndighetene, og fikk også lov til å ha egne trykkerier (Jensen 2000: 147).

Det finnes kun en fabrikk i Romania som produserer avisepapir, og den er statseid. Ifølge den rumenske Helsingforskomiteen (Macovei & Stefanescu 2001) har ikke papirmangelen ført til avisnedleggelse, men den har i perioder skapt økonomiske problemer fordi avisene har måttet importere papir til høyere pris. I tillegg har staten kunnet bruke den nasjonale monopolsituasjonen til å diktere prisene.

Det eneste landsdekkende distribusjonsapparatet, Rodipet, er fortsatt statseid. På begynnelsen av 1990-tallet førte dette til åpenlys forskjellsbehandling av avisene: «I flere tilfeller entret regjeringsagenter tog og kastet avisbunkene av, på øde strekninger» (Jensen 2000: 147). Rodipet er dessuten stadig på randen av konkurs og får med jevne mellomrom klager på at distribusjonssystemet fungerer dårlig: «Private lokale distribusjonsnettverk har dukket opp enkelte steder. I de fleste tilfellene er imidlertid sjefen for disse distribusjonsselskapene også eier av et par aviser, noe som gjør fri konkurranse til ren ønsketenkning» (Adavani 2002).

⁶ I mai 1990, under den første «demokratiske» valgkampen, besluttet Iliescu at de 80 opposisjonspartiene skulle dele 50 prosent av sendetiden, mens Romanias midlertidige regjering, Den nasjonale redningsfronten han selv sto i spissen for, skulle ha de resterende 50 prosentene (Aumente *et al.* 1999: 84).

Utilstrekkelig lovverk

Romania har dessuten et lovverk som i liten grad ivaretar pressefriheten, et lovverk som er vagt og mangetydig og åpner for domstolenes tolkninger. Dette kombinert med omfattende korrupsjon, som også inkluderer rettsapparatet, har i mange tilfeller ført til at journalister har havnet bak fengselsmurene.

Det finnes ingen egen medielovgivning i Romania. De siste syv–åtte årene har spørsmålet om en slik lov vært diskutert blant journalister, politikere og jurister. Flere lovforslag har vært fremlagt. Journalister og den demokratiske opposisjonen i parlamentet har imidlertid gått imot en slik løsning fordi de frykter at man med en slik lov risikerer ytterligere innskrenkninger av pressefriheten. En eventuell ny lov må derfor i klare ordelag garantere for pressefriheten i landet. Enn så lenge reguleres imidlertid mediene av straffeloven når man skal avgjøre hva som er tillatt å publisere. Dette er et av de viktigste ankepunktene mot rumensk praksis hva angår pressens frihet.

Straffelovens artikkel 205 og 206 gir nemlig hjemmel for fengselsstraff dersom du dømmes for henholdsvis ærekrenkelser (1 måned–2 år) eller injurier (3 måneder–3 år) og har ofte vært benyttet til å straffeforfølge journalister som har kritisert offentlige tjenestemenn. Artikkel 206 forbyr ikke bare bevisst spredning av uriktig informasjon, men også uttalelser gjort i god tro, dersom gjerningsmannen (det vil si journalisten) ikke kan bevise sannhetsgehalten.

Videre forbyr artikkel 168 «kommunisering og spredning, på alle mulige måter, av falske nyheter, fakta, informasjon eller forfalskede dokumenter dersom det gjøres med den opplagte hensikt å svekke sikkerheten til den rumenske staten eller dens internasjonale forbindelser». Formuleringene er vage og tvetydige, og håndhevelsen av dem vil kunne resultere i forfølgelse av personer utelukkende fordi de har benyttet sin universelle rett til ytringsfrihet, skriver Amnesty International (2001).⁷

Den rumenske konstitusjonen garanterer retten til ytringsfrihet i artikkel 30. Men enkelte paragrafer i den samme artikkelen utsetter ytringsfriheten for omfattende og alvorlige restriksjoner. Artikkel 30 § 8 synes for eksempel å pålegge utgiver eller journalist ansvaret selv i tilfeller der ærekrenkende utsagn utelukkende refereres, som for eksempel i et intervju. Journalistene fortviler: «Re-

⁷ Dersom mønsteret fra tidligere saker følges i Armageddon-affæren, er det stor sannsynlighet for at Ciuvica dømmes etter en av disse paragrafene.

gjeringen truer faktisk pressefolk med flere års fengsel dersom de ikke respekterer dens hemmeligheter og ikke viser frem et idyllisk bilde av landet,» skriver Ileana Lucaciu i en kommentar (*Romania Libera* 2. februar 2002).

Ikke fri tilgang på informasjon

I tillegg til at journalistene begrenses av et lovverk som gir bedre beskyttelse for statens utro tjenere enn for kritiske journalister, har de ikke den selvfølgeligelige retten på informasjon om forvaltningen som deres kolleger i de fleste andre vestlige land. Artikkel 31 i den rumenske konstitusjonen stadfester riktignok retten til informasjon, men i og med at ingen ytterligere lovgivning er vedtatt og ingen administrativ og juridisk prosedyre utarbeidet, forblir denne retten uten innhold. Rumenske myndigheter synes snarere å være opptatt av å sikre seg og sine mot at journalister snoker i offentlige dokumenter. I april 1996 ble for eksempel en lov om nasjonale arkiver vedtatt i det rumenske parlamentet uten noen offentlig debatt. Denne loven foreskriver flere vidtfavnende bestemmelser som gjør det mulig å holde arkivmateriale hemmelig. Dokumenter som sies å angå «nasjonal sikkerhet», er unntatt fra offentligheten i 100 år, mens grensen for utenrikspolitisk relaterte saker er 50 år. Ved å klassifisere dokumenter innenfor disse vide kategoriene kan statsansatte effektivt nekte journalister innsyn.

I kjølvannet av Armageddon-affæren har regjeringen gjenopptatt arbeidet med å få igjennom en ny lov om statshemmeligheter. Fordelene befolkningen har av offentliggjøring, synes ikke å bli vurdert opp mot ulempene en slik lov kan medføre. Uklarheten i forslaget er dessuten også her slående og gjør loven svært «anvendelig». Formuleringene åpner for en stor grad av hemmeligholdelse. Samtidig risikerer uautoriserte personer, for eksempel journalister, som offentliggjør et dokument av denne kategorien, mellom fire og 14 års fengsel. «Det er ikke vanskelig å se at den putter en knyttneve i kjeften på pressen,» skriver *Romania Libera* (2. februar 2002).

Svakt kildevern

I mai 1999 rapporterte Freedom House at den dårlige tilgangen på informasjon førte til at mange rumenske journalister ble nødt til å stole på anonyme eller uoffisielle kilder (International Journalists' Network 2000). Dette svekker etterprøvbareheten og åpner dessuten for ansvarsfraskrivelse. Kildevernets svake stilling i lovverket

er imidlertid også en medvirkende faktor i denne forbindelse.

Beskyttelse av pressens kilder er en grunnleggende betingelse for pressefrihet. Kildevern er garantert i den rumenske kringkastingsloven, men de eneste som nyter godt av denne bestemmelsen er journalister med fast ansettelse i de statlige radio- og fjernsyns-stasjonene. Selv for disse er kildebeskyttelsen dessuten begrenset. Artikkel 14 § 13 i ovennevnte lov erklærer nemlig at «under særskilte omstendigheter og i offentlighetens interesse må kildene avsløres etter rettslig pålegg eller på aktors befaling». For øyeblikket synes domstolene ifølge den rumenske Helsingforskomiteen (Macovei & Stefanescu 2001: 4) å anse det i «offentlighetens interesse» at sannheten kommer for en dag, uavhengig av omstendighetene det skjer under. Det betyr i praksis at «offentlighetens interesse» tolkes dit hen at journalister pålegges å avsløre sine kilder.

Dette gjelder som sagt det fåtallet journalister som omfattes av kringkastingsloven. Alle andre kan pålegges å avsløre sine kilder både av politi og sivile domstoler. Journalister har dessuten følt seg tvunget til å avsløre sine kilder i saker der de selv er anklaget for injurier og har behov for at kilden står frem for å bevise påstandenes berettigelse (Macovei 1997: 48).

Internasjonalt press

Flere internasjonale organer har de siste årene sterkt anmodet den rumenske regjeringen om å endre de omtalte lovbestemmelsene i straffeloven. I april 1997 opplyste Europarådet Romania om at «visse bestemmelser i den gjeldende straffeloven er uakseptable og setter utøvelsen av grunnleggende friheter i alvorlig fare» (Amnesty International 2001).⁸ Dersom Romania igjen mislykkes i å reformere straffeloven på disse punktene, vil det true Romanias anstrengelser for å komme inn i EU, mener Amnesty (2001).

Som følge av det internasjonale presset har endringsforslag vært oppe til diskusjon i parlamentet. Enda de foreslåtte forandringene stort sett er kosmetiske, har de så langt ikke gått gjennom i senatet. Signaler fra regjeringene både under Iliescu og Constantinescu leverer lite håp om snarlige forbedringer. Fremfor å handle om hvordan man kan sikre pressefriheten, har den parlamentariske debatten dreid seg om hvordan man kan begrense den, på grunn av dens

⁸ Tilsvarende uttalelser foreligger fra flere hold, se for eksempel lands- og årsrapporter fra Amnesty International, IPI, WPFR, IHF, U.S. Department of State og International Journalists' Network.

antatte trussel mot andre verdier (Aumente *et al.* 1999: 127).

I artikkel 20 i den rumenske konstitusjonen slås det fast at der fundamentale menneskerettigheter og rumensk lovverk ikke er i samsvar, skal de førstnevnte, slik de er nedfelt i internasjonale konvensjoner Romania har ratifisert,⁹ ha forrang. I praksis viser det seg imidlertid at dersom en advokat henviser til internasjonale bestemmelser i en konkret sak, har svaret fra dommeren vært «glem det» eller «nevnt det igjen om tjue år» (Macovei & Stefanescu 2001). Eksempelene gjengitt i denne artikkelen viser også tydelig at dommerne i realiteten utelukkende forholder seg til det nasjonale lovverket.

Frihet uten penger?

Dersom man går med på å sette likhetstegn mellom «fri» og «privat», kan man kanskje kalle rumenske medier frie. Men fravær av politisk innblanding er bare én av forutsetningene for en fri presse. For å overleve som frie medier må de også være økonomisk uavhengige. I artikkelen «No Freedom without Commercial Independence» argumenterer Ioana Adavani, daglig leder for Independent Journalism Foundation i Bucuresti, for hvorfor det ikke kan finnes noen redaksjonell frihet uten en sunn økonomi. De færreste rumenske mediene er lønnsomme og mottar derfor økonomisk støtte fra eiernes øvrige forretningsvirksomhet. Mange aviser tilhører eiere av store bedrifter. Med tanke på eiernes øvrige forretningsvirksomhet er det lite ønskelig for dem å ødelegge forholdet til myndighetene. Ifølge rumenske journalister blir de i mange tilfeller oppmuntret til å beskytte eiernes «andre interesser» ved å unngå brydsomme undersøkelser og bistå med vennlig omtale av forretningspartnere (Adavani 2002).

Annonseinntektene er vanligvis den største inntektskilden for vestlige aviser. Ifølge Adavani (2002) stammer derimot maksimum 30 prosent av inntektene til en lokal avis i Romania fra annonse salg. Over 70 prosent av bedriftenes totale annonsebudsjett går dessuten til tv-reklame. Som i Norden er statlige stillingsannonser og annonser fra statsbedrifter en av inntektskildene for avisene. Det finnes imidlertid ingen bestemmelser for hvordan disse annonsene skal fordeles.

Ifølge Adavani (2002) er det rumenske annonsemarkedet det

9 For eksempel FNs menneskerettighetserklæring, FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter og Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen.

minst lukrative i Sentral- og Øst-Europa. Dette gjør at inntektene fra direkte salg er avgjørende for at en avis skal kunne overleve fra dag til dag. De økonomiske vanskene har ført til at rumensk presse har blitt mer sensasjonspreget i nyhetsdekningen og generelt mer underholdningsorientert: «Pornografiske publikasjoner spratt frem etter Ceausescus fall» (Aumente *et al.* 1999: 114).

En annen følge er at kampen om annonsekronene blir aggressiv og korrupsjon en sentral del av spillet: «Annonsering brukes som et middel til forhandling og til og med utpressing,» sier Avadani. Den amerikanske ambassadøren i Romania, Michael Guest, uttalte i et intervju med AFP¹⁰ at rettsvesenet, og dermed rettferdigheten, i Romania er til salgs. Han hevder at politiet, dommerne og aktorene kan forhandles med og bestikkes. Selv om myndighetene nesten daglig skryter av sine antikorrupsjonskampanjer, betviler Guest eksistensen av en reell politisk vilje til å stanse «denne landeplagen». Også Verdensbanken har kritisert landet på dette området, og direktøren for bankens Øst-Europa-avdeling, Andrew Vorkink, har hevdet at kampen mot korrupsjon representerer et nøkkelelement når det gjelder Romanias eventuelle inntreden i EU (*Romania Libera* 26. januar 2002).

Fremfor å ta opp kampen mot korrupsjon, ser det imidlertid ut til at landets politikere ønsker å feie denne problematikken under tepet. Lovbestemmelser som begrenser ytringsfriheten, hindrer også disse problemene i å komme til overflaten. De mange tilfellene av samrøre mellom politikk og forretningsliv har ført til at rumenske journalister har etterlyst et register over offentlige interesser: «Da skulle du sett hva den lille oppkomlingen av en parlamentariker står for, han som slenger ut sine meninger om problemene knyttet til skog og metallurgi, mens han driver forretninger med bygningsmaterialer og blikk,» skriver redaktør i *Romania Libera*, Petre Mihai Băcanu (2002).

Tomme tønners romling

Den østeuropeiske pressen har ingen tradisjon for å tilstrebe objektivitet i nyhetsspaltene. Kommunistene oppmuntret til selvsensur (jf. note 3), med det resultat at intellektuelle i Romania fikk innpodet en lammende paranoia og forsiktighet. Dessverre har mange journalister bare delvis klart å gi slipp på den tendensiøse, polemiske tilnærmingen til nyheter som var enerådende under kommunismen.

¹⁰ Sitert i *Romania Libera* 26. januar 2002.

I den første tiden etter 1989 var avisene utpregete meningsaviser, og i rumenske aviser kan det fortsatt være vanskelig å skille mellom kommentarer og nyheter. De eldre journalistene med erfaring fra kommunistpressen var i mange tilfeller kompromitterte og hadde ikke troverdighet etter omskiftningene. Mange journalister i Romania i dag er derfor unge og mangler trening i og kunnskaper om grunnleggende journalistiske prinsipper. «Meningsladde eller politisk fargete nyhetssaker og enkildehistorier finnes overalt og i alle typer medier» (Oklobdzija 1998).

Et annet vesentlig problem er at rumenske mediebedrifter ikke har et sett med etiske grunnregler. Det finnes ingen felles «Vær varsom-plakat», og det er langt fra vanlig at redaksjonene har sine egne etiske husregler. Noe av grunnen til dette kan være at den rumenske journalistforeningen har få medlemmer og liten aktivitet.¹¹

Som mange tidligere østblokkland har Romania en lang vei å gå når det gjelder å akseptere interessekonflikter og kolliderende synspunkter og å tolerere ulikheter. Minoritetsgrupper som sigøynere, ungarere og homofile får gjennomgå både i og utenfor mediene. Betegnelsen sigøyner brukes i mange tilfeller som et synonym til skurk eller småkjeltring, og fungerer nærmest som en moralsk karakteristikk. «Den benyttes som en merkelapp på alle som ikke er som de skal være» (Berge 2000: 167). En journalist i avisen *Nationalul* (Nasjonalen) ble saksøkt av organisasjoner som representerer sigøynerne i Romania, etter å ha omtalt gruppen som «svartinger» og «oppviglere» som oppfører seg «som om de har rabies» (WPRF 2000). Som resten av samfunnet nærer også den rumenske pressen en grunnleggende skepsis til homofile. På en konferanse om medier og minoriteter i Bucuresti i 1999 ble følgende overskrift trukket frem som eksempel: «Må hele Romania bli homser for at vi skal kunne komme inn i Europa?» (Pesic 1999).

Ioana Adavani (2002) konkluderer med at rumenske journalister i jakten på målbare indikatorer har en tendens til å overse kjernepunkter som troverdighet, uavhengighet og profesjonalitet, både redaksjonelt og forretningsmessig. «Alt dette koster det penger å oppnå. Frihet er en kostbar ting,» sier hun.

11 Dette har medført at det i første rekke er andre typer NGOer som har tatt opp spørsmål knyttet til ytrings- og pressefriheten i Romania.

Reaksjoner på Armageddon II

Måten politi og myndigheter oppførte seg på i forbindelse med Armageddon-affæren, vakte kraftige reaksjoner. Pressefolk og intellektuelle var raskt ute med protester på vegne av demokratiet og ytringsfriheten. Tidligere president Constantinescu uttalte til pressen at han ikke følte det var nødvendig å foreta seg noe spesielt for å forsvare sin medarbeider, fordi «den demokratiske staten og dens rettslige instanser, dersom noe slikt finnes i Romania,» ville forsvare ham (*Romania Libera* 26. januar 2002). President Iliescu betegnet rapporten som en «avsporing», mens han karakteriserte statsministerens reaksjon som «litt overdreven» (*ibid.*).

I begynnelsen av mars besluttet Mugur Ciuvica, hans mor og kjæreste å anlegge straffesak mot diverse myndighetspersoner involvert i håndteringen av saken. Ciuvica anså det som sin borgerplikt å ha tillit til landets lovlige institusjoner, derfor gjaldt hans anklager personer, ikke institusjoner. «Jeg ønsker ikke at min lille datter skal vokse opp med det inntrykket at en statsminister som er litt irritert, når som helst kan sende en avdeling med politimenn for å snu huset på hodet og arrestere moren hennes,» uttalte han i forbindelse med søksmålet (*Romania Libera* 6. mars 2002).

Det er ennå uklart hva som blir følgene av denne affæren. Rettsaken trekker ut, og Ciuvas forsvarere klager på at de ikke får den informasjonen om sakens gang som de har krav på fra påtalemyndighetene. En av personene Ciuvica har anlagt sak mot, visestatsadvokat Alexandru Tuculeanu, ble imidlertid overført til en annen stilling i begynnelsen av februar. Måten han avvirket forhørene i forbindelse med Armageddon II på, var ifølge justisdepartementet avgjørende. Skal vi tro poeten og en av opposisjonens frontfigurer siden før revolusjonen, Ana Blandiana, hører dette til sjeldenheterne i Romania: «Hos oss beskytter rettsvesenet de store skurkene og politikerne, i stedet for å angi dem og straffe dem. En annen forskjell [fra andre land] er at det i Romania ikke er noe som heter avskjedigelse. I andre land må korrupte politikere gå fra sine stillinger, noe som ikke er tilfelle hos oss. Dette er en av faktorene som hindrer oss i å bli en rettsstat» (*Romania Libera* 2. februar 2002).

Hva mener menigmann?

Tre år etter revolusjonen erklærte Freedom House rumenske medier som «frie» i sin rangering av pressefrihetsgraden i verdens land. Ikke overraskende falt karakteren til «delvis fri» i 1994, den samme karakteren ble gitt i 1999 (International Journalists' Network 2000).

Hva slags oppfatning har så rumenerne selv av pressen og dens forhold til makten? Hvordan opplever folk flest vilkårene for pressefrihet i Romania? Den 1. mars i år publiserte flere aviser resultatene fra en meningsmåling om presse og makt i Romania.¹² Det mest oppsiktsvekkende funnet var kanskje at hele 61 prosent av de spurte mente at «den ubekvemme pressen» (*presa incomoda*) var underlagt press. Hele 73 prosent trodde at det forekommer korrupsjon i pressen. Tallene avslører en desillusjonert, men trolig nokså realistisk befolkning.

Oppmuntrende for journalister som graver er det at 75 prosent av de spurte ønsker at sannheten om alvorlige forhold skal avdekkes uansett om det vil sverte bildet av Romania. På dette området ser det altså ikke ut til at befolkningen er på linje med de lovgivende myndigheter. 68 prosent mener dessuten at pressen selv bør få anledning til å trekke tilbake eller korrigere personopplysninger som har vist seg uriktige uten at journalisten skal risikere straffeforfølgelse. Alarmerende for en demokratisk stat var imidlertid at hele 68 prosent av de spurte tror at «ubekvemme» journalister kan ha grunn til å frykte for sitt liv, mens bare 28 prosent følte seg sikre på at det ikke er grunnlag for en slik frykt.

Hva nå?

Som vi har sett, er det særlig to faktorer som hindrer utøvelsen av en fri presse i Romania: Det handler om lovverket, og det handler om økonomi.

Lovverket er lett å kritisere – og det kritiseres. Om enn motvillig vil rumenske myndigheter med tiden presses til å foreta endringer som bringer lovverket nærmere internasjonale standarder. En slik endring avhenger av demokratiske prosesser, men erfaringene fra andre østeuropeiske stater viser at det er lite hold i myten om at unge demokratier er skjøre. Det finnes ingen vei tilbake. Massive reaksjoner på for eksempel Armageddon-affæren viser at det er lov å gi uttrykk for både støtte og forargelse. Forskjellen er således formidabel fra tiden under Ceausescu.

I Romanias tilfelle har det ikke vært nok bare å undertegne internasjonale konvensjoner og traktater. Disse må følges opp med effektive regelverk på nasjonalt nivå, som gir forskriftene rettskraft og reell beskyttelse for journalistene. Som nevnt er det gjort flere

¹² Undersøkelsen var utført av det rumenske meningsmålingsinstituttet IRSOP i perioden 22.–27. februar 2002. 858 personer deltok.

forsøk fra nasjonale og internasjonale presse- og menneskerettsorganisasjoner på å få rumenske myndigheter til å tenke nytt. I denne sammenhengen er det ikke tvil om at spesielt EU spiller en sentral rolle ettersom kravene til medlemskap utgjør et reelt pressmiddel.

Hva økonomi angår, er det mye som tyder på at det vil bli vel så vanskelig å overkomme den økonomiske krisen og dens mange følger for pressefriheten. Dårlig økonomi fører fort til korrupsjon, og når rettferdigheten og sannheten er til salgs, rammer det selvsagt også ytringsfriheten.

Vi har sett hvordan mediernes økonomiske grunnlag er styrende for innholdet i avisene. Manglende annonseinntekter øker behovet for inntekter fra løssalg, noe som igjen fører til sensasjonspregete oppslag og underholdningsstoff på bekostning av undersøkende journalistikk. Mangelen på en kritisk undersøkende journalistikk er spesielt urovekkende fordi et ferskt demokrati krever folk som graver og stiller ubekvemme spørsmål for at utviklingen skal gå videre i riktig retning. Slik situasjonen er nå, er det sjelden journalistene kan slå i bordet med fakta som bygger på grundige undersøkelser for å underbygge sine meninger. Resultatet blir vidløftig og høylytt romling fra ganske så tomme tønner.

Pressen er særdeles viktig i den omstillingsprosessen landet befinner seg i. Nettopp derfor er det viktig at bransjen selv først rydder i eget hus. Det er viktig med en skolering av pressefolk om deres rettigheter, men også om det ansvar som utøvelsen av deres profesjon medfører. Først da kan man gå løs på kritikkverdige forhold blant maktpersonene med ryggen fri.

Litteratur

- Adavani, Ioana (2002) *No Freedom without Commercial Independence* (<http://www.wan-press.info/may3/eng/essayframes.html>).
- Amnesty International (2001) *Romania. Penal Code Reform: a Step Back*. AI Index: EUR 39/008/2001 (<http://web.amnesty.org/ai.nsf/Index/EUR390082001?OpenDocument&of=COUNTRIES\ROMANIA>).
- Aumente, Jerome, Peter Gross, Ray Hiebert, Owen V. Johnson & Dean Mills (1999) *Eastern European Journalism. Before, during and after Communism*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Bacanu, Petre Mihai (2002) Comisia de abuzuri. *Romania Libera* 8. mars.
- Berge, Trond (2000) *Forurensning eller arbeidsløshet: reaksjoner på industriforurensning og industrinedleggelse i byen Copsa Mica, Romania*. Oslo: Solum.
- Macovei, Monica & Manuela Stefanescu (2001) *Romania: Freedom of Expression and Access to Information* (<http://www.ihf-hr.org/reports/FreedomExpression/romaniaLOeded.pdf>).
- International Journalists' Network (2000) *Romania: Press Overview* (<http://www.ijn.net.org/Profile/CEENIS/Romania/media.html>).
- Jensen, Reidar (2000) *Den forfulgte journalist*. Kristiansand: IJ-forlaget.
- Kideckel, David A. (1993) *The Solitude of Collectivism. Romanian Villagers to the Revolution and Beyond*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Macovei, Monica (1997) *Romania. An Analysis of Media Law and Practice*. London: Article 19.
- Mytting, Lars (1993) *Norge og pressen i Øst-Europa. En gjennomgang av norsk bistand og samarbeid med pressen i Øst-Europa*. Oslo: L. Mytting.
- Naterstad, Svanhild (1996) *Spre comunism in zbor*. Om den patriotiske, panegyriske og partibevisste diktningen i Romania (1947–89). Oslo: Klassisk og romansk institutt, Universitetet i Oslo.
- Pesic, Milica (1999) Romanian Journalists Find Tolerance a Hard Lesson to Learn. *The Global Beat* 26. februar.
- Oklobdzija, Mira (1998) Media in Romania. *Press Now Dossier* (<http://www.xs4all.nl/~pressnow/dossier/romania.html>).
- Reporters sans frontières (2001) Annual Report 2001 (<http://www.rsfr.fr>).
- Siebert, Fred S., Theodore Peterson & Wilbur Schramm (1977) *De fire presse-systemer*. Oslo: Institutt for journalistikk.
- WPFR (1997–2001) *Romania* (<http://www.freemedia.at/wpfr/romania.htm>).

Terrorisme på nettet

Jakub M. Godzimirski
Internettmedarbeider

Denne korte presentasjonen av nettets ressurser på terrorisme må av mange årsaker bli av mer global enn regional karakter. Den viktigste grunnen er at vi har valgt å se på ressurser som gir et bredere perspektiv på terrorisme. Samtidig ligger det i sakens natur at internasjonal terrorisme overskrider snevre statsgrenser – det er et fenomen med globalt nedslagsfelt. Enhver presentasjon av ressurser om dette fenomenet må dermed følge det samme mønsteret.

I dag er kampen mot internasjonal terrorisme med på å forandre gamle – og bidra til etableringen av nye – allianser. De tre flyene som krasjet inn i World Trade Center og Pentagon i september 2001 i et terrorangrep på de viktigste amerikanske maktsymbolene, åpnet for et tettere samarbeid mellom Vesten og Russland. Russlands president Vladimir Putin var det første statsoverhodet som ringte den amerikanske presidenten og kondolerte etter angrepet, og den felles kampen mot internasjonal terrorisme har blitt tolket som den viktigste årsaken til det som opp-

fattes som en helomvending i russisk utenriks- og sikkerhetspolitikk. Man kan riktignok godt sette spørsmålsteget ved hva som var motivasjonen for kursomleggingen, men rollen terrorangrepene spilte i denne prosessen er udiskutabel.

Gjennom den felles kampen mot internasjonal terrorisme har russiske styresmakter forsøkt å få gjennomslag for noen av sine strategiske mål og å føre Russland nærmere Vesten. Men kampen mot terrorismen har også vært brukt for å innskrenke rettighetene til store grupper av egne borgere, begrense pressefriheten og intensivere den blodige krigen i Tsjetsjenia. Og alt dette skjer under henvisning til at konflikten i Tsjetsjenia ikke er en kamp mellom sentrale styresmakter som bruker harde virkemidler for å opprettholde den russiske statens territoriale integritet og en liten etnisk gruppe som kjemper for selvstendighet, men en lokal variant av krigen mot det globale terrornettverket.

I og med dette perspektivet vil jeg begynne med en kort presentasjon av

terrorismens globale omfang. Neste skritt er en kort presentasjon av offisielle og uoffisielle russiske nettressurser med informasjon om russisk syn på internasjonal terrorisme. Avslutningsvis vil jeg presentere stoff i tilknytning til hva som kan betraktes som et «worst case»-scenario, det vil si terrorisme med bruk av masseødeleggelsesvåpen.

Det globale terrornettverket på nettet

Når man ser på forholdet mellom Internett og terrorisme, må man være klar over at terrorisme kan ses ikke bare som en handling, men også – og kanskje først og fremst – som en dramatisk måte å formidle et politisk budskap på. Nettet spiller derfor en dobbelt rolle – som en kilde til informasjon for dem som vil vite mer om terrorisme, men også som en kommunikasjonskanal som brukes av forskjellige politiske grupper til å formidle deres budskap.

Terrorism Research Center er en amerikansk tenketank som driver med forskning og informasjon om internasjonal terrorisme. Senteret gir en god innføring i terrorproblematikken og kan besøkes på adressen
<http://www.terrorism.com>

Federation of American Scientists (FAS) har mye nyttig informasjon om terrorisme på adressen
<http://www.fas.org/irp/threat/terror.htm>

En kanskje spesielt interessant side på det ovennevnte nettstedet er en analyse av hva som kjennetegner fremtidige terrorister. Denne teksten finner man på

<http://www.fas.org/irp/threat/frd.html>

Et annet sted med mye nyttig informasjon om det globale terrornettverket er opprettet av The International Policy Institute for Counter-Terrorism og finnes på adressen

<http://www.ict.org.il/>

Instituttet har blant annet opprettet en database med informasjon om terroristangrep i hele verden. En annen viktig ressurs er en detaljert oversikt over terroristorganisasjoner, forbindelser mellom enkeltstater og terrorisme og informasjon om hvordan terrornettverkene finansieres og hvilken rolle kriminell virksomhet spiller i den forbindelse.

Andre viktige vestlige nettsteder med informasjon om terrorisme er blant annet en oversikt over terrorisme laget av University Vanderbilt,

<http://www.library.vanderbilt.edu/romans/terrorism/html>

Terrorism Library med bakgrunnsstoff om terrorisme,

<http://www.terrorismlibrary.com/>

Political Terrorism Database,

<http://polisci.home.mindspring.com/ptd/>

Center for Defense Informations
terrorisneprosjekt,

<http://www.cdi.org/terrorism/>

og nettstedet til Council on Foreign
Relations med informasjon om terro-
risme,

[http://www.terrorismanswers.com/
home/](http://www.terrorismanswers.com/home/)

Det er også verdt å nevne en ny bok
om terrorisme utgitt av RAND Cor-
poration som er tilgjengelig online,
Countering the New Terrorism. Boken
finnes på adressen

[http://www.rand.org/publications/MR/
MR989/](http://www.rand.org/publications/MR/MR989/)

Blant fagtidsskrifter som har spesi-
sert seg på terrorisme, er de viktigste
Studies in Conflict and Terrorism og
Terrorism and Political Violence som
finnes online på henholdsvis

[http://www.tandf.co.uk/journals/tf/
1057610X.html](http://www.tandf.co.uk/journals/tf/1057610X.html)

og

[http://www.frankcass.com/jnls/
tpv.htm](http://www.frankcass.com/jnls/tpv.htm)

Russlands kamp mot terrorisme

I en av de siste utgavene av *Nordisk
Østforum* presenterte vi kilder med in-
formasjon om den pågående konflik-
ten i Tsjetsjenia. Den gang valgte vi å
presentere begge siders oppfatning av
konflikten, nå vil vi se nærmere kun på
det russiske synet på terrortrusselen.

Først en kort presentasjon av russiske
aktører på nettet. Russiske myndig-
hetsstrukturer som har fått i oppgave
å bekjempe det som russerne definerer

som islamsk terrorisme i Tsjetsjenia,
har fått oppgradert sine nettsteder som
følge av en ny informasjonsstrategi. De
har også tatt i bruk ukonvensjonelle
midler for å sette en stopper for
informasjonskrigen på nettet. Deres
kanskje største suksess i denne kam-
pen er at de har lyktes i å «nøytrali-
sere» nettstedet www.kavkaz.org, som
ble regnet som informasjonskanal for
de mer ytterliggående tsjetsjenske opp-
rørerne med Sjamil Basajev i spissen.

Det russiske forsvarsdepartementet
har oppgradert hjemmesiden, som nå
blant annet inneholder informasjon om
kampen mot terrorisme. Adressen er
<http://www.mil.ru/>

Innenriksdepartementet (MVD) har
tilrettelagt sin informasjon på adres-
sen

<http://www.mvdinform.ru/index.php>

Den føderale sikkerhetstjenesten, FSB,
presenterer seg selv og sitt arbeid i kam-
pen mot terrorisme på adressen

<http://www.fsb.ru/>

Mye informasjon om den russiske
kampen mot terrorisme finner man også
i *Spetsnaz* – en nettavis opprettet av
veteraner fra den berømte russiske
innsatsstyrken Alfa. Avisens adresse
er

<http://www.specnaz.ru/>

Også to andre russiske nettsteder,
Terrorizm i Konterterrorizm og *Terrorizm*,
er verdt et besøk. Disse finnes på hen-
holdsvis

<http://terrorism.wallst.ru/>

og
<http://www.agentura.ru/terrorism/>

Den form for terrorisme som eksperter frykter kanskje mest av alt, er at en terroristgruppe skal få kontroll over og ta i bruk masseødeleggelsesvåpen. Russland regnes som det land hvor slike grupper lettest kan skaffe seg adgang til denne type våpen. Avslutningsvis vil jeg nevne noen nettsteder med mye interessant informasjon om disse problemstillingene.

Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of National Studies, har laget *Status Report: Nuclear Weapons, Fissile Material, and Export Controls in the Former Soviet Union*. Rapporten er tilgjengelig online på adressen
<http://www.cns.miis.edu/pubs/print/nsr2.htm>

Russlandssidene til Arms Control Organization inneholder en analyse av hvor sårbart det russiske arsenalet er i tilfelle anslag fra terrorister. Adressen er
<http://www.armscontrol.org/country/russia/#act>

Arms Control Organization har også publisert en artikkel, «Nuclear Terrorism and Warhead Control in Russia» på serveren sin. Denne finner man på adressen
http://www.armscontrol.org/act/2002_04/colwolfapril02.asp

For en utfyllende oversikt over faren for kjernefysisk terror anbefales Nuclear Control Institutes hjemmeside og samling av lenker på
<http://www.nci.org/nuketerror.htm>

Bokomtaler

On the Verge: Russian thought between the nineteenth and the twentieth centuries

Fiona Björling (red.)

Slavica Lundensia nr. 21

Lund: Lunds universitet 2001

166 s. ISSN 0346-8712

Omtalt av **Peter Normann Waage** [journalist, Dagbladet]

On the Verge: Russian thought between the nineteenth and the twentieth centuries presenterer innlegg fra en konferanse som ble holdt ved Lunds universitet i mai 2000. Professor i slavisk ved samme universitet, Fiona Björling, har skrevet forord og redigert samlingen, som består av ti bidrag.

Tittelen er usedvanlig velvalgt. Med sine betydninger av «på randen», «like ved», «på nippet», «på terskelen», osv. gir *On the Verge* et signal om hva vi står overfor i den såkalte russiske sølvalder. Ikke bare er vi rett forut for revolusjon og sovjetstyre; vi befinner oss i en merkelig og enestående filosofisk, kunstnerisk og politisk epoke. I løpet av et par tiår foldet de underligste blomster seg ut i den russiske kulturen. Viktige elementer innen modernismen ble foregrepet – Andrej Belyj lanserte en litterær skrivestil som flere år senere skulle bli forbundet med «stream of consciousness» og knyttet til James Joyce, Kazimir Malevitsj stilte ut det første bilde som besto av et ensfarget lerret, for å nevne to eksempler. Men denne radikale modernismen opptrådte side om side, og tildels sammenfiltret, med tanker og ideer som peker bakover – og med noen som peker i en retning hinsides forover og bakover. Det ble lansert en teori om hvordan de døde kunne vekkes opp med vitenskapelige midler, en annen om at 317 er nøkkeltallet i historien: Hendelser gjentar seg eller metamorfoseres i perioder på 317 år, for igjen bare å nevne to av det mangfold av temaer og teser som ble formidlet i den russiske samtidskulturen.

Som Björling skriver i forordet, kan en for så vidt kortfattet antologi bare bli et fragment. Men det er blitt et fragment som tegner

et godt og representativt bilde av tiden, ikke minst takket være den gjennomtenkte redigeringen av stoffet. Uten at det påpekes, merker leseren snart hvordan enkelte temaer dukker opp hos de forskjellige forfatterne, og hvordan den ene artikkelen vever seg sammen med den neste, slik at en helhet fremstår i såvel tidsbilde som i linjene bakover og fremover. For tiden rundt det forrige århundreskiftet i Russland trakk naturlig nok veksler på fortiden – og like naturlig peker den mot fremtiden.

Samlingen åpner med en artikkel som liksom er halvt vendt mot forløpere og inspiratorer: «Having it both ways. Rozanov, modernity and the Skopcy» er skrevet av professor Laura Engelstein fra Princeton University. Den bretter ut bokens grunntema ved å belyse filosofen og publisisten Vasilij Rozanovs tvetydige forhold til moderniteten gjennom hans fascinasjon for skoptserne, en religiøs sekt som bedrev selvkastrering. Rozanov var ikke bare en av de mest paradoksale og provoserende blant de russiske filosofene, han gjorde paradokset til et sentralpunkt i sin filosofi, og står i møtet med skoptserne nærmest overfor paradokset som religiøs og sosial bevegelse. Ved å kastre seg selv rev de løs båndet til et jordisk liv, de forflyttet seg fra den tidsbundne eksistensen og befant seg så å si der dommens dag skulle stå. Men samtidig var de kløktige og dyktige handelsmenn, vel tilpasset den tiden de levde i. Til tross for deres egen overbevisning om at de representerte det før-petrinske Russland, viser Engelstein at sekten oppsto som en reaksjon på moderniseringen, og hun trekker interessante linjer til vestlige sekter fra samme tid.

Per-Arne Bodin, professor ved Stockholms universitet, spinner i sitt bidrag videre på den tråd Engelstein introduserte: samspillet og kampen mellom en religiøs forståelse og moderniteten. Han behandler treenighetstemaet hos Vladimir Solovjov, Nikolaj Fjodorov – som forøvrig er den som argumenterte for nødvendigheten av å vekke de døde til live igjen – Nikolaj Berdjajev, Pavel Florenskij, Sergej Bulgakov og Mikhail Bakhtin. I den russiske tenkningen har treenigheten fungert som alternativ til dualistiske tankemodeller, og på den måten gitt rom for en mer helhetlig og dynamisk tenkemåte. Treenighetsmetaforen, eller -grepet, fikk fornyet aktualitet da Andrej Rubljovs ikon «Den hellige treenighet» ble restaurert og vist frem i 1905. Treenighetsmodellen er blitt anvendt såvel på mennesket som på samfunnet, og Bodin viser hvordan den ble benyttet også for å formidle moderne ideer i et religiøst språk, som ble forstått som «bare russisk».

Ønsket om å forstå mennesket og verden som helhet er et tema

stipendiat Elena Namli viderefører i bidraget om russisk etikkforståelse. Gjennom en presentasjon og analyse av filosofen Lev Kar-savin (1882–1952) behandler hun den russiske tendensen til å se etikken i et metafysisk og ontologisk perspektiv, ikke som arena der normer skal stilles opp. Hennes overordnede siktemål er å vise hvordan en dialog kan komme i stand med den vestlige, filosofiske tradisjonen, noe som vil kunne fornye den moralfilosofiske tenkningen. På vei mot denne konklusjonen gjør Namli en avstikker til Dostojevskij, og hun gir en interessant presentasjon av den nærmest ukjente filosofen Lev Karsavin, som hun forøvrig utga en meget leseverdige studie om i 2000.

Bodin påpeker at Solovjov og Fjodorov formulerte sine utopiske samfunnsmodeller gjennom treenighetsbegrepet, Namli impliserer et samfunnsengasjement når hun fremhever den russiske filosofiens tendens til å behandle etikken som ontologi. Dermed er en smal bro slått til bokens neste bidrag: Førsteamanuensis Gunnar Opeide ved Universitetet i Tromsø skriver om «State and Revolution. Locating Struve in the history of Russian political ideas». Likevel står Opeides artikkel som et kontrapunkt til alle de andre – og vel også som et kjærkomment rasjonelt og «vestlig» pustehull for mang en leser. Hans tema er Petr Struve (1870–1944), som var en av de mest gjennomført vestvendte i den russiske idéhistorien. Hans emne var politikk, og Opeide skildrer hvordan Struve beveget seg fra marxisme til liberalisme, samtidig som han analyserer marxismens utvikling i Russland. Struve var som en egen liberal og kritisk offentlighet, og kritiserte såvel myndigheter som intelligentsia – sistnevnte for manglende politisk ansvarlighet. Han etterlyste i Russland – med Opeides ord – «stat, kultur, orden, disiplin, politisk og personlig ansvarlighet, tvil som leder til toleranse, kompromiss». Og Opeide siterer Struves karakteristikker av bolsjevikene fra Richard Pipes' tobinds biografi om ham: «Bolsjevismen er en blanding av internasjonal gift og godt gammeldags russisk hjemmehent.»

Forskningsstipendiat Efim Kurganov ved Universitetet i Helsinki behandler en annen blanding av internasjonal gift og russisk hjemmehent i en artikkel om Aleksej Losev og antisemittismens natur. Losev var elev av den tidligere nevnte Pavel Florenskij og en viderefører av Vladimir Solovjovs filosofi. Han var selv en betydelig filosof i Sovjetunionen, og skrev blant annet om antikken og renessansen. Kurganovs spørsmål er hvorfor Losev gjemmer sin og Solovjovs forbindelse til den jødiske kabbala, ikke minst når deler av Losevs egen filosofi ligger så nær kabbalistiske elementer. Han henter frem antisemittiske uttalelser fra Losev som gjør problemet

ytterligere komplisert. Kurganovs svar er at Losev mente at kabala ikke bare var skrevet av jøder, men for jøder, og skulle han fortsette med den, ville han måtte frasi seg sin ortodokse tro. Likevel innså han kabbalaens store betydning for hans egen filosofi og sin ortodoksi – og dens betydning for europeisk filosofi overhodet. Dette skaper, ifølge Kurganov, et raseri mot jødene ikke bare hos Losev, men hos andre russiske filosofer i samme situasjon.

Kurganov forklarer antisemittismen blant den russiske intelligentsia ved hjelp av grep hentet fra psykoanalysen. I neste bidrag gjør førstemanuensis Magnus Ljunggren ved Göteborgs universitet psykoanalysen til både tema og metode – samtidig som han behandler forholdet mellom russere og jøder. Han skriver om Sabina og Isaak Spielrein, barn av en russifisert jøde fra Rostov ved Don. Sabina kom i analyse hos Carl Gustav Jung, og ble etter hvert både hans elskerinne og faglige rival. Hun sto en tid mellom jøden Freud og den nazisympatiserende Jung, en posisjon som ytterligere understreker en jødisk skjebne. Til den hører også at hun ble drept av nazistene da de inntok hjembyen. Også broren, som hilste bolsjevikerevolusjonen velkommen, engasjerte seg for psykoanalysen. Når Ljunggren skildrer hans liv i Sovjetunionen, skildrer han også psykoanalysens skjebne i landet. Trotskij hadde støttet psykoanalysen, hvilket betød at de som bedrev den var Stalins fiender. Isaak ble drept under Stalin. Ljunggren, som har basert sin artikkel på flere hittil ukjente kilder, tolker søsknenes personlige tragedier som «en rikt symbolsk fortelling om jødisk skjebne i det totalitære 20. århundre».

Julie Hansen, lektor ved Högskolan Dalarna, griper i neste bidrag tilbake til bokens hovedtema og skriver om «Madness and reason in two works by Andrej Belyj». Vi er i en tid da grensene mellom vitenskap og humaniora var uklare, og i tråd med det helhetsblikk vi finner i den russiske tanketradisjon, vil Belyj ikke sette opp grenser, men tvert imot forene vitenskap, kunst og religion. I likhet med øvrige symbolister trekker han galskapen inn i sitt prosjekt, en galskap som tidens psykiatere mente var patologisk hos symbolistene selv. De så imidlertid galskapen som et element i den mentale sunnhet, som en kreativ kilde. De to verkene Hansen analyserer, bærer i engelsk oversettelse titlene *The Silver Dove* og *The Tragedy of Creativity: Dostoevskij and Tolstoj*. I det førstnevnte settes galskap og fornuft i sammenheng med Russland og Vesten; i det sistnevnte utvikler Belyj en teori om galskapens forvandling fra sykdom til profetisk gave.

Jonas Dahlström fra Lunds universitet leverer det som må være

bokens underligste og mest fascinerende bidrag: «Velimir Chlebnikov in time and space». Poeten Khlebnikov, som også var matematiker, søkte etter måter å forutsi fremtiden på, og gjennom intensive historiske studier kom han først frem til at historien pulserer i en rytme på 317 år, deretter til at pulsslagene kan uttrykkes gjennom tallene 2 og 3, som kombineres i forskjellige potenser. Dahlström evner å gjøre de underlige teoriene både spennende og forståelige – i den grad et slikt ord lar seg benytte her. De er ikke behandlet eller presentert tidligere. Dahlström får også frem den matematiske estetikken, særlig i Khlebnikovs siste teori, og påpeker avslutningsvis at dersom vi teller antall dager fra Oktoberrevolusjonen i 1917 til Boris Jeltsins maktovertagelse i 1991, viser det seg at tallet som fremkommer «nesten nøyaktig» er 85 ganger 317.

Bokens redaktør Fiona Björling presenterer en protest mot den determinisme som ligger i Khlebnikovs system, samtidig som hun langsomt løfter bokens tema ut av sølvalderen med artikkelen «Blind leaps of passion and other strategies to outwit inevitability». Her forfølger hun den russiske spirituelle tradisjonen slik den ble forvandlet av Boris Pasternak. Han trekker den bokstavelig talt ned på jorden, og forvandler den til en form for sekularisert spiritualitet. Björling behandler særlig en del av Pasternaks *Okhrana gramota*, og sammenligner Pasternaks tekst med Dostojevskijs *Opptegnelser fra et kjellerdyp*, som er gjennomtrengt av redselen for determinisme.

Det avsluttende bidraget fører arven etter symbolistene nesten frem til våre dager, samtidig som det stiller seg noe på siden av bokens hovedtema. Forskningsstipendiat ved Södertörns Högskola, Irina Sandomirskaja, har skrevet «The rehabilitation of bad poetry. Crickets, children and ‘cruel language’». Uttrykket «grusomt språk» stammer fra den franske filosofen Jean Baudrillard, som bruker det for å betegne språkets autoritære strukturer, både de som foreligger i grammatikk og rettskrivningsnorm, og de som ytrer seg gjennom talerens eller avsenderens krav om å kontrollere virkeligheten med språket sitt. Sandomirskaja tar utgangspunkt i det russiske språkets mangslungne stilling. På den ene siden er bruken gjennomregulert, ikke ett eneste språklig fenomen mangler forklaring, alt har sin norm. Det representerer i forbløffende grad et rasjonelt system. Men på den andre siden bærer det en elastisk poetisk kraft – som igjen har lagt grunnlaget for dets posisjon som ikon for «russiskhet» og nasjonal identitet. Ved hjelp av en analyse av Nikolaj Zabolotskijs dikt *Reading poetry*, skrevet i 1948 og offentliggjort i 1956, får hun frem hvordan Stalins terrorregime var avhengig

av et «grusomt språk» – og hvordan språket kan brukes slik at man likevel kan tale. Dermed trekker Sandomirskaja en linje fra den russiske sølvalder, som i første rekke benyttet språket som medium, til det bolsjevikiske diktaturet.

Den linjen er antydnet også hos Opeide, men er ikke åpent behandlet i noen av bidragene; for kan man ikke også innordne den leninistiske kvasivitenskapelige samfunnsmodellen i heksekjøkkenet – på linje med Fjodorovs tro på at de døde kan vekkes opp igjen? Den største forskjellen mellom Lenins ideer og de øvrige som sprang frem i Russland for omkring 100 år siden, er at Lenins lot seg prøve på virkeligheten.

Fiona Björling karakteriserer i forordet sølvalderen som en form for kaos som kan føde orden. Det skjedde også i en viss forstand. Jeg er ikke så sikker på at andre former for «orden» som kunne blitt til av denne epoken, er så mye mer «ordentlige», men jeg er sikker på at det mot som epoken fremviser til å tenke på tvers av tradisjoner og i strid med fastlagte sannheter, er en nødvendig forutsetning for enhver fruktbar orden.

On the Verge er, som redaktøren skriver i forordet, fragmentarisk. Den skal derfor ikke kritiseres for alt det som *ikke* er med. Alle bidragene står solid på egne ben, og er så meningsmettede at en anmeldelse som denne derfor bare speiler et fragment. Jeg kan bare anbefale boken til alle med interesse for Russland og dets kultur.

Russian Law in Transition

Soili Nystén-Haarala

Series B21, Helsingfors: Kikumora Publications 2001

289 s. ISBN 952-45-9902-0

Kaj Hobér [professor i östeuropeisk handelsrätt, Juridiska fakulteten, Uppsala Universitet; advokat och delägare i Mannheimer Swartling Advokatbyrå, Stockholm]

Den 10 mars 1985 påbörjade det sovjetiska kommunistpartiets politbyrå ett sammanträde i anledning av att partiets generalsekreterare Tjernenko hade avlidit tidigare samma dag. Påföljande dag utsågs Michail Gorbatsjov till partiets nye generalsekreterare. Han inledde strax sin omdaningspolitik vars huvudelement benämndes *perestrojka* och *glasnost*. Vid denna tid var Europa delat i två. Delarna benämndes Öst och Väst. Delningens ursprung var Jaltakonferensen 1945, dess monument Berlinmuren. Gorbatsjovs

politik var en starkt bidragande orsak till Berlinmurens fall den 9 november 1989. Utvecklingen i Östeuropa tjänade i sin tur som en katalysator för politisk utveckling och reformer i Sovjetunionen vilka så småningom ledde till Sovjetunionens upplösning.

När det så kallade Minsk-avtalet ingicks den 8 december 1991 avskaffade de tre signatärerna med ett penndrag sovjetisk rätt utan att ersätta detta rättssystem med något annat. Byggandet av rysk rätt fick således – åtminstone formellt – börja från «ruta ett». I verkligheten tillämpades sovjetisk rätt framgent – särskilt inledningsvis – samtidigt som nya lagar och förordningar utarbetades och antogs, allt i akt och mening att vara anpassat till ett land i omvandling från planekonomi till marknadsekonomi och från enpartistat till politisk demokrati.

Det är denna omvandlingsprocess som utgör föremålet för den recenserade boken *Russian Law in Transition*. Det är uppenbart att den förändring som ägt rum i Ryssland under det senaste decenniet är en genomgripande omvälvning, en revolution, inte minst på det rättsliga området. Förändringarna har skett mycket snabbt, och pågår fortfarande. Detta medför att det ännu idag ibland är förenat med svårigheter att uttala sig om vad rysk rätt innebär i olika avseenden. Dessa problem blir än mer svårbemästrade när försök görs att utvärdera vilken roll och betydelse rätten har, och har haft, i omvandlingen av det ryska samhället.

Dessa svårigheter lyser igenom i boken. En grundlig vetenskaplig studie av dessa och relaterade frågor kräver tillgång dels till en stor mängd rättsfall som grund för rättslig analys, dels till statistiska uppgifter och andra empiriska data som idag fortfarande är svår-tillgängliga i Ryssland, eller inte alls finns. Det är med andra ord egentligen för tidigt att försöka sig på en sådan studie. Författaren konstaterar i detta sammanhang mycket riktigt (sid 6) att det inte finns någon teori om eller för studiet av rättssystem i omvandling. Hon avser därför att använda sig av vissa teorier lanserade av nationalekonomer. Dessa teorier baserar sig på tanken att den ryska ekonomin är «virtuell» – en blandning av en föregiven marknadsekonomi och socialistiskt arvegods. Författaren tycks mena att omvandlingsprocessen av den ryska rätten också är «virtuell», och/eller att omvandlingsprocessen resulterat i en «virtuell» rysk rätt. Även om boken inledningsvis således andas tämligen långtgående teoretiska ambitioner, lyser de teoretiska resonemangen och slutsatserna oftast mest genom sin frånvaro. Som antytts ovan, är detta dock inte förvånande.

Boken innehåller emellertid en hel del nyttig information av all-

män karaktär rörande utvecklingen av rysk rätt. Författaren behandlar i bokens tre huvudkapitel centrala rättsområden. Hon beskriver utvecklingen inom konstitutionell rätt (kapitel 2), äganderätt (kapitel 3) och bolagsrätt (kapitel 4). Dessa områden är väl valda eftersom de alla är av avgörande betydelse för rättssystemets omvandling i riktning mot en marknadsekonomi och politisk demokrati. Författaren lyckas oftast väl med att beskriva utvecklingen inom rättsområdet ifråga från den sovjetiska tidens reglering fram till dags dato. Många av författarens allmänna slutsatser är i och för sig inte svåra att dela. Det är dock besvärande att många av slutsatserna är baserade på generella, svepande påståenden och antaganden och att de inte utgör slutprodukten av rättsvetenskaplig analys. Som nämnts ovan, är en sådan dock inte helt lätt att genomföra idag. Med hänsyn därtill hade det kanske varit bättre om författaren hade skruvat ned ambitionerna något.

Tyvär nödgas recensenten vidare konstatera att redogörelsen innehåller en del besvärande sakfel och luckor. Det sägs t ex på sid 17 att Gorbatsjov inrättade en författningsdomstol, men i själva verket var det en *kommitté* för konstitutionell kontroll; vidare innehåller sid 54 en del felaktigheter om de ryska arbitrage-domstolarna. I avsnittet om bolagsrätt saknar läsaren en redogörelse för de lagar och förordningar som reglerar utgivande och handel med aktier och andra värdepapper. Dessa kompletterar i viktiga hänseenden den ryska aktiebolagslagen. Författarens redogörelse för den rättsliga regleringen av den ryska privatiseringsprocessen lämnar också en del övrigt att önska. Den behandlar överhuvudtaget endast i begränsad omfattning de juridiska aspekterna, och består till stor del av en upprepning av sedan lång tid gjorda allmänna påståenden om «robber barons», «insider privatisation» och «oligarchs» samt ett ondgörande över den sk chockterapi. Ingen påstår idag att privatiseringen var perfekt i alla avseenden, men att upprepa sådant allmängods utan försök till vare sig definition eller analys för inte debatten framåt, ej heller ökas vår kunskap.

Trots ovan anförda kritiska synpunkter kan konstateras att boken ger en god allmän överblick över rättsutvecklingen i Ryssland för den som inte efterfrågar detaljer.

Vidne til krig

Lars Baggesen

Köpenhamn: Aschehoug 2001

165 s. ISBN 87-11-11477-0

Recenserad av **Tomislav Dulic** [doktorand i historia vid Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord, Uppsala universitet]

Vidne til krig är en på det hela taget mycket intressant bok. Lars Baggesens personliga erfarenheter av livet som EU-observatör i centrala Bosnien under den period då det uppstod krigshandlingar i regionen mellan det kroatiska HVO och den bosnjakiska armén ABiH torde vara av stort intresse för alla som vill få en inblick i hur livet kunde te sig vid fronten.

Boken börjar med att Baggesen kontaktas av krigsförbrytartribunalen i Haag någon gång på våren 1996. En grupp utredare från tribunalens åklagaravdelning genomför därefter en intervju med honom, som syftar till att klarlägga vad som skedde under stridigheterna. De har som mål att samla in material rörande den kroatiska översten Tihomir Blaskic och några andra, som var misstänkta för en rad förbrytelser. Åklagarnas intresse gällde framförallt det så kallade «kommandoansvaret», det vill säga om det fanns en direkt befälslinje mellan Blaskic och «Jokers», den specialstyrka från den bosnienkroatiska militärpolisen som genomförde den ökända massakern i byn Ahmici.

Värdet i Baggesens bok ligger i att han via sin dagbok med inlevelse förmår skildra livet som observatör i Bosnien. Upplevelsen av att färdas mellan vägspärrar, de hotfulla stämningarna och de återkommande beskjutningarna kommer nära inpå läsaren genom det lakoniska språket. Tack vare att författaren har varit mån om att beskriva saker och ting som han själv har upplevt dem, så har boken också en realistisk framtoning som verkar ge en god bild av den bittra bosniska verkligheten. Baggesen beskriver såväl de otaliga vapenvilorna och de lyckade förhandlingarna om utbyte av krigsfångar, som enskilda bosniers lidanden och sina egna problem med att bearbeta krigsminnena. Han drar sig inte heller för att berätta om den cynism med vilken lokala ledare behandlade den egna befolkningen. Ett exempel är det sätt på vilket bosnienkroatiska förband tvingade bort kroater från sina egna byar. Denna form av fördrivning har sällan nått media, men var vid ett antal tillfällen ett resultat av en kalkylerad strategi i den «etniska rensningens» namn.

Att sprida rykten om påstådda massakrer var ett sätt att försöka

få med sig världsoptionen och Baggesen berättar hur man vid ett antal tillfällen kunde konstatera att påstådda massakrer inte hade inträffat. Att journalister kunde provocera fram brott mot vapenvilor för att få mer levande bilder visar den (ofrivilliga?) cynism med vilken media rör sig mellan reklamslag för tvättmedel och massmord. En bränd by platsar inte i nyhetstimmen, våldet måste vara det värsta av det värsta, där döden endast är något värd om den är «För-intelse-liknande» och där kravet på antalet offer ökar ju längre från den globala nyhetsjournalistikens epicentrum våldshandlingen utspelas.

I slutet av boken redogör författaren för sitt sista möte med den kroatiska krigsförbrytaren Tihomir Blaskic inför skranket i Haag. Baggesens vittnesmål verkar ha spelat en stor roll för åklagaren, som slutligen kunde belägga att Blaskic hade befäl över «Jokers». Våren 2000 föll domen mot den bosnienkroatiska officeren, som fick 45 år för diverse krigsförbrytelser och där massakern i Ahmici var avgörande för straffets längd.

Baggesens berättelse kunde ha slutat där, om det inte vore för den kroatiska presidenten Franjo Tudjmans bortgång 1999. Efter Tudjmans död dök nämligen några dokument upp i Zagreb, vilka tycktes visa att Blaskics försvarare hade rätt. Enligt de nya uppgifterna fanns det en dubbel kommandostruktur mellan «Jokers» och den politiska ledningen i centrala Bosnien.

Det är inte fråga om att Blaskic är oskyldig till alla åtalspunkter. Baggesen menar dock att Blaskic ändå var ansvarig även för massakern i Ahmici, eftersom han inte ingrep militärt mot «Jokers». Argumentet övertygar emellertid inte, eftersom det i Haagtribunalens rättsliga dokument inte finns några krav på ingripande från tredje man eller underordnade. Oberoende av vad Blaskic kunde ha gjort, så finns det dessutom andra skäl som talar för en förnyad rättegång. Om det skulle visa sig att «Jokers» verkligen var underställda den politiska ledningen i centrala Bosnien, så skulle det sprida nytt ljus över fallet Dario Kordic (bosnienkroaternas politiske representant i området). Kordic dömdes nämligen endast för medhjälp vid massakern i Ahmici och fick ett mycket lägre straff än Blaskics 45 år. Vad som slutligen kommer att ske är ännu oklart och det pågår för närvarande diskussioner om fallet.

Bortsett från Baggesens något stapplande resonemang rörande de senaste vändningarna i Blaskic-fallet, så kan jag med värme rekommendera *Vidne til krig*. Boken ger en initierad inblick i livet som EU-observatör i krigets Bosnien och väcker dessutom en mängd tankar och frågeställningar. Den språkliga precisionen och framställningens objektiva framtoning gör boken till en intressant beskrivning av ett stycke bosnisk och europeisk samtidshistoria.

Tundraens folk

Øyvind Ravna & Zoia Vylka

Oslo: Landbruksforlaget 2001

182 s. ISBN 82-529-2601-0

Recenserad av **Kerstin Eidlitz Kuoljok** [docent i etnografi, Jokkmokk]

Tundraens folk är en väldigt vacker bok. Jag blir glad av att bara se den. Den berättar om möten med samer på Kolahalvön och samojediska och ugriska folk (nener, selkuper och chanter) i nordvästra Sibirien under resor 1996–99. Den är fylld med dokumentärt material, bilder, iakttagelser, intervjuer, beskrivningar av vardagsföreteelser och riter som fortfarande är i bruk. Den handlar om renskötarfamiljernas vardag och livsvillkor några år efter det att Jeltsin påbjudit att kolchoserna och sovchoserna i norr skulle upplösas, och vi möter olika överlevnadsstrategier. Det är ingen akademisk bok och ger sig inte ut för att vara det. Insprängt i berättelsen finns historiska uppgifter liksom också faktarutor. Det är befogat eftersom inte många läsare har några kunskaper om norra Ryssland och Sibirien. Men det dokumentära materialet är mycket mer värdefullt.

Samen Øyvind Ravna har tagit bilderna och skrivit texten och den neniska kvinnan Zoia Vylka har berett vägen för boken genom intervjuer och med sina kunskaper från uppväxttiden om livsvillkoren på tundran och från universitetsstudier i St Petersburg och Tromsø. Ravna och Vylka har ett budskap med boken: Samerna har en ödesgemenskap sedan urminnes tider med ca 30 andra folk i norra Eurasien. Att vara medveten om den är inte bara viktigt för samer utan också för forskare. Samerna har inte varit ett isolerat folk. Man behöver bara studera dräkterna i boken för att se de många likheterna mellan samer och de samojediska folken. Det finns mycket ogjort arbete på det området.

De har också en förhoppning med boken: att den ska bidra till att väcka Itje. Ravna tycker lika illa om sovjetkommunismen som om den tidigare ryska kolonisationen. Det mesta eländet under de sista 400 åren, också den utbredda alkoholismen i dag, skyller han på förtrycket utifrån. Dessförinnan var allt bara bra. Itje, som selkuperna talar om i en myt, ska en gång vakna upp ur sin sömn och komma, som en Messias, och återställa det som den ryska och sovjetiska makten förstört. Men det kommer inte att komma något mytiskt väsen och rädda samer eller andra urfolk i norr. Det får de göra själva. Men kanske är Itje en symbol för folken själva.

Man bör väl vara rättvis också mot en motståndare. Allt kan inte ha varit dåligt under sovjettiden. Nästan alla folk som brukar räknas till folken i norr ökade i antal. Det kan ju inte ha berott på att sovjetmakten tvingade folken i norr att föda barn och inte dö i onödan. Det är klart att man kan hävda, vilket jag inte gör, att siffrorna kan ha friserats av myndigheterna för att dölja folk mord, men Ravna och Vylkas bok ger inget intryck av döende folk och döende kulturer. Tvärtom. Kanske den svåra situation som folken i dag upplever kommer att hjälpa till att bevara den gamla kulturen. Boken ger sådana antydningar: När inga pengar längre finns måste man tillbaka till naturhushållning. Om det är önskvärt eller inte finns det säkert delade meningar om – också bland folken själva!

Jag ger bara ett exempel på hur Ravna framställer den kommunistiska historien i norr. Det är på 10 rader på s. 27 och sägs ha hänt samerna i Lovozero-området på Kolahalvön under 1930-talet: På kollektivet Tundra fanns vid etableringen 46 komer, 9 nener och 3 samer. Att det var så få samer tror Ravna beror på att samerna satte sig emot att landet skulle bli statsegendom. Många av dem togs därför inte emot på kollektivet. I stället deporterades de till arbetsläger. 1938 då kollektiviseringen var avslutad tillhörde så gott som alla samer statskollektiven.

På dessa få rader finner jag flera fel: Tundra var en kolchos med kollektiva renar och kollektivt arbete och inte en sovchos, ett statskollektiv med statliga renar. Många samer hade inga eller bara få renar och arbetade som rendrängar åt storrenskötare. 39 av de 58 familjer komer, samer och nener som 1930 gick med i Tundra hade inga renar alls eller upp till 30 renar. 19 familjer hade upp till 100 renar. De flesta som gick med var alltså fattiga, åtminstone på renar. Det är inte troligt att de få samiska storrenskötarna ratades av kolchosen. De ville säkert inte dit och gjorde nog vad de kunde för att motarbeta kollektiviseringen. En del försvann, kanske till arbetsläger, men knappast så många att det kan förklara varför samerna var så få till att börja med på Tundra.

En rysk historiker skriver att samerna var försiktigare än komerna och nenerna. 1954 fanns det dock nästan lika många samiska familjer på Tundra som komiska och det fanns kolchoser i området som var rent samiska. Att samerna, dvs. alla samer, var emot kollektiviseringen är inte troligt. Det fanns kommunister bland dem också, men knappast bland storrenskötarna.

Även om så gott som alla samer var kollektiviserade 1938, fanns det fortfarande många privata renar på Kolahalvön. Tundra hade vid den här tiden 6436 kollektiva renar och 8033 privata. I hela

området fanns 14 805 kolchosrenar och 16 155 privata renar. Man bestämde då att ingen familj skulle få ha fler än 30–40 privata renar.

Frågan vad som egentligen hände i norr under sovjettiden är oerhört svår och jag tror inte någon är betjänt av att den behandlas lättvindigt. Jag anser inte att Ravnas historiska utblickar på sovjettiden är övertygande. Jag skulle tycka bättre om boken om de inte fanns där. Det dokumentära materialet räcker för att bära upp boken. Det är synd att Ravna inte bara höll sig till det.

De som dro østover. Kola-nordmennesenes historie. Den dramatiske sagaen om våre ukjente utvandrere

Morten Jentoft

Oslo: Gyldendal 2001

270 s. ISBN 82-05-29794-0

Omtalt af **Inge Marie Larsen** [Ph.D., forskningsbibliotekar ved Statsbiblioteket i Århus]

I begyndelsen af 1930erne modtog det norske konsulat i Arkhangelsk et brev fra en norsksindet fisker fra Tsypnavolok på den russiske Kolakyst. Sovjetmagten var, stod der i brevet, i færd med at tage alt fra indbyggerne på stedet: fiskeredskaber, både og rener. Brevet sluttede med et desperat råb om hjælp: «Dersom vi ikke nå får lov til å reise til Norge, kommer vi til å forsvinne eller omkomme.» Fra norsk side reagerede man så vidt vides ikke på dette nødråb, og det kom til at gå, som fiskeren frygtede. Henrettelser, tvangsarbejde og forvisning ramte i 1930erne Tsypnavolok, hvis indbyggere for en stor dels vedkommende havde norsk baggrund. I 1940erne blev de norsksindede beboere på linje med andre ikke-russiske befolkningsgrupper i Sovjetunionens grænseegne deporteret, de fleste til Karelen, hvor mange, især børn, omkom af sult og elendighed. Efter krigen kom de, der overlevede, til at bo spredt rundt på Kolahalvøen og i Arkhangelskområdet. Tsypnavolok var hermed ophørt med at eksistere som det, det havde været siden 1870erne: En lille norsk koloni, den eneste i Rusland og Sovjetunionen.

Det er den hidtil ukendte historie om det lille fiskersamfund på Fiskerhalvøen på den vestligste del af Murmankysten og dets norskfødte beboere og deres efterkommere, journalisten Morten Jentoft fortæller i sin bog. Handlingen strækker sig fra 1870erne til vore

dage. Hovedvægten ligger på 1930erne og '40erne. Jentoft bygger sin fremstilling på årelang og grundig efterforskning, som omfatter samtaler med efterkommere af bosættelsens første norske indvandrere. De personlige beretninger udgør kildematerialet sammen med efterladte breve, dokumenter fra russiske og norske arkiver, aviser, blade og bøger. Bogen er en blanding af en historiebog og en dokumentarisk roman. Det er en vigtig bog, for den fortæller for første gang i bogform om den skæbne, der overgik de norsksindede sovjetborgere, der blev ofre for sovjetstyrets og stalinismens forbrydelser. Herved føjer den ny og væsentlig viden til det, vi allerede ved. Det særlige ved bogen er, at den løfter sløret for hver enkelt norsk families og udvandrers skæbne i det omfang, det har været muligt.

Mellem 1870 og 1890 udvandrede 150–200 nordmænd til Tsypanvolok, tiltrukket af den russiske regerings tilbud om fritagelse for militærtjeneste og skattefrihed. Det var et tilbud, der gjaldt borgere i ind- og udland, der ville bosætte sig på Murmankysten. Den var dengang næsten ubeboet, og hovedbyen Kola, kan vi læse hos Jentoft, var et ynkeligt syn sammenlignet med Finmarks-kysten og Vardø, hvor handel og fiskeri blomstrede. De norske indvandrere skabte hurtigt et velfungerende mikrosamfund. De ernærede sig primært ved fiskeri og handel, bl.a. med norsk rom, som russiske fiskere satte stor pris på. I andre kredse opfattede man, forudsigeligt nok, romhandelen som forargelig og skadelig. Trods bosættelsen i Rusland og erhvervelsen af russisk statsborgerskab vedblev forbindelsen til Norge at være særdeles nær, både i direkte og overført betydning.

Først efter 1921 ændrede forholdene sig langsomt, men sikkert. Fiskeriopkøbet overgik til staten, der blev etableret en militærforlægning i Tsypanvolok, og det blev ulovligt uden videre at krydse grænsen, sådan som grænsebefolkningen havde kunnet gøre det indtil 1919. De norske kolonister var ved at blive afskåret fra deres hjemland. Omkring 20 procent af nordmændene på Kolahalvøen opfattede disse ændringer som så ildevarslende, at de rejste hjem til Norge. I Tsypanvolok var der 115 indbyggere tilbage i 1923, altovervejende nordmænd. Finnerne udgjorde i øvrigt det største befolkningselement på Kolahalvøen, hele 60 procent af samtlige indbyggere, mens nordmændene udgjorde 11,5 procent.

Fra 1930 og frem trængte sovjetstaten sig for alvor på, sådan som den i øvrigt gjorde det for alle sovjetborgere, nationalitet uagtet. Tsypanvolok blev ramt af de første arrestationer og retssager i 1930. De ramte en fisker, der havde haft svært ved at acceptere de

nye forhold og var fortsat med at krydse grænsen, uden tilladelse og medtagende varer fra Norge – varer, som nu var smuglergods. Fiskeren blev idømt ti års tvangsarbejde ved byggeriet af Hvidehavskanalen og gik til grunde. Adskillige af hans familiemedlemmer blev også arresteret og idømt forvisning. I 1931 blev fiskeriet kollektiviseret uden voldsom modstand, men også uden aktiv medvirken fra fiskernes side. Den politiske terror vendte i løbet af 1930erne tilbage til Tsypnavolok i to bølger, den ene i 1933, den anden i 1937. I 1933 lød de grundløse anklager på spionage til fordel for Finland, i 1937 på antisovjetisk virksomhed. Terroren i 1937 kostede syv ældre, sagesløse norsksindede borgere livet. To gik til under tvangsarbejde og fem blev henrettet og ligger begravet sammen med 46 000 andre ofre for terroren i 1937–38 i massegraven i Levasjovo ved St. Petersborg.

I løbet af 1930erne skete der i øvrigt store ændringer i befolkningssammensætningen i fiskerlejet. Tilflytningen fra det øvrige Sovjetunionen blev så stor, at de norsksindede i 1939 ikke længere var i flertal. Sult, elendighed, barne- og voksendød gjorde evakueringen under Vinterkrigen og deportationen under Anden Verdenskrig til endnu en katastrofe for Tsypnavoloks norsksindede befolkning. Den fik aldrig mulighed for at vende tilbage til Tsypnavolok, for byen blev på grund af sin strategiske beliggenhed til rent militært område.

Blandt nordmændene i fiskerlejet var der også nogle få mænd og kvinder, der tjente sovjetsystemet. Jentoft giver os også indblik i deres liv og arbejde.

Det er en medrivende og spændende bog, der netop i kraft af sit store persongalleri iklæder Historien kød og blod. Med sin afdæmpede og lidt melankolske tone gør Jentoft Tsypnavolok og dens indbyggere og de forbrydelser og tragedier, Stalintiden og sovjetsystemet begik mod dem og påførte dem, sørgeligt nærværende.

Decollectivisation, Destruction and Disillusionment – A Community Study in Southern Estonia

Ilkka Alanen, Jouko Nikula, Helvi Pöder & Rein Ruutsoo (red.)

Aldershot: Ashgate Publishing Company 2001

438 s. ISBN 1-84014-738-5

Recenserad av **Leo Granberg** [docent i sociologi, Alexanderinstitutet, Helsingfors universitet]

Den nationella självständighetsrörelsen fick i Estland ett starkt stöd från landsbygden, där det estniska folket etniskt dominerade. Det gäller även Kanepi, föremålet för forskningen i denna bok. Kanepi var en ekonomiskt stark kolchos i södra Estland, på en ort med ett betydande kulturarv ända från tiden för Estlands första självständighet. Paradoxalt nog gav den relativt resursstarka kolchosen i Kanepi nödvändiga resurser åt den lokala självständighetsrörelsen, och öppnade på så sätt vägen för privatiseringsprocessen och till en fullkomlig upplösning av kolchossystemet. Därmed inleddes inte bara jordbrukets nedgång på orten, utan även en allomfattande kollaps av de ekonomiska och politiska resurserna och samtidigt en djup social kris i det lokala samhället. Normlösheten – anomin som Durkheim kallade fenomenet – härskar nu i trakterna av Kanepi, anser forskarna: «The social glue that cements people together, the shared values and norms that ultimately provide formal institutions with their efficiency and legitimacy are precariously weak» (s. 405).

Helvi Pöder beskriver Kanepis historia före och under socialismens epok ända till kolchosens «likvidering». Det fanns mycket dramatik bakom 1990-talets händelser: kollektiviseringen genomfördes i en före detta bondenation där över 60 procent av befolkningen levde av jordbruket. Processen började i april 1949 efter att en hel del bybor («kulaker och folkets fiender») hade tvångstransporterats till Sibirien. Kanepi-kolchosen byggdes senare upp genom sammanlutningar av mindre enheter under åren 1949–51 och fick sin slutliga form år 1970. Ekonomiskt blev Kanepi en relativt framgångsrik kolchos och var en av grundstenarna för regionens ekonomi men även för aktiviteter inom kulturens område i det lokala samhället.

Den viktigaste delen i boken behandlar händelserna omedelbart före, under och efter privatiseringen. Materialet för boken samlades in under sommaren 1995 genom intervjuer som tillämpade snowball-metoden. Tidpunkten var utan vidare idealisk för denna slags undersökning. Å ena sidan hade man ännu inte glömt några väsentliga saker, men å andra sidan hade privatiseringens största vågor

redan lugnat sig så pass att byborna hade möjlighet att tänka om och reflektera över allt som hänt. Nyckeltexten i boken är den analys av kolchosens upplösning som Ilkka Alanen har skrivit. Alanen bokför i detalj det som hände och hur invånarna i byn tog emot och tolkade händelserna under privatiseringen. Denna noggranna genomgång försvårar textens läsbarhet, men å andra sidan har Alanen lyckats beskriva en ytterst viktig bit av systemskiftets historia, en bit som annars snart hade försvunnit i historiens dunkel. För en västerländsk läsare som verkligen vill förstå vad som hänt torde denna metod trots allt vara den bästa.

Jouko Nikula bidrar med sin tolkning av svårigheterna med att sätta igång en företagsverksamhet i trakten och Rein Ruutsoo beskriver hur förvaltningen och det civila samhället byggdes om i kommunen. En intressant bilaga i boken beskriver privatiseringen från en administrativ synvinkel. Den är skriven av Mati Tamm, emeritusprofessor och den centrala arkitekten bakom förvaltningsåtgärderna under privatiseringen i Estland. Textens roll i boken förblir i viss mån oklar, men värdefull och intressant är den nog. Det finns en viss motstridighet mellan hans och forskarnas tolkning. Enligt Tamm verkar resultatet av Estlands jordbruksreform vara ganska lovande jämfört med omstruktureringarna i andra öst- och central-europeiska länder (s. 437). Hur kan detta vara möjligt samtidigt som – vilket bokens bevismaterial övertygande låter oss veta – Kanepis lokala samhälle har hamnat i ett tillstånd av allvarlig marginalisering och anomi? Den här tolkningen torde andra skribenter inte vara villiga att skriva under på, men av någon orsak diskuteras detta inte alls i texten.

Ilkka Alanen har med sin finsk/estniska forskningsgrupp genomfört ett intressant forskningsprojekt där ett rikligt empiriskt material har kopplats samman med sociologins klassiska teorier. Frågan kvarstår om och hur ordentligt man har lyckats fullfölja denna koppling. I alla fall skulle jag verkligen önska att bokens resultat samt metodologiska lösningar kommer att diskuteras på allvar. Boken passar både för dem som har allmänt intresse av att känna till vad som hänt på landsbygden under privatiseringens epok och för forskare som själva vill analysera postsocialismens landsbygd.

Vårt bilde av russerne

Geir Hønneland & Anne-Kristin Jørgensen

Kristiansand: HøyskoleForlaget

116 s. ISBN 82-7634-435-6

Omtalt av **Pål Johansen** [konsul, Det norske generalkonsulatet i Murmansk]

Vårt bilde av russerne er skrevet av Geir Hønneland og Anne-Kristin Jørgensen, forskere ved Polarprogrammet på Fridtjof Nansens Institutt. Boken består av en samling kronikker som forfatterne har skrevet i norske aviser, enten som reaksjon på artikler eller leserinnlegg, eller som et bidrag i debatten om samarbeidet i nord. Forfatterne har ønsket å formidle den kjennskap de har fått til Nordvest-Russland etter en rekke besøk der til norske lesere, for på den måten å rette opp misforståelser og feilinformasjon de synes har kommet frem i debatten om aktuelle hendelser i denne regionen.

Ettersom artiklene i utgangspunktet er skrevet for aviser, er de ganske lettlesle. Samtidig er de informative i den forstand at de gir mye informasjon om forholdene i Nordvest-Russland på en rekke ulike saksområder. Hovedsakelig handler artiklene allikevel om spørsmål relatert til forsvar, fisk og nikkel.

Blant temaene forfatterne tar opp, er de lukkede byene (en interessant artikkel med god innføring i forholdene rundt de lukkede byene på Kola), nikkelverkene og deres fremtid og fisk (særlig russiske anklager om bevisst sabotasje fra norsk side ved at man «stjeler» fisken som kunne ha blitt foredlet i Murmansk og gitt arbeidsplasser der). Mange artikler tar opp livssituasjonen til befolkningen på Kola (for eksempel temaer som kvinner og forsvaret, militærleire som oppfostrer barn og konflikter mellom «søringer» og «nordinger» i en russisk kontekst). Barentssamarbeidet dekkes også i flere bidrag – svingninger i forholdet, hjelpesendinger, kulturforskjeller, misforståelser og samarbeidsproblemer. Og sist, men ikke minst, kommer en ikke utenom forurensningsspørsmålet – særlig hva gjelder smelteverkene i Nikel og Montsjegorsk, men også om miljøproblemer i Russland generelt og hvordan miljøarbeidere sliter med å skape interesse for feltet.

Som en innledning til hver kronikk har forfatterne skrevet noen ord om hvorfor den i sin tid ble skrevet, litt om hvilke reaksjoner den møtte og eventuelle forandringer som er skjedd siden den gang. Boken er delt inn i tre deler: Én er hovedsakelig viet informasjon om samfunnsforhold i Nordvest-Russland, én del inneholder arti-

kler som forsøker å nyansere bildet av Kola og Nordvest-Russland som er skapt i norske medier og én del tar utgangspunkt i russisk hverdagsliv. Hver av de tre delene har også en innledning med en liten oppsummering av de temaene som skal behandles. I tillegg har forfatterne skrevet en innledning og et etterord til boken.

Kronikkene har vært publisert i forskjellige aviser, så det er forståelig at de av og til omhandler noen av de samme temaene. Det kan imidlertid være ganske irriterende å få nøyaktig samme avsnitt både to og tre ganger i løpet av boken. I de fleste tilfellene varierer ordlyden litt, selv om innholdet i substans er det samme. Men det finnes også eksempel på at lengre avsnitt er brukt om igjen ordrett. Et tilfelle er følgende avsnitt, som gjentas i sin helhet:

Det tidligere fiskekombinatet i Murmansk – engang Sovjetunionens største fiskeforedlingsanlegg med sine mer enn 6000 ansatte – har nærmest ligget brakk de siste årene. Dette bidrar til den stigende arbeidsledigheten og de allerede store sosiale problemer i området, i tillegg til at det oppleves ydmykende for fiskeribyen Murmansk at den engang så travle fiskehavnen nå på det nærmeste er tom for båter. Det er et erklært mål på både regionalt og føderalt plan i Russland å styre landingene av fisk tilbake til hjemlandet. Dette kommer blant annet til uttrykk i forslag til nye prinsipper for kvotefordeling, som eksplisitt prioriterer rederier som leverer fisk til hjemmemarkedet.

Til tross for slike skjønnhetsfeil synes jeg boken gir en interessant og god innføring i forholdene i Nordvest-Russland og samarbeidet mellom Norge og Russland. Forfatterne demonstrerer en grundig lokalkjennskap til Russland fra eget forskningsarbeid og gir en lett lesbar innføring som kan være nyttig for alle som interesserer seg for Kolahalvøya og samarbeidet mellom Norge og Russland.

Nye bøger i Norden

Danmark:

*Alexeeva, Aitalina V. & Mads
Fægteborg*

Bjørnen og de små folk i Nord: beretninger om Rusland og dets oprindelige folk

København: Natur og folk i Nord 2002
259 s. ISBN 8789977408

Andersen, Erik André

Den sovjetiske skakskole. Udviklingen af talenter inden for sovjetisk skak i tiden efter anden verdenskrig: sovjet- mesterskaberne i perioden 1941–1965

København: C.A. Reitzel 2001
357 s. ISBN 8778762707

Antonov, Viktor et al.

Sergei Sviatchenko – multi- media light art stories

Valby: Borgen 2002
249 s. ISBN 8721018464

Dalsgaard, Mette

Lad os blive som solen: den russiske sølvalder 1890–1917

København: Gyldendal 2002
407 s. ISBN 8702003481

Downing, David

Josef Stalin

Oversat fra engelsk af Grit Helle-
mann

Holte: Flachs 2002
64 s. ISBN 8762700596

*Hansen, Lars Funch & Helen Liesl
Krag*

Nordkaukasus: folk og politik i en europæisk grænseregion

København: Museum
Tusculanums Forlag 2002
226 s. ISBN 8772897279

Hertz, Birgitte et al.

Svidanie v Peterburge/ Møde i Petersborg: læsebog

København: Gyldendal
Uddannelse 2001
264 s. ISBN 8700380563

Jensen, Bent

Stalinismens fascination og danske venstreintellektuelle

2. rev. udgave
København: Lindhardt og Ringhof
2002
246 s. ISBN 8759518944

Klimenko, Svetlana & Michael Hertoft (red.)

Kazakhstan: hvor bjergene er høje og steppen bred

København: Museum Tusulanums Forlag 2002
176 s. ISBN 8772897317

Köhler, Thomas & Kathrin Wessendorf (red.)

Towards a new millennium: ten years of the indigenous movement in Russia

Copenhagen: International Work Group for Indigenous Affairs 2002
292 s. ISBN 8790730526

Lind, Mecka

Anja – tiggerbarn i Moskva

Oversat af Ingerlise Koefoed
København: Gyldendal 2002
294 s. ISBN 8702002140

Neerbek, Hans

Kuli: zarens dattersøn

København: Sesam 2001
231 s. ISBN 8711135611

Riishøj, Søren

Østeuropa: politiske, sociale og økonomiske forandringer

2. udgave
København: Columbus 2001
144 s. ISBN 8789159934

Tjechov, Anton

Kirsebærhaven: komedie i fire akter

Oversat og kommenteret af Kjeld Bjørnager
Århus: Husets Forlag 2002
86 s. ISBN 8774834975

Finland:

Arnswald, Sven & Mathias Jopp

The implications of Baltic states' EU membership

Programme on the Northern Dimension of the CFSP No. 14
Helsinki: Finnish Institute of International Affairs/ Berlin: Institut für europäische Politik 2002
124 s. ISBN 9517691203

De la Porte, Caroline & Bob Deacon

Contracting Companies and Consultants: The EU and Social Policy of Accession Countries

GASPP Occasional Papers No 9/2001

Helsinki: National Research and Development Centre for Welfare and Health 2002

107 s. ISBN 9513307883

Ehrnrooth, Magnus

Casimir Ehrnrooth: trogen tvenne tsarer och en furste Alexander

2. rev. uppl.

Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten 2002

473 s. ISBN 9516533175

Farsimadan, Daryoush

Reforming Public Administration Based on New Public Management Concepts: The Case of the Public Administration Reform in Kyrgyz Republic

Ekonomi och samhälle No. 95

Helsingfors: Svenska handelshögskolan 2001

197 s. ISBN 9515556899

Heininen, Lassi (red.)

Northern borders and security: dimensions for regional cooperation and interdependence

Turku: Turun kauppakorkeakoulu, Yritystoiminnan tutkimus- ja koulutuskeskus/ Kirjapaino Grafia Oy 2002
225 s. ISBN 9517388519

Högnäs-Sahlgren, Brita

Nyman 330

2. uppl.
Otalampi: Sahlgrens förlag 2002
200 s. ISBN 9519016236

Jakobson, Valeria

Role of the Estonian-Russian Language Media in the Integration of the Russian-Speaking Minority into Estonian Society

Acta Universitatis Tamperensis 858
Tampere: Tampereen yliopisto 2002
136 s. ISBN 9514453123

Kosonen, Riitta

Governance, the Local Regulation Process and Enterprise Adaptation in Post-Socialism: The Case of Vyborg

Acta Universitatis oeconomicae Helsingiensis A 199. Helsinki: Helsinki School of Economics 2002
277 s. ISBN 9517916922

Lehtinen, Ildikó (red.)

Siberia: Life on the Taiga and Tundra

Helsinki: National Board of Antiquities 2002
256 s. ISBN 9516160816

Lindholm, Carita et al. (red.)

Workshop on Dosimetry of the Population Living in the Proximity of the Semipalatinsk Atomic Weapons Test Site

STUK-A 187
Helsinki: Radiation and Nuclear Safety Authority 2002
78 s. ISBN 9517125143

Löhmus, Maarja

Transformation of Public Text in Totalitarian System: A Socio-Semiotic Study of Soviet Censorship Practices in Estonian Radio in the 1980s

Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B Humaniora 248
Turku: Turun yliopisto 2002
287 s. ISBN 9512920719

Sorainen, Aku et al.

A foreign investor in the Baltics 2002

Helsinki: Finnish Lawyers' Publishing 2002
306 s. ISBN 9521405090

Tandefelt, Marika (red.)

Viborgs fyra språk under sju sekel

Esbo: Schildt 2002
266 s. ISBN 9515012708

The Arctic treasure: facts and figures on the undiscovered Barents region

Helsinki: Tilastokeskus, International Business Statistics (IBS) 2002
112 s. ISBN 951727985-X

Norge:

Andric, Ivo

Konsulene

Oversatt fra tysk av Lotte Holmboe og Leiv Frodesen
Cappelens klassikere
Oslo: Cappelen 2002
465 s. ISBN 8202213479

Godzimirski, Jakub M.

11 September 2001 and the shift in Russia's policy towards NATO

Det sikkerhetspolitiske bibliotek
nr. 2002:7
Oslo: Norwegian Atlantic Committee
2002
69 s. ISSN 0802-6602

Haukanes, Haldis (red.)

Women after Communism. Ideal images & real lives

Bergen: Senter for kvinne- og kjønnsforskning 2002
158 s. ISBN 8291878048

Kjølberg, Anders

Mulige russiske reaksjoner på ulike former for NATO-utvidelse

FFI-rapport nr. 2002/02222
Kjeller: FFI 2002
71 s. ISBN 8246406213

Ottosen, Rune

Avisbildet av NATOs krigføring på Balkan: norske avisers dekning av Kosovokrigen i 1999

HiO-rapport nr. 8/2002
Oslo: Høgskolen i Oslo, Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag 2002
190 s. ISBN 8257941212

Simonsen, Sven Gunnar

Pains of partition: nationalism, national identity, and the military in post-Soviet Russia

Oslo: Department of Political Science, University of Oslo 2002
199 s. ISBN 8257047619

Vogt, Carl Emil

**«Et ikke ubetydelig bidrag»
Fridtjof Nansens hjelpearbeid i Russland og Ukraina, 1921–1923**

Forsvarsstudier nr 2/2002
Oslo: Institutt for forsvarsstudier
2002
134 s. ISSN 0333-3981

Sverige:

Bodin, Per-Arne

Kysen i Ryssland och andra essäer om rysk litteratur och kultur

Stockholm: Norma 2002
222 s. ISBN 9172170387

Brubaker, Douglas

Environmental Protection of Arctic Waters

Stockholm: Stockholm Universitet
2002
373 s. ISBN 9172654155

Cavelius, Alexandra

Leila: en bosnisk flicka

Översättning: Melinda Hoelstad
Stockholm: B. Wahlström 2002
239 s. ISBN 913232779-X

Cornell, Svante E.

**Autonomy and conflict:
ethnoterritoriality and separa-
tism in the South Caucasus –
cases in Georgia**

Uppsala: Institutionen för freds-
och konfliktforskning, Uppsala
Universitet 2002
248 s. ISBN 9150616005

Kälveborn, Torsten

**Arvo Pärt: om musiken vid
tystnadens gräns**

Stockholm: Norma 2002
139 s. ISBN 9172170484

Nilsson, Iréne

**Rumänien och demokratins
förutsättningar**

Göteborg Studies in Politics
Stockholm: Carlsson 2002
438 s. ISBN 9172034491

*Nohrstedt, Stig A. & Rune Ottosen
(red.)*

**Journalism and the new world
order
Vol. 2: Studying war and the
media**

Göteborg: Nordicom 2002
296 s. ISBN 9189471105

Porfiriev, Boris & Lina Svedin (red.)

**Crisis management in Russia:
overcoming institutional
rigidity and resource con-
straints**

Stockholm: Crismart, Försvars-
högskolan 2002
286 s. ISBN 9187136937

Sem-Sandberg, Steve

Prag (no exit)

Bonnier essä
Stockholm: Bonnier 2002
144 s. ISBN 9100576794

*Lassinantti, Gunnar & Lars
Truedson*

**Focal point North-West Russia:
the future of the Barents Euro-
Arctic Region and the Northern
Dimension**

Luleå: The Swedish Initiative of
the Barents Euro-Arctic Co-
operation and the Northern
Dimension 2002
156 s.

Nordisk Øst-forum, årgangen 2002

1–2002	2–2002
2 Forord <i>Redaksjonen</i>	129 Forord <i>Redaksjonen</i>
5 Rettsaken mot Slobodan Milosevic – et overblikk <i>Kari M. Osland</i>	131 Nationsbildningsprosesser i Karpaterna. Rusynerna och Andy Warhol <i>Barbara Törnquist-Plewa och Niklas Bernsand</i>
19 Svensk östeuropaforskning och det nya Europa <i>Joakim Ekman och Jonas Linde</i>	147 Mellem Prag og Moskva – den ukrainske dissidentbevægelse under Brezjnev <i>Allan Have Larsen</i>
33 Nationalism eller internationalism? Det grund- læggende dilemmaet i ungarsk utrikespolitikk kring 1970 <i>Katalin Miklóssy</i>	157 Det tvetydige Moldova <i>Elisabeth L'orange Fürst</i>
49 Religiøse motsetninger i Ukraina <i>Alexander Tymczuk</i>	173 Fra sværd til plovskær. Genhusning og omskoling af russiske officerer fra Baltikum <i>Bente Villum Pindstrup</i>
65 Visioner om ett nytt samhälle. Kvinnor och familj i tidig sovjetrysk lagstiftning <i>Helene Carlbäck</i>	183 Fridtjof Nansen og kampen mot hungersnøden i Russland 1921–23 <i>Carl Emil Vogt</i>
79 Postmodernisme eller polsk modernisme <i>Majken Hindø</i>	195 Stalin og Koreakrigen. Ideologi og realpolitikk <i>Brian Wiborg</i>
93 <i>Velkommen til internett</i>	207 <i>Velkommen til Internett</i>
97 <i>Bokomtaler</i>	211 <i>Bokomtaler</i>
123 <i>Nye bøker i Norden</i>	233 <i>Nye bøker i Norden</i>

3–2002

- 239 **Forord**
- 241 **Rock mot regimet? Perspektiver på rockens rolle i sovjettidens Russland**
Yngvar B. Steinholt
- 257 **En krystalren sjæl. Om Ruslands første kvindelige terrorist og det at slå ihjel**
Peter Ulf Møller
- 267 **Lagprövning och individuell rättslig aktivism i Ryssland**
Anna Jonsson
- 283 **En ny giv för Bosnien?**
Daniel Lindvall
- 299 **Överlevnadsstrategier hos moldoviska bybor i Ukraina på 1990-talet**
Eeva Pääkkönen
- Debatt*
- 309 **Det mangetydige Moldova**
Tanja Storløkken
- 317 *Velkommen til Internett*
- 313 *Bokomtaler*
- 351 *Nye bøker i Norden*

4–2002

- 359 **Forord**
- 361 **Russland som Natos samarbeidspartner**
Kristian Åtland
- 375 **Ny identitet. EU-diskursen i den estniska dagstidningen Postimees**
Sigrid Kaasik-Krogerus
- 397 **Russisk nasjonalisme i imperiets aftenstund – høyre-ideologiske svar på en revolusjonær situasjon**
Sven Gunnar Simonsen
- 417 **Ukrainas postkommunistiske historia – fast i det förflutna**
Johan Öhman
- 433 **Bulgarien – overraskelsernes scene**
Helle Dalgaard
- 451 **Pressefrihet på lavbudsjett: Medienes vilkår i det post-kommunistiske Romania**
Svanhild Naterstad
- 469 *Velkommen til Internett*
- 473 *Bokomtaler*
- 493 *Nye bøker i Norden*

Nordisk Øst-forum [retningslinjer for manus]

Artiklene bør ikke overskride 15 A-4 sider, Times New Roman 12, 1,5 linjeavstand (maks. 30 000 tegn uten mellomrom). Bokomtaler bør være på ca 3 sider, Times New Roman 12, 1,5 linjeavstand (ca 5000 tegn uten mellomrom). Figurer/tabeller må være klare for fotografering. Forfatterne klarer selv eventuell copyright til illustrasjoner. *Nordisk Østforum* tar ikke inn bidrag som samtidig publiseres i andre Norden-baserte publikasjoner. Kun manus på norsk, dansk eller svensk mottas. Endelige bidrag leveres på diskett eller e-post formatert for PC (Word, WP). Oppgi system og nødvendige spesifikasjoner.

I. Kilder: Til kildehenvisninger brukes forfatternavn og publiseringsårstall, i parentes, istedenfor fotnoter/sluttnoter, f.eks.:

«...(Loorents 2002)...»

«...(Loorents & Ponomarev 2002)...»

Skal sidetall oppgis, tilføyes det i parentes etter årstallet med kolon imellom, og uten «s», f.eks.: «...(Loorents 2002: 24)...» Helt korte kommentarer kan også føyes inn, f.eks.: «...(se også Loorents 2002: 50–52)...» For to helt like henvisninger som følger direkte på hverandre, brukes «*ibid.*» til annen gangs henvisning, f.eks.: «...(Loorents 2002: 24) (*ibid.*) ...»

NB: Derimot er det ingen plass for «op. cit.» i dette systemet.

Når samme forfatter har to publikasjoner i samme år, tilføyes en liten bokstav (a, b) etter årstallet, slik: (Loorents 2002a) ... (Loorents 2002b). Litteraturlisten må da vise på tilsvarende måte hvilken av referansene som er hvilken.

2. Litteratur: Listen plasseres etter notene (se 3. Noter) med forfatternavn i alfabetisk rekkefølge. Vi har valgt følgende regler, med sikte på den best mulige kombinasjon av enkelhet og bibliografisk nøyaktighet.

a) Bok: Wagner, William G. (1994) *Marriage, Property, and Law in Late Imperial Russia*. Oxford: Clarendon Press.

b) Bok med to/tre forfattere: Ponomarev, Igor & Vladimir Skachko (red.) (2000) *Unification Agreement for Ukrainian Churches Signed*. London: Pinter.
Ved to/tre forfattere brukes tegnet «&» heller enn ordet «og» eller «and» for å unngå misforståelser.
Merk ombyttet rekkefølge på fornavn og etternavn til forfatter nr. 2 og 3.

c) Fire eller flere forfattere: Johnson, Peter *et al.* (1999) *Fictitious Titles*. London: Macmillan.
Ved tre eller flere forfattere brukes første forfatter samt formen «*et al.*» istedenfor de øvrige forfatternavn i referanser i teksten.

d) Artikkel i tidsskrift: Eide, Espen Barth (1999) Intervening without the UN: A Rejoinder. *Security Dialogue* 30 (1): 91–94.
Her føres til slutt årgangsnummer, hefte nr. innen årgangen i parentes, kolon, og sidetall uten «s.» eller «p.»

e) Kapittel/artikkel i redigert verk: Østerud, Øyvind (1992) «Regional Great Powers» i Iver B. Neumann (red.) *Regional Great Powers in International Politics*. London: Macmillan (1–15).
«red.» brukes istedenfor «ed.» også for engelske publikasjoner. For henvisninger til et redigert verk som inneholder det kapittel som siteres, brukes «i» selv om arbeidet er på et fremmed språk. Eventuelle sidetall føres i parentes til slutt.

3. Noter: Skal være fotnoter og helst brukes til korte utdypninger av eller kommentarer til teksten. Noter skal ikke brukes i hovedtittelen på artikkelen. *Takkenoter* slik som «Takk til Ole Dahl-Gulliksen for nyttige kommentarer» skal ikke nummereres, men bruk isteden «* Takk til Ole Dahl-Gulliksen for nyttige kommentarer».

Forord

Russland som Natos samarbeidspartner

Kristian Åtland

Ny identitet. EU-diskursen i den estniska dagstidningen Postimees

Sigrid Kaasik-Krogerus

Russisk nasjonalisme i imperiets aftenstund – høyre-ideologiske svar på en revolusjonær situasjon

Sven Gunnar Simonsen

Ukrainas postkommunistiske historia – fast i det förflutna

Johan Öhman

Bulgarien – overraskelsernes scene

Helle Dalgaard

Pressefrihet på lavbudsjett: Medienes vilkår i det postkommunistiske Romania

Svanhild Naterstad

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

ISSN 0801-7220

9 770801 722005